

Парасолька святого Петра

Кальман Мікшат

З угорської переклав Сергій ПАНЬКО

Частина перша

ЛЕГЕНДА

ВЕРОНКУ ВІДВОЗЯТЬ

У Галапі вмерла учителева вдова.

Ще як ховали чоловіка її, учителя, то вже й тоді гробарям і на могорич не дісталось. А що-то тепер, коли й сама вдова пішла за ним слідом? Сяка-така коза, недогодована гуска та дворічне дівчатко — оце й усе, що залишилося по ній на цім світі. Гуску треба було годувати ще хоч би з тиждень, та, видно, й цього сердешній вдові не судилося. На гуску глянеш — подумаєш: поспішила, бідолашна жінка, умерти, а згадаєш про дочку — ні, надто пізно віддала Богові душу. Бо нащо тільки тій дочці й з'являтися на світ було? Хай би вже забрав Господь удову до себе разом з її нещасним чоловіком. (Що вже гарний був у нього голос!) Дитинка знайшлася зараз по батьковій смерті, через місяць або через два щонайбільше. Нехай би мені усох язик, коли б я про вдовицю що поганого сказав. І в думках не було такого.

Була вона хороша, статечна молодиця, та нащо їй було вже оте малятко? Наскільки легше було б на душі в неї, коли б вона, на той світ переставляючись, могла б і дитятко разом із собою забрати, аніж покидати його напризволяще.

Та й не випадало їй отаке, хай Бог простить.

Мали-бо вони дорослого сина, хвалити Бога, капелана. Був він добрий син, та тільки не допомагав іще матері, бо був лише капеланом у якогось убогого парафіяльного священика в далекій Словаччині. Аж ось тижнів зо два тому пішла чутка, ніби він одержав окрему парафію в невеличкому селі Глогові, що загубилося десь серед гір Шелмецбані та Бестерце. Знайшовся у Галапі меткий чолов'яга, пан Янош Капіцані, який замолоду наймався погоничем і тоді ж таки побував із своїми волами в тих місцях, тож із його слів виходило, що Глогова — то страшенна глушина.

Аж ось саме тепер, коли, ставши священиком, син міг би хоч трохи підтримувати матір, заманулось їй померти.

Та зараз хоч плач, хоч ні, а мертва однаково не воскресне, тож зазначу тільки, — на честь шановним мешканцям Галапа, — що поховали небіжчицю як належить. Щоправда, грошей на похорон зібрали замало, навіть козу довелося продати, щоб на все вистачило; та залишилася гуска, а що кукурудзи вже не було, вона скоро схудла, перестала задихатися, її незграбна хода, причиною якої було гладке черево, змінилася на колишню жвавність, словом, гуска була врятована від загибелі завдяки смерті іншої істоти. Така вже мудрість у Всевишнього, що, позбавляючи життя одного, дарує життя іншому, адже, повірте, до книг небесної канцелярії тварі розумні й нерозумні вписані однаково ретельно й опікуються ними з такою ж старанністю, як і королями та

герцогами.

Творець бо мудрий, милосердний та всемогучий на віки й правіки, але ж пан галапський війт теж велике цабе. Відразу після похорону він розпорядився, щоб маленьке дівчатко, яке при хрещенні нарекли Веронкою, десятник щодня переводив по черзі із хати до хати і щоб господарі годували її як належить.

— І доки це отак у нас ітиме, пане війте? — гомоніла громада.

— А доки я не зволю по-іншому розпорядитися, — відрубав на те Міхай Надь.

Так тривало днів з десять, коли оце пройшла чутка, ніби заможні господарі Мате Біллегі та Ференц Коцка ладнаються до Бестерцебані продавати пшеницю — бо, кажуть, тамтешні євреї не набралися ще розуму, не під пару нашим.

Міхай Надь миттю скористався з такої доброї нагоди:

— Везете збіжжя, то zarazом і дитя з собою беріть, передайте братові-священику у Глогову. Якраз десь там по дорозі й трапиться вам ота Глогова.

— Як же це вона нам трапиться, і близько не буде, — заперечували господарі.

Отож-бо й глядіть, щоб трапилася — і край! — вирішив війт.

Що вже не відмовлялися, які лишень причини не вигадували: і гак великий давати треба, і в дорозі з дитиною натерпишся лиха — довелося таки підкоритися. Наказ є наказ. От одного ранку, у середу, навантажили віз пана Біллегі лантухами до самого вершечка, підняли нагору кошик і посадовили в нього Веронку та гуску — материзна бралася з собою. Молодиці з верхнього кінця села напекли медяників, калачів з маком, натоптали торбинку сушениць на дорогу сирітці, що їхала не знати куди, у чужий, страшний світ; коли важкий віз рушив з місця, заплакані молодиці навіть зойкнули, шкодуючи кришенятчко, яке не знало, куди й навіщо його везуть, бачило тільки, широко посміхаючись, як рушили коні й назустріч побігли будинки, сади, поля і дерева.

ГЛОГОВА ЗА ДАВНІХ ЧАСІВ

Глогову бачив не тільки пан Капіцані — бував у ній і сам автор цієї оповіді. Це занедбана, незатишна місцина, де серед голих скель, у тісній ущелині, притулилося маленьке сільце.

Куди не глянеш навкруги, нема тут і натяку на сякий-такий битий шлях, не те що на залізницю. Останнім часом, здається, між Бестерце і Шелмецбанею курсує якась тарадайка, однак до Глогови і вона не доходить. Мине ще півтисячоліття, не менше, перш ніж до Глогови сягне цивілізація. Ґрунти там глинисті, неродючі, непоступливі. Кажуть, що такі Ґрунти мало до чого придатні — родить там лише овес та картопля, усе інше не приймається, — та й те мало не силоміць із матері землі вибивати доводиться.

Ні, не рідна мати ця земля, скоріше мачуха. Нутро її набите камінням, а поверхня порепана, взялася шкарубинами та рівчаками, краями яких хилиться під вітром біла ковила, наче сиві волоски на підборідді в старій баби.

Чи, може, ця земля занадто стара? Навряд чи старша за яку іншу. Лиш раніше виснажилася. Там, унизу, золотом колоситься рівнина, — багато тисячоліть вона живила самі билинки, а тут росли велетенські дуби, то й не диво, що земля швидше

втомилася.

Так, тут панують убозтво та злидні, та все ж є в цьому краї якась чарівна принадність, мила серцю поезія. Могутні стрімчаки по-своєму прикрашують розкидані серед них блаженські хатинки. Недоречними були б тут величні замки — їхні химерні вежі перебивали б урочисту красу скель.

Повітря навколо напоєне пахощами бузини та ялівцю. Інших квітів тут немає. Хіба що в чиємусь садочку підніме маківку біла чи червона мальва, яку босонога дівчина-словачка з білим, наче конопля, волоссям поливає вранці з цеберка.

Ще й зараз неначе бачу маленьке словацьке село тисяча вісімсот сімдесят третього року — саме тоді я й завітав до нього, — хатинки, городики, засіяні люцерною та обсажені кукурудзою, а посередині одну-дві сливи, попідпирані жердинами. Фруктові дерева свою справу знають, наче змовляються: "Нумо, погодуємо бідних словаків!"

У той час, коли я там був, у Глогові помер священник, і мені разом із становим довелося приймати спадок. Це не завдало нам якогось великого клопоту: після небіжчика zostалися лиш старі меблі та кілька ношених сутан.

Парафіяни оплакували свого пастиря.

— Сумирний був чоловік, — казали вони, — от господар з нього був ніякий. Та ніде правди діти, не було в нього і на чому господарювати.

— Пощо ж ви своєму пастирю та не платили більше? — дорікнув парафіянам становий.

Довготелесий словак, що мав волосся, заплетене у тугу кіску, хвацько підтягнув на череві пасок і відповів:

— Священник не наш слуга був, а Божий. Нехай кожний своєму слугі й платить.

Поцінували ми спадщину і вирішили, поки візник запрягає коні, зазирнути на хвилю до школи — становому подобалося грати роль покровителя наук.

Школа була розташована в низенькому, напівзруйнованому будиночку із солом'яною стріхою, — дранку у Глогові міг, природно, мати лиш Господь Бог: проте і його житло було доволі скромне: дзвіниці йому не поставили, за неї правила невелика бантина із дзвоном.

Учитель чекав нас на подвір'ї. Якщо пам'ять мене не зраджує, звали його Дердь Майзік. Це був кременний, міцний чоловік у повному розквіті сил, з розумним інтелігентним обличчям та прямою і щирою мовою, що одразу привертала людей до нього.

Учитель завів нас у клас: старанно зачесані дівчатка сиділи ліворуч, хлопчики — праворуч. Коли ми увійшли, діти галасливо підвелися й співучими голосами протягли:

— Вітайте, пані, вітайте! (Добрий день, панове!)

Діти були рум'яні, кругловіди: усі вони втупилися в нас широко розкритими оченятами однакового горіхового кольору. Становий поставив їм кілька запитань, певна річ, нескладних: чи єдиний Бог, як називається наша країна тощо, — однак дітей вони захопили зненацька і примусили замислитися.

Та становий, людина поблажлива, по-дружньому поплескав учителя по плечу:

— Я задоволений, amice^[1].

Учитель вклонився і, як був без шапки, провів нас у двір.

— Гарні дітлахи, — весело промовив становий, — але чому це так, domine frater^[2], що всі вони такі схожі одне на одного?

Глоговський наставник дещо зніяковів, та потім його чисте рум'яне обличчя блиснуло неудавано веселим поглядом:

— Бачите, ваша честь, влітку все чоловіче населення Глогови розходиться по долині на польові роботи, і я до самої осені залишаюся сам-один як палець. — На устах у нього з'явилася лукава посмішка. — Ви мене зрозуміли, ваша честь?

— І давно ви тут?— пожвавішав становий.

— Чотирнадцять років, прошу пана. З питання бачу, що зволили мене зрозуміти.

Цей короткий діалог зберігся у моїй пам'яті і досі. Посідавши в коляску, ми із становим знай згадували його і ще довго сміялися між собою. Дома становий частенько розповідав про цю пригоду гостям, потішаючи їх нею, як найбільшими ласощами.

Минуло зо два тижні, і з Глогови прийшла звістка, що туди призначено нового священика, якогось молодого капелана, на ім'я Янош Бейї. В зв'язку з цим становий, добре пам'ятаю, зауважив:

— Тепер принаймні наш наставник не буде такий самотній у літню пору.

НОВИЙ СВЯЩЕНИК У ГЛОГОВІ

До Глогови прибув новий священик. Привезли його глоговські парафіяни на єдиному старенькому возі, до якого запрягли дві криворогі корівчини. Дорогою церковний сторож Петер Славик навіть доїв їх у цеберко і пригощав молоком молодого попа.

— Добряче молоко, — приказував Славик, — особливо у Бімбо. Прекрасне молоко, нектар, та й годі!

Усі пожитки молодого священика складали нефарбована дерев'яна скриня, клумак з постелею, дві палиці та перев'язані мотузкою мундштуки для люльок.

У селах, що траплялися при дорозі, до глоговців чіплялися цікаві:

— Що ж це ви своєму панотцеві на кращий виїзд не спромоглися?

Що й казати, набралися глоговці сорому. Тоді вони звалили усе на молодого попа:

— А хіба що? Йому й цього забагато. З таким вантажем і теля упоралося б.

По щирості кажучи, преподобний пан Янош Бейї не привіз з собою до Глогови нічого зайвого, але і у Глогові він не знайшов якихось вигод: чекав тут на нього лише спорохнілий парафіяльний будинок, який рідня його попередника увесь обчистила до нитки, залишивши тільки миршаву собаку, улюбленицю небіжчика; собачка по виду та по шерсті нічим особливим не відзначалася, та завдяки своїй злосчасній натурі зажила лихої слави і опинилася тепер у скруті; втративши свого годувальника, вона, проте, зберегла його звичаї і вирушала опівдні по селу в обхід, зазираючи підряд на всі кухні, — як це й було заведено у них з її небіжчиком-господарем, котрий щодня запрошував сам себе на обід чи то в одну, чи то в другу хату по черзі і приводив з собою свою собаку.

Собачка на ім'я Вісла (навіщо тільки було так далеко ходити по назву ріки, коли просто під боком, через околицю, тече своя блискуча Бела Вода?) невдовзі гірко пересвідчилася, що вдвох із панотцем їм перепало значно більше; тим часом раніше вона із своєю собачою філософією вважала, що його преподобіє її об'їдає. Може, воно й так, зате у нього були авторитет і становище! А тепер Віслу гнали з усіх кухонь, перш ніж вона встигала щось поцупити, а часом і добрим стусаном пригощали на додачу.

Одне слово, собачка була худюча і мізерна, коли прибув новий священик; церковний сторож показав йому майбутнє його помешкання: чотири голі стіни, садок, що заріс лободою, порожній хлів та порожню комірчину.

Бідний молодий священик усміхнувся:

— Невже це все моє?

— Усе ваше, усе, що ви тут бачите. І ще ця от собачка на додачу, — цілком добросердно відказав Славик.

— Чия це собачка?

— Вона, значить, ніби як спадок од небіжчика — пана превелебного. Хотіли ми спершу порішити цю шавку, та духу забракло, — бо що, коли побачить з небес старий панотець, та, не доведи Господи, привидиться уночі через неї.

Собака дивилася на нового священика покірливими, сумирними очима, наче про щось благаючи. Можливо, причиною такого меланхолійного настрою був вигляд сутани.

— Я залишаю її у себе, — сповістив молодий піп і нахилився, щоб поплескати по спині охлялу тварину. — Хоч одна жива істота буде поруч.

— Діло кажете! — вишкірився сторож. Для селянина поглузувати з попа — то найбільша втіха. — Треба ж з чогось почати. Частіше, звичайно, так ведеться, що спершу майно собі набувають, яке стерегти треба, а тоді вже і сторожа. Але воно й так буде добре, пане превелебний.

Священик посміхнувся, а посміхатися він умів так безневинно, як дівчина. Йому й самому було ясно, що коло діяльності старої Вісли буде помітно обмежене і у товаристві собак вона буде дуже самотня.

Тим часом у священика на подвір'ї збиралося дедалі більше людей; молодіці зупинялися віддалік і перемовлялися: "Господи Боже, такий молодий, а вже піп". Чоловіки підходили ближче і віталися з ним за руку:

— З приїздом! Тут вам буде добре.

— Довіку живіть з нами! — вигукнула старенька бабуса.

— Хороший, бач, виходився! Славна жінка була мати, що породила такого сина, — додала й собі якась літня жінка.

Одне слово, всім до душі припав новий пастир. Він привітно і статечно поговорив трохи з літніми людьми, а тоді, поскаржившись на втому, подався до вчителя, куди його тимчасово призначено на квартиру, доки він с'як-так не впорядкує парафіяльний будинок і доки в нього не з'являться якісь прибутки.

До вчителя його супроводжувала вже тільки місцева старшина, безпосередньо

причетна до церковних справ: Петер Славик, глоговський багатій Михай Гонгой та Дердь Клінчок, мірошник.

Молодий священнослужитель докладно розпитав їх про суєтні мирські справи і всі відомості занотував, щоб зробити деякі розрахунки.

— Скільки душ у вашому селі?

— Мало не п'ятсот буде.

— І як платять священику?

Статечні люди щиро повідомили, скільки належить його преподобію дров, скільки мірок жита, скільки zlevki^[3].

Молодий піп ставав усе сумніший та сумніший.

— Не густо, — сказав він зажурено. — Ну, а який орап?

— Та орап чималий, — відповів всевідаючий Дердь Клінчок. — І за похорон належиться — правда, це вже який небіжчик буде; та й весілля не всі однакові, хоч, самі знаєте, тоді кожен розв'язує калитку... А за хрестини цілий пенге виходить... Це вже неабищо.

— А скільки весіль буває щороку?

— Гм, це від картоплі залежить. Багато картоплі — багато весіль. Усе урожай вирішує. Чотири-п'ять, либонь, набереться.

— Зовсім мало. А вмирає скільки?

— Гм, а це вже від того, яка картопля вродить. Негодяща картопля — багато народу мре, а коли добра — нехить помирати. Нема дурних помирати, коли картопля добра... Та ще щороку одного-двох у лісі деревом торохне або яке інше лихо спостигне — перекинеться, приміром буду казати, чоловік у приярок із возом, тяжку смерть прийме. У найкращий рік до восьми смертних випадків трапляється.

— Та не всі ж бо до попа потрапляють! — докинув глоговський багатій, пихато поправляючи косу, заколоту позаду гребінцем.

— А це як так?— здивувався священик.

— Декотрі і зовсім на кладовище не потрапляють. Загризе вовк чоловіка, а про те й гадки не має, щоб до парафії заявити його.

¹ Z l e v k a — вино, яке одержує священик від виноградарів; воно зливається в один великий дзбан і на смак досить незвичайне. (Прим, автора).

— А інший влітку в чужій стороні Богу душу віддасть, — додав від себе Дердь Клінчок, — і про тих до війта тільки цидулки доходять.

— Що ж, перспектива зовсім погана. А як стоїть справа із землею? Скільки церковної землі у парафії?

На це питання відповісти забажали всі троє одразу. Дердь Клінчок натис на Петера Славика і сам став перед служителем Божим.

— Землі? Скільки землі, питаєте? А скільки душа забажає... Треба вам сто гольдів... Та що ті сто! П'ятсот можете взяти!— із запалом вигукнув Клінчок. — Ми нашого панотця землею не обділимо!

Обличчя священика трохи проясніло, та цього не міг стерпіти капосний Петер

Славів.

— У Глогові, з вашого дозволу, земля досі ще не поділена. Нема у нас поземельної книги. Була якась поземельна книга, та у тисяча вісімсот двадцять третьому році згоріла разом із громадською скринею. Тепер у нас такий порядок: бери собі кожний,

скільки подужаєш, цебто скільки коней у тебе та скільки сили у руках маєш. Виоре свою ділянку чоловік і вздовж і впоперек, допоки земля йому служить, а зсунеться, приміром, чи обсиплеться, зараз інший ґрунт собі уподобає. Половина землі у нас завжди гуляє, хоч, правда, земля та негодяща, за неї і братися не варто.

— Розумію, — зітхнув священик, — у цю половину і входить церковна земля.

Що й казати, майбутнє не обіцяло йому нічого втішного, однак поступово до нього повернулося відчуття душевної рівноваги, а всі тривоги та неспокій гамувала молитва. Молитва належала йому цілком і повністю, вона була тією нивою, що вічно колосилася і на якій він завше мав ужинок, вкрай йому необхідний: терпіння, надію, розраду, задоволення. Він почав потроху опоряджувати своє помешкання, щоб зробитися, нарешті, самому собі паном. Лише капелан може зрозуміти, що це означає. На щастя, він розшукав у сусідньому селі Копаніце давнього шкільного товариша. Тамаш Урсіні, дебелий, незграбний чоловік, різкий та нелукавий у розмові, мав чуйне серце. Він позичив йому гроші.

— Твоя Глогова — глухий закуток, — сказав Урсіні. — Далєбі, це не єпископство у Нітрі. Та чим тут зарадиш? Худа череда — і пастух худий. Доведеться тобі потерпіти. Даниїлові серед левів було значно гірше. А твої парафіяни врешті тільки вівці.

— Вівці, та й ті без хутра, — додав сміючись священик.

— Є у них і хутро, та немає в тебе добрих ножиць.

Минуло небагато часу, і священик, придбавши на позичені гроші меблі, одного прекрасного осіннього дня перебрався до власного будинку. Яка то була втіха — походжати неквапливо у власній оселі, давати лад власним речам і, нарешті, солодко заснути у власній постелі, на тих самих подушках, для яких ще мати ощипувала пір'я. Він заглибився у свої думки і надовго поринув у мрії; перш ніж заснути, він порахував колоди на стіні, щоб не забути, що йому присниться.

І він не забув, — це був чудовий сон. Йому снилося, що він бігає за метеликами на луках за рідним селом, збирає пташині гнізда, заливає ховрашину нору, пустує із своїми друзями, дівчатками та хлопчиками; він навіть побився з Палі Сабо і тільки-но зібрався дати йому добрячого прочухана, уже намірився був лозиною, коли раптом хтось стукнув ізнадвору в шибку.

Священик прокинувся, здригнувся й почав терти очі, відганяючи солодкий сон. Був ранок, світило сонце.

— Хто там? — гукнув він.

— Одчиняй, Янко!

Янко! Хто міг назвати його Янко, звернутися до нього на "ти", хто міг заговорити до

нього по-угорському? Хіба що один з веселих друзів, з якими він щойно розлучився уві сні.

Він схопився з ліжка і підбіг до вікна.

— Хто там? Хто мене кличе?

— Це я, твій земляк, Мате Біллегі. Виходь, Яношко... цебто вийдіть, будь ласка, на хвилинку, ваше преподобіє, я тут привіз вам дещо.

Священик поспіхом накинув на себе одержу. Серце шалено забилося в грудях. Чутлива душа його, либонь, уже здогадувалася, передчувала лиху звістку. Він відчинив двері і вийшов із сіней на ганок.

— Я тут, пане Мате Біллегі. Що ви привезли мені, чоловіче добрий?

Та пана Біллегі у дворі вже не було, він стояв на дорозі біля воза, навантаженого лантухами, і відв'язував кошик, у якому сиділа мала Веронка і гуска. Коні Шармань та Фечке стомлено опустили голови. Шарманю дуже кортіло прилягти, і він раз у раз ладнавсь приклякнути, та заважав дишель. Хитнувшись убік, він відчув, як упряж боляче уп'ялася йому в шкіру, — а коняча честь не дозволяє лягати на спочинок, поки хомут не знято. Надзвичайний, винятковий випадок, коли кінь лягає, як був у збруї. У коней сильно розвинуте почуття обов'язку.

Мате Біллегі озирнувся і побачив священика, що стояв на порозі.

— А ось і Янко! Ну й виріс же ти! Який довготелесий зробився! Ото здивувалася б твоя матінка, коли б жива була. Хай їй чорт, цій мотузці, міцно ж я її зав'язав!

Священик ступив два кроки до воза, де пан Біллегі тупцював і далі, відв'язуючи кошика. Слова "коли б жива була" раптом штрикнули йому в чоло, неначе гострий камінь, голова загула, ноги підігнулися.

— Це ви про мою матінку говорите, чоловіче добрий? — пробелькотів він пополотнівши. — Моя мати померла?

— Так, відклала, небога, свою ложку навіки. Ну от маєш, — видобув він з кишені складений ніж з дерев'яною колодочкою і перерізав мотузку, — ось тобі твоя сестричка. Ох ти, помилуй Господи, розуму у мене, як у курки, зовсім з голови випало, що з панотцем розмовляю... привіз я панотцеві сестричку. Куди б мені це покласти?

Кажучи так, він зняв з воза кошик — у ньому, притулившись до гуски, тихо і безтурботно спала дитина. Гуска гляділа крихітку, як справжня нянька: крутячи на всі боки довгою шиєю, вона відганяла мух, які, наче на мед, зліталися на рожеві губки дівчинки.

Кволий промінь осіннього сонця впав на кошик і освітив сонне дитя. Водянисті очі шановного Мате запитливо зупинилися на попові: що він тепер та скаже?

— Вона померла?— після довгого мовчання запитав священик. — Цього не може бути. У мене не було ніякого передчуття. — Стиснувши руками голову, він з болем скрикнув:—Ніхто, ніхто не сповістив мене! Я навіть не був на похороні.

— Мене й самого там не було, — обізвався пан Біллегі. Напевно, тим, що і він не був на похороні, пан Біллегі хотів розрадити нещасного сина. — Господь Бог узяв її до себе, покликав до свого престолу. Нікого з нас він тут не залишить, — лагідно додав він. —

От клятї жаби, на одну я таки наступив!

На дворі, що поріс лободою та дурицею, весело підстрибували та хлюпалися жаби, що вилізли з-під дірявого сирого підмурка церкви погрітися на сонечку.

— Куди б оце дитя покласти? — ще раз запитав пан Біллегі і, не діставши відповіді, обережно опустив кошик на ганок.

Священик, приголомшений, заціпенілий, стояв, утупившись у землю. У нього було таке відчуття, ніби земля, будинки, тини, Мате Біллегі і навіть кошик з дитиною помчали кудись у далину, а він усе стоїть та стоїть, не в змозі ані зрушити, ані ворухнутися. Ген-ген далеко зашуміли сосни у лісі під Укріцею, і раптом причувся йому крізь шум лісів якийсь дивний голос, од якого стисло йому серце, — голос цей нагадував йому голос неньки. Він здригнувся, прислухався, намагаючись розрізнити звуки, та коли йому майже вдалося щось розібрати, незвичайний шум поглинув усе. Та тихо, тихо! І ось уже чітко промовив до нього з лісу голос матері: "Доглядай сестричку, Янко, Янко!"

Поки панотець Янош прислухався до потойбічних голосів, господар Мате Біллегі зовсім розсердився на нього за мовчання — принаймні чернечим грошем міг би пошанувати людину. (Чернечим грошем називають у тім краї "спасибі").

— Отакі-то справи, — ляснув батогом з досадою шановний господар. — Но-о, Шармань, но-о!

Панотець Янош, охоплений глибоким горем, не обзивався. Він не помічав нічого довкола; коні рушили, поряд з ними чвалав Мате Біллегі — дорога пішла вгору — і тихо, сердито бурчав: такий уже, мовляв, світ издавна, що коли з курчати панич виросте, то й не згадає потім, що був колись курчатком. Подолавши горбок, він ще раз озирнувся і, побачивши й далі нерухомого юнака, гукнув, неначе засвідчуючи, що виконав свій обов'язок:

— Я передав вам те, що повинен був передати!

Священик від цього крику отямився, здригнувся.

Душа його повернулася з сумних мандрів. А мандрувала вона ген-ген далеко, поряд з тією, якої вже не було на цім світі. Так, насамперед син провідав матір: він пригадав дні, проведені разом з нею; потім подумки перебрав і ті дні, коли жив далеко від неї. Він наче стояв навколїшках біля Божої постелі неньки, молився і силювався уявити, що вона думала і що повинна була сказати в останню хвилину; він наче прийняв її останній подих, підхоплений вітром і щойно переданий йому лісом: "Доглядай сестричку, Янко!"

Для того щоб узнати останню волю, останнє бажання помираючих батьків, синові не конче потрібно бути поруч з ними. І писати йому про те не обов'язково, і дарма, що нічого не повідомить електричний дріт, — с для цього інші засоби, значно могутніші.

Першим бажанням Яноша, коли він отямився, було бігти за паном Біллегі, зупинити його, розпитати про матір все, що той знає: як жила останні два роки, як померла, як її ховали, — геть усе, до найменшої дрібниці; та галапський віз був уже далеко, а погляд юнака у цю мить упав на кошик, і він цілком привернув його увагу.

У кошику спала його маленька сестричка. Молодий священик досі її ще не бачив.

Дома він був востаннє, коли ховали батька, — тоді мати послала по нього підводу. (А ось тепер ніхто, ніхто не повідомив його!..) Маленької Веронки тоді ще не було. Про її існування він дізнався лише з листів матері, а листи ці були лаконічні і якісь сором'язливі.

Янош підійшов до кошика і поглянув на повненьке миле личко. "Як вона схожа на маму!"— подумав він і так довго й проникливо вдивлявся в це личко, що воно почало рости, мінитися, і раптом перед затуманеним поглядом Яноша замерехтіли рідні риси ненчиного обличчя. Боже праведний! Та це ж чудо, справжнє чудо!.. Видиво не зникало з півхвилини.

Перед ним знову постало кришенятчко. О, тільки б вона розплющила свої оченята! Йому дуже хотілося позирнути в її оченята, та вона не розплющувала їх, він бачив лише довгі вії, схожі на довгі шовковисті китички.

"Отже, віднині я маю її доглядати!— подумав Янош, і серце йому затопила хвиля безмежної ніжності. — Що ж, буду її рости, доглядати. Але на які кошти? Боже мій, на які кошти? Адже мені й самому нема що у рот покласти. З чого, з чого починати?"

І як це завжди бувало, коли душу його охоплювали смуток та розпач, Янош вирішив звернутися до молитви і рушив до церкви. Храм Господній був саме відкритий, дві бабусі білили його зсередини.

Панотець Янош не пішов до вівтаря, бо саме там поралися білильниці, — він зупинився біля чаші з святою водою і впав навколішки перед розп'яттям з дерева та жерсті.

ПАРАСОЛЬКА ТА СВЯТИЙ ПЕТРО

Так, священник упав на коліна перед Ісусом. Він звернувся до Ісуса, до Господа Бога нашого Ісуса.

Яке ж то щастя для людей — Ісус, Бог, котрий сам був людиною. Який Бог, я не знаю, зате знаю, який Ісус. Ісус мені знайомий, та й усім він знайомий. Я знаю, що він робив, знаю, про що думав, добре знаю його лик. Душу мою заспокоює зовсім не те, що він мій владика, а те, що він мені знайомий.

Мій знайомий, він жив на нашій землі дві тисячі років тому, мов думка, яка єднала світ! Люди, що жили у ті далекі часи, і люди, що жили після них, вже дуже давно перетворилися на порошок, порошок став травою, трава ще Бог відає чим, а він, мій знайомий, живий і по сьогодні — він був завжди і буде завжди.

Коли я мандрую чужими, далекими краями, живу серед чужих, незнайомих людей, де інші зовсім лиця і інші звірі, інша трава і інше небо — все, все інше, — мені серед моєї одноманітної та моторошної самотності, у моїй відокремленості здається, що я на іншій планеті; та варто мені за околицею селища випадково побачити хрест з прицвяхованим до нього бляшаним чоловіком, з ран якого юшить кров, я одразу пізнаю його — це він, мій знайомий. Ось він, тут! Навіть тут! І зразу самотності, відірваності немовби й не було. Я стаю перед ним на коліна і виливаю йому, достоту як цей священник, усе, що гнітить моє серце.

— Допоможи мені, Господи Ісусе, — благав Господа панотець Янош. — Моя мати

померла, а до мене привезли сестричку-крихітку, і я мушу її ростити. Я бідний, безпорадний, я ніколи не вмів обходитися з дітьми. Ісусе, навчи, врятуй мене своєю порадою! Подаруй мені з невичерпної милості твоєї якісь засоби, щоб міг я її прогодувати, щоб міг про неї подбати. Сотвори зі мною чудо, Господи Ісусе!

Син Божий, намальований на блясі, здавалося, прислухався до слів молитви, а тремтливі тіні та відблиски, що падали на нього з вікон та стін, неначе оживляли святий лик, і він, огорнений стражданням, немовби посміхнувся і навіть хитнув головою:

— Гаразд, гаразд. Я все знаю. Настане час, і я дам про себе знати.

Довго, заглиблений в молитву, стояв навколішках Янош, не раз починав її знову і знову і не помітив, що після виснажливої, майже неприродної спеки, як це часто буває восени, небо враз почорніло, насунула чорна хмара, і знялася гроза. Коли він вийшов з церкви, дощ лив як з цебра. З гір, за околицею, стрімко мчали бурхливі потоки води, і худоба, ревучи, бігла по вулицях.

Яноша переповнило жахом: "Я залишив на порозі дитину. Вона загинула!"

Він як навіжений помчав додому і раптом застиг перед видовищем, що враз перед ним постало.

Кошик стояв на тому самому місці. Дівчинка сиділа у кошику, гуска гасала подвір'ям, дощ лив і лив, не вгаваючи, перед порогом струмками бігла вода, а дитя залишилося сухим та неушкодженим — над кошиком була розкрита величезна парасолька, обтягнена вицвілою червоною матерією. Парасолька була стара — латка на латці, — по краях ледве можна було помітити вузьку квітчасту мережку, що оббігала її довкола за модою старих часів.

Молодий священик, звівши погляд до неба, миттю вихопив з кошика дитину, розцілував і, тримаючи над нею парасольку, заніс до своєї убогої оселі.

Дівчинка саме широко розплющила сині оченята і не зводила їх з брата.

— Яке щастя, — бурмотів Янош, — що вона не змокла! Застудилася б та й умерла — де б мені було взяти для неї сухе платтячко?

Але звідки ж узялася парасолька? Незбагненно! У Глогові парасольок не було ні в кого.

Сусіди рили у себе на подвір'ях канавки, щоб стікала дощова вода. Священик розпитував усіх по черзі:

— Ви не бачили, до дитини ніхто не підходив?

Дитину бачили всі, але такого, щоб хтось до неї підходив, не бачили.

Зате стара баба Адамець, коли тікала з поля додому, накинувши на голову рядно, бачила, як щось кругле та червоне спустилося з неба на землю. "Бодай я жива з цього місця не зійшла, коли брешу, — божилася Адамець, — сама Богородиця спустила цю штуkenцію, щоб захистити сирітку!"

Звичайно, дурне теревенить ота Адамець! Кожний-бо знає, що вона любить добре хильнути гіркої, то й не диво, коли бачить більше від того, що буває насправді. Ось і

торік влітку торочила, ніби в ніч проти Петра та Павла розверзлося перед нею небесне склепіння і почула вона спочатку спів, а далі і самих ангелів побачила, буцімто йшли вони цілою процесією до вседержителя нашого, до Господа Бога, який сидів на діамантовому престолі. Там, серед ангелів, упізнала вона свого внука Янка Плахту, який помер ще в позаминулому році; був він у старих полотняних штанях та в червоному жилеті, який стара сама йому колись зішила; і ще вона кількох глоговців запримітила, з тих, хто помер за останні десять років; йшли вони всі повільно, статечно, у тій самій одежі, в якій були погребені, і співали райських пісень.

Легко уявити, якої популярності зажила собі свята вдова після дня Петра й Павла, коли розлетілася навкруги чутка про її видиво: один за другим посунули до неї люди, які хотіли знати, чи не бачила вона на небесах їхніх дорогих небіжчиків. "Чи не бачила ти мою донечку?. А мого таточка? Чоловіка мого сердешного?"

Селяни охоче вірили вдові і навіть не дивувалися з того, що сили небесні відкривали їй більше таємниць, ніж іншим смертним. Адже ще з покійним батьком старої Адамець, з Андрашем Флінтою, добре відомим навколо злодюгою, сталося справжнє чудо. Коли від глоговського цвинтаря відрізали шмат землі для тракту, — а було це років вісім тому, — розкопали його могилу, щоб перенести останки на інше місце, глянули на труп, то очам своїм не повірили: старий обріс у могилі бородою — а п'ять свідків божилися, що пастух Тамаш Гундрош чистісінько поголив його на смертній постелі.

Тож старий Флінта потрапив на небо — це було ясно всім без сумніву; ну, а коли вже він там, то невже такий крутий та не залишить часом шпарку у дверях, щоб його дочка, Агніша, могла підглянути, що і як там діється.

Однак дзвонар Пал Квапка рішуче твердив інше. Пал Квапка розповідав: що коли ударила гроза, почав він у дзвони бити, хмари відганяти, озирнувся на мить назад і ось що побачив: по дорозі до села шкандибає старий єврей, а у руках у нього якась величезна тарілка, з червоної матерії, та сама, що її панотець над кошиком побачив. Квапка, зрозуміло, не дуже-то над цим замислювався, тому що спати йому хотілося, та ще й до всього вітер знявся і запорошив йому очі: пам'ятає він це, звичайно, не так щоб дуже ясно, та що було таке — готовий в тому заприсягтися, — а Пал Квапка, кожен знає, говорити пусто-дурно не буде.

Чоловіка цього, на єврея схожого, бачили і інші. Подорожній був старий, згорблений, мав довге сиве волосся, у руках тримав ціпок, ручка якого нагадувала своєю формою закручений свинячий хвостик. Коли дивний дідуган проходив повз колодязь Прібілів, вітер зірвав з його голови капелюха і на самій маківці стала помітна біла плішина завбільшки з кільце в вудилах.

— Бодай мені очі повилазили, — казав церковний сторож (це він побачив старого в ту мить, коли той лишився без капелюха), — бодай мені повилазило, коли він не був викапаний святий Петро, що у нас на іконі. Достоту такий, от тільки ключів у руках бракувало.

Від колодязя Прібілів старий подався просто до поля Іштвана Штропова, засіяного

люцерною, де паслася корова родини Краткі; корова намірилася була буцнути єврея, а він узяв та й уперіщив її палицею — відтоді (можете спитати у самих Краткі) корова почала давати щодня по чотирнадцять кварт молока. А доти Краткі й чотирьом квартам раділи.

Біля околиці дідуган перестрів мірошникову служницю і запитав, куди йому йти на Леготу. Дівчина, на ім'я Ержі, показала йому дорогу, і він попрямував далі стежкою, протоптаною через гору. Згодом Ержі пригадувала, ніби, коли він йшов, вона бачила німб довкола його голови.

Ет, що там казати, — звичайно, це був святий Петро! А чому б йому, власне, і не бути? Хіба мало ходив він, мало землі переміряв разом з Господом Богом нашим Ісусом Христом? У стількох літописах згадується про великі його діяння, що навіть соте покоління не перестає про них розповідати. А що було можливо колись, може статися й опісля. І ось селом від одного до другого розійшлася дивовижна поголоска: маленькій сестричці нового панотця Господь Бог під час грози надіслав полотняний намет, щоб захистити її від дощу. Захисник убогих та страждених заради цього відправив на землю самого апостола Петра.

Ох, і став же в пригоді Господь Бог дитяткові! На дівчинку зараз зайшла мода. Сільські господині миттю позасукували рукави і ну місити пироги, варити молочні каші, смажити макові пиріжки, а потім усі ці харчі понесли маленькій знайді. Панотець не встигав двері відчиняти — молодиці плавом пливли до хати, несучи в руках полумиски з різними наїдками, зав'язаними у білесенькі клуночки. Панотець Янош дивився на все те, та й очима блимав.

— Батеньку наш, панотчику! А я тут гостинчика принесла. Дочулися ми, що сестричка ваша приїхала, ото я і подумала: незле б їй було та й смачненьким чимось поласувати. Могло б, звичайно, і ліпшеньке щось бути, та вже чим багаті, тим і раді... Душею ми аж он як раді, панотче ви наш, та не осудіть — мучиця у нас поганенька: шахрай мірошник що не вкрав, те попсував, провалитися б йому в пекло, проклятому. Можна на маленьке ангелятко подивитися? Кажуть, вона буцімто вродливиця!

Його преподобіє, звичайно, усіх допускав до крихітної Веронки, яку жінки по черзі пригортали та голубили. Дехто з них навіть ніжки у дівчинки поцілував.

Панотець раз у раз відводив убік погляд: не хотілося йому, щоб бачили парафіяни сльози, котрі лилися у нього з очей від надміру почуттів.

"Як я не цінував цих людей! У цілому світі нема кращого народу, ніж глоговці. І як вони мене люблять! Навдивовижу люблять!" — знай дорікав він собі, почувуючи гризоти сумління.

Опівдні заявила тітонька Адамець, яка, до речі, не дуже перед тим вчашала до нового панотця, але тепер вважала, що, оскільки у її* батька після смерті виросла борода, — і тим-то він, бодай частково, прилучився до сонму святих, — вона має повне право втручатися у справи церкви.

— Шановний панотче, — сказала вона рубя, — дитяткові вашому хоч якась доглядальниця потрібна.

— Звичайно, доглядальниця не завадила б, та убога моя парафія, — задумливо промовив панотець Янош.

— Це чорт убогий, — підскачила Адамець, — бо у нього душі немає! А у нас душа є. Та й чи личить панові преподобному дівчинку одягати, вмивати та коси їй заплітати. Адже їй і вдень їсти захочеться, а у кантора харчуватися з дитиною не годиться. Дитині, панотче, дома варити треба. Це вже я, стара, краще знаю. Що там дзвонар? Дзвонар на те тільки й здатний, щоб сьак-так поприбиратися, а як же він, недотепа, з дитиною порадить!

— Ваша правда, але де ж узяти...

— Де узяти? А осьдечки я, прийшла вже! Мене Господь Бог для того й створив, щоб за вашим, паночку, господарством глядіти, я в цьому і сумніву не маю.

— Так, так, — затинався священник, — та де ж я для вас платню настанчу?

— Довірте це нам двом, милий панотче, — узяла руки в боки Адамець, — мені та Богу. Бог воздасть мені за вас, панотче. А я цього ж таки вечора стаю до роботи, та й посуд свій принесу.

Священник тільки дивом дивувався та чудувався. Коли увечері прийшов до нього в гості Урсіні, і господар, розповідаючи про події дня, дійшов до пропозиції Адамець, Урсіні не йняв віри.

— Адамець? Ота стара відьма? Безкоштовно? Бог їй воздасть за тебе? Ні, Янош, такого чуда ще не бувало на цьому світі, щоб глоговці вірили в борг Господові Богу. Ти, мабуть, зачарував своїх парафіян.

Панотець Янош тихо усміхався, а в душі його панувало благоговіння. Він сам розумів, що сталося чудо, — так незвично, так незбагненно було усе це. І все ж таки він здогадувався про причину дивних перетворень. На небесах була почута молитва, з якою він, стоячи навколішках на холодних церковних плитах, звернувся до Ісуса Христа. Ісус очистив душі глоговців від скверни себелюбності і кожному дарував від духа свого. Промисел Божий відчувався в усій подобі, в усій поведінці людей... І справді сталося чудо!

Чутки, що рознеслися про парасольку, до панотця Яноша почасти не доходили, а ті, що дійшли, викликали у нього тільки посмішку. Щоправда, він також не міг зрозуміти, звідки у нього взялася ця парасолька, та, коли минув перший подив, він поставив парасольку у куток, щоб віддати її, якщо з'явиться господар, і забув про неї. Парасолька та не була варта і п'яти шелягів.

Однак події цього знаменного дня ще не закінчилися. Увечері, наче блискавка, рознеслася по селу чутка, що у річці Бела Вода, яка вийшла з берегів після тієї шаленої зливи, потонула жінка глоговського багатія Міхая Гонгоя. Бідолашна жінка хотіла перейти через місток, щоб завернути гусей, які залишилися на тому боці. Вона вже перетягла під пахвою гусака та чорну гуску, але коли пішла по другу пару, то послизнулася і шубовснула у вируючу, спінену річку. Господи помилуй, адже вранці у річці і води майже не було, хіба що жабі по коліно, а опівдні вона роздулася стрімким потоком і навіки поглинула бідолашну жінку, бо нікого поблизу не було. Шукали її

півдня, усе чисто перекинули у stodолі, на горищі та у підвалі, а увечері поблизу Леготи вода викинула мертве тіло.

Там знайшли її мешканці Леготи, упізнали, і один з них поскакав верхи у Глогову, щоб сповістити Міхая Гонгоя.

Страшна подія переполошила усе село. Люди купками юрмилися біля воріт.

— Отож-бо Господь і з багатіями може дати собі раду, — носилося довкола.

Дердь Клінчок постукав до святого отця:

— Великий похорон має бути післязавтра.

А дзвонар повернув до кантора, надіючись на чарку паленки в нагороду за добру звістку.

— Ну, пане канторе, — сказав він, — будьте наготові. Знаменитого небіжчика маємо. Хороші псалми потрібні будуть.

На третій день відбувся похорон. Давно не бувало такого у Глогові. Пан Гонгой привіз попа з Леготи — хай удвох оплакують небіжчицю. Труну привезли з Бестерце на перепряжних, хрест возили у Копаніцу — тамтешній столяр пофарбував його у чорний колір, а по чорному білими літерами вивів ім'я небіжчиці і день загибелі. Зібралася сила народу, — коли б тільки погода не підвела сьогодні! Та щойно священик у повному облаченні, у супроводі усього причету рушив з дому небіжчиці, як цівками полив дощ. Панотець Янош послав Квапку додому:

— Біжіть щодуху та принесіть парасольку, вона стоїть біля старої шафи.

Пан Квапка витріщив очі. Звідки йому було знати, що таке парасолька!

— Послухайте-но, — нетерпляче промовив панотець Янош, — я про той великий полотняний обруч кажу, який ми позавчора знайшли над кошиком моєї сестрички.

— Так, тепер розумію.

Панотець, щоб не змокнути, став під накриття Петера Майго; прудконогий Квапка не забарився, і панотець Янош, узявши парасольку, на превеликий подив усього товариства одним помахом руки розкрив Ті — від цього парасолька зробилася широкою й круглою і стала схожа на десятки крил кажана, зчеплених одне з другим. Тримаючи парасольку за ручку, він підняв її над головою і спокійно, сповнений гідності, закрокував під дощем; краплі шалено били у дивовижну стріху і повільно стікали по матерії, не досягаючи тіла панотця.

Усі навколо повліплювали очі в парасольку й не відривалися від неї навіть під час відправи.

— Ось цю саму штукенцію приніс святий Петро! — перешіптувалися одне з одним чоловіки та жінки.

Лиш чудові вірші пана кантора розворушили на хвилинку присутніх: де-не-де серед юрби почулося

голосіння, коли кантор від імені небіжчиці звернувся до односільчан з проникливими прощальними словами:

"Я прощаюся, прощаюся з верхнім та нижнім моїм сусідою, з кумом Палом Лайко, із сватом Дердем Клінчком".

Уся сім'я Пала Лайко враз заголосила, а захоплена тітонька Клінчок скрикнула:

— Боже мій, і як це ви зуміли та таку красу вигадати?

Цей вигук додав кантору запалу, і він, піднявши голос, ще красивіше, зворушливіше затужив від імені покійної, що прощалася з усіма іншими рідними та знайомими. Ось коли у всіх, глоговців очі зайшлися сльозами.

Щойно прикрили землею утопленицю, не встигли ще місцеві кумасі досхочу наговоритися про багатий похорон та про вдівця Гонгоя, який — прости, Господи, їхнє словоблудство — ще тут-таки, на похороні, уже наглядав своїм яструбиним оком гоже личко Лини Тюрєк, так що і сліпий помітив би: недовго лежатиме без господині знаменитий ментик^[4] небіжчиці; одне слово, не проспалися ще гробарі після поминок, як довелося їм копати нову могилу. Слідом за Гонгойовою переставився Янош Шранко, той самий Шранко, який довго залицявся до неї, коли вона ще була гарненька молодиця. І ось тепер, ніби змовившись, відійшли вони разом на той світ. Та й люди, щиро кажучи, нічого іншого від них і не сподівалися. Раніше таке-то про них теревенили: шугоне було Гонгойова у жито, переогодом, де не взявся, вихопиться Шранко і — гульк туди ж у жито. От уже те капосне жито! Тягнеться собі угору та різні дурощі прикриває!

Ось так і зараз майнули одна по одній дві тіні у нескінченне небуття... Уранці після похорону Гонгойової знайшли Шранко мертвим у ліжку — грець його вдарив, не інакше.

А Шранко теж багатир був, одне слово — "магнач"^[5]: триста овець паслися у нього на толоці, і земельки він заорював чимало: ото ж і йому належало пишно бути похованим. Та й жінка його не скупилася, вона сама пішла до вчителя і до священика і наказала, щоб усе було, як на похороні у Гонгоїв. А вже скільки це стане, стільки вона заплатить, тому що родина Шранко нічим не гірша за Гонгоїв.

Щоб неодмінно два попи були та чотири хлопчики-помічники у чорних спідничках і щоб безперервно били дзвони. І так далі, і таке інше.

— Буде, усе буде, — задоволено притакував панотець Янош.

Пишучи крейдою, панотець підрахував усі видатки.

— Ось іще що, панотче, — вагомо додала Шранко, — ви ще і те червоне порухуйте, хай усі бачать, наскільки усе щедро буде.

— Яке це червоне?

— Та те, що ви на похороні у Гонгойової тримали над головою. Що то за краса була! Панотець Янош не стримався і зареготав.

— Це неможливо! Ха-ха-ха!

Шранко аж підскочила з досади.

— А чому це не можна, — закопилила вона губи. — Мої гроші не гірші за гроші Гонгоя. Хіба не так?

— Але ж подумайте, мила пані Шранко, адже тоді падав дощ, а завтра, з усього видно, буде чудова погода.

Переконати вдову Шранко було нелегким ділом. На діалектиці вона розумілася

краще, ніж священик.

— Ви кажете: дощ. Та в погожу годину брати цю річ ще краще, панотче ви наш, — не намокне тоді дорога прикраса. Та й заслужив її мій бідний небіжчик. Не менш гідною людиною був, аніж ця Гонгойова. Він і старостою у селі був, і на храм Божої Матері жертвував. П'ять літ тому буде, як ото привіз він з Бестерце свічок кольорових купу на віттар, а велику білу скатертину рідна сестра його вишила. За все це і належить йому те червоне...

— Не буду ж я себе на посміх людям виставляти — ясного, сонячного дня іти під парасолькою. От наплели мені плетеників, пані Шранко!

Та хіба такої здихаєшся — затужила-заголосила жінка, пощо, мовляв, так ганьбить її слугитель Божий та честі позбавляє, яка кожному небіжчикові належить і яка живому так подобається? А що люди у селі казатимуть? Скажуть: "Ота Шранкова баба господареві своєму на добрий похорон поскупилася, ввіпхнула до ями, наче старця якого".

— Зробіть, зробіть таку ласку, панотче, — благала вона і, витираючи сльози, довго бгала у руках хусточку, смакаючи за вузлик: вузлик нарешті разв'язався, і з нього випала кредитка у десять форинтів.

Шранко підняла її і з вишуканою скромністю поклала священику на стіл.

— Ось вам ще на додачу, панотче, тільки зробіть таку ласку, щоб усе розгонисто, по-великопанському було.

В цю мить, у фартусі та з ополоником у руках, з кухні вихопилася Адамець і теж почала умовляти:

— Правду каже вона, дорогий ти наш панотче! Шранко — близький Богові чоловік був. Багато плели тут про нього всячини, та тільки пеню на нього зводили. А коли й було що, так то за небіжчицею Гонгой гріхи водилися, царство їй небесне. Якщо вже одну поховали із святою парасолькою, сміло беріть її і на другого. Бо коли вже Бог тоді та розсердився — ну, то посердиться ще трішки, а якщо не розсердився, отже, і тут сердитися не буде.

— Годі, годі вам, пані Адамець! Не соромно вам казна-що патякати? Дайте мені спокій із тими вашими забобонами! Те, про що ви просите, просто смішно.

Однак переговорити двох жінок було неможливо.

— Ми що знаємо, те знаємо добре. Ви нас, панотче, не одурите, — підсипалися вони то сьак, то так до священика, поки, нарешті, до того йому засіли в душу, що він поступився й пообіцяв поховати Шранко під парасолькою.

— Якщо тільки до похорону не забере її у мене власник; адже хтось її тут та залишив, і якщо прийде по неї, я змушений буду повернути, — додав він.

— Ну, щодо цього можна не турбуватися, — багатозначно підморгнула вдова Адамець до Шранко. — Той, хто її приніс, заглядає на нашу землю не частіше, ніж раз на тисячу років.

І справді, по парасольку ніхто не прийшов, і наступного дня, хоч було сухо і погідно, без єдиної хмарки на небі, молодий священик знову розкрив парасольку і,

тримаючи її над собою, супроводив на цвинтар освячену домовину.

Четверо дужих чоловіків — Славик, Лайко та кремезні брати Магати — несли на плечах підставку, на якій лежала труна. Та Господь Бог всемогучий так розпорядився, щоб поблизу кузні один з Магатів зашпортнувся об камінь і впав: Пал Лайко, що дріботів за ним, здригнувся від несподіванки та розгубився, підставка хитнулася вбік, і труна полетіла на землю.

Тяжка домовина від сильного удару тріснула та розкололася, майнув на мить вишиваний саван, а! потім показався і сам небіжчик, — внаслідок сильного струсу він отямився од удаваної смерті, глибоко вдихнув повітря, заворушився і зітхнув:

— Боже мій, де це я?

Народ зачудувався, народ дивом дивувався, наймоторніші побігли до кузні, притягли подушки та перини, на якомусь дворі знайшли окованого залізом воза, постелили у ньому постіль, на постіль положили небіжчика, що воскрес незбагненним чудодійством божим, і, перетворивши жалобний похід на процесію, що славила Всевишнього, співаючи псалми, провели до господи бідного Яноша Шранко, який дорогою настільки прочутився, що дома одразу попросив їсти.

Йому дали глечик з молоком. Він похитав головою. Тоді Лайко простяг йому жбан з горілкою, заготовленою для поминок, і обличчя його заясніло.

З цієї ось знаменної події і починається, власне, легенда про парасольку, легенда, яка, полинувши хвойними лісами, понад стрімкими скелями, летіла і летіла вперед, обростаючи новими подробицями та вбираючи нові яскраві фарби.

Знаходили у скелі лунку — то був слід ноги святого Петра, розкривалася квітка небаченого досі забарвлення — казали, що саме цього місця торкнулася палиця святого Петра. Усе, геть усе свідчило про те, що у Глогові недавно побував святий Петро. Що й казати, це, земляки, величезна подія!

Сама парасолька також була осяяна містичним загадковим світлом. По суті, таємничим туманом була оточена тільки одна обставина: яким побитом потрапила червона парасолька до кошика маленької Веронки. Однак і цього було достатньо: адже туман і забобони однаково приязні одне до одного, от вони й поділили порівну спільну здобич — ветху парасольку.

Чутки про парасольку проникали все далі і далі — повсюди, куди мчала свої води Бела Вода, і прості, довірливі словаки, сидячи біля вогнища або на вечорницях, розповідали про неї всілякі вигадки, які лиш підказувала їм їхня нестримна уява, збуджувана цікавістю до незвичайного та чудотворного. І увиждалося їм: ось іде він, знайомий усім воротар раю апостол Петро, і несе в руках парасольку, щоб прикрити від дощу маленьку сестричку священика.. Але як спустився з небес старий самітник? Всівся, напевно, на пухнасту хмарку, і вона легко понесла його додолу, і опустила тихенько на гору.

Розповідали про чудодійну силу парасольки — про те, як, побачивши її, небіжчик миттю схопився на ноги. Так летіла легенда далі й далі, несучи образ глоговського священика та його маленької сестрички.

(Ну й добрий молодець же буде той, хто одного разу на ній та оженився!) Коли помирав якийсь багатий, панотця Яноша із ризою та святою парасолькою, яка до того часу стала реліквією, везли аж у десяте село. Запрошували його не тільки на похорони, — везли часом мало не на край світу сповідати безнадійного хворого з умовою потримати над умирущим, доки він висповідатиметься, парасольку святого Петра. Не може бути такого, щоб не дала користі свята парасолька, — коли й не одужає хворий, то хоч вічне блаженство дарує йому Господь.

Заручені пари, коли їм кортіло похизуватися перед людьми, а до цього вони завжди охочі, — після того, як дома їх повінчають свої попи, йшли, як на прощу, у глоговську парафію і там під парасолькою ще раз поєднували руки. Так було більш надійно. Дзвонар Квапка тримав над молодим та молодою святий полотняний гриб і за це йому перепало в калитку кілька срібних монеток. А вже на глоговського священника гроші та інші дарунки сипалися, наче з мішка достатку.

Спершу він скептично ставився до святості парасольки, та згодом і сам повірив, що червона парасолька, яка з дня на день ставала все більш блаженною, справді божественного походження. Хіба поява парасольки над дівчинкою не була відгуком на його молитву і хіба не відтоді почалося його благополуччя? Адже парасолька — джерело добробуту, про який Янош тоді так палко молився.

"Господи Ісусе, — благав він того сумного ранку, — яви мені чудо, щоб я міг виростити дитину".

І ось воно, чудо, збулося. Із старої пошарпаної парасольки посипали гроші, достаток, багатство, наче парасолька була казковим баранцем, якому варто тільки обтруситися, і з його смуху посиплються золоті монети.

Чутка про парасольку дійшла і до найвищих кіл. Сам його преосвященство єпископ із Бестерце зацікавився цією поголоскою, наказав прикликати до себе священника разом з парасолькою і, вислухавши історію її появи, побожно перехрестився і возвістив:

— Deus est omnipotens^[6].

А це свідчило, що і він повірив у парасольку.

Але єпископ цим не задовольнився. Через кілька тижнів він звелів панотцю Яношу зберігати надалі цю реліквію не дома, а у ризниці, серед інших церковних оздоб. Проти цього панотець Янош зараз же заперечив, посилаючись на те, що зазначена парасолька належить, власне кажучи, його неповнолітній сестричці Веронці Бейї і він не має права зазіхнути на чужу власність та передати її церкві. Однак не може бути ані найменших сумнівів, що його сестричка, досягнувши повноліття, не забариться пожертвувати парасольку храмові Божому.

Треба сказати, що парасолька принесла достаток не тільки глоговському попові, який скоро обзавівся худобою, заклав міцне господарство, а через два-три роки збудував собі чепурну кам'яничку і завів на стайні запряжку коней; ця парасолька настановила на хліб усе село. Щоліта з навколишніх курортів почали вчашати до Глогови препишні панії — деколи навіть графині (похилого здебільше віку) — і, стоячи під парасолькою, читали молитви; для них глоговці звели корчму навпроти будинку

священика і назвали її "Чудодійна парасолька". Одне слово, Глогова почала швидко процвітати; дійшло навіть до того, що місцеві жителі вже соромилися перед численними гостями за свою бантину із дзвоном і збудували над церквою гарненьку дзвіницю з маківкою, оббитою бляхою, і виписали для неї з Бестерце два новеньких дзвони. Янош Шранко на відзнаку свого чудодійного повернення з царства тіней замовив різьбярм розкішне зображення святої трійці і звелів установити його перед церквою. Гувернантка — панотець Янош згодом приставив до Веронки гувернантку в капелюшку — засадила двір священика жоржинами та фуксіями — квітами, яких глоговці до того і навіч не бачили. Усе навкруги розквітало та око милувало — крім старої Адамець, яка відтоді стала ще потворнішою, а глоговці зовсім високо запишалися, тож у неділю надвечір, коли людям стільки й клопоту, що на призьбі сидіти та язиками горох товкти, почали поважно заговорювати про те, що, мовляв, незле було б та поставити у Глогові каплицю на зразок тієї, що є у Шелмецьбані, — нехай би і до них юрби прочан посунули та приносили б гроші і пожвавлення.

Частина друга

ГРЕГОРИЧІ

НЕТАКТОВНИЙ ГРЕГОРИЧ

Багато літ тому — власне кажучи, ще до початку нашої історії — у вільному королівському місті Бестерцебані жив такий собі Пал Грегорич, чоловік, якого звичайно називали не інакше, як нетактовним, хоча все його життя було підпорядковане тому, щоб якнайбільше догоджати іншим. Пал Грегорич завжди гнався за Популярністю, цією милою та грайливою дівчиною, але, як правило, майже скрізь зустрічався лише з Критикою — відьмою з насупленою фізіономією та пронизливими лихими очима.

Пал Грегорич народився після смерті свого батька, та ще й через дев'ять місяців після його похорону, і вже цей один його вчинок був явною нетактовністю щодо власної матері, яку знали як цілком пристойну особу. Досить було Палові Грегоричу народитися на кілька тижнів раніше, і він заціпив би рота найзавзятішим пліткарям. Та це, зрештою, була не його провина. А от те, що він взагалі народився на світ, було для решти живих і здорових Грегоричів значно більшим лихом — адже неабияка дещиця спадщини вислизла з їхніх рук!

Дитина була квола, і решта Грегоричів — себто дорослі брати нашого героя — що в Бога день чекали його смерті; але Пал Грегорич узяв та й вижив (сказано — нетактовний!), виріс, став повнолітнім і посів спадщину, більша частина якої перейшла до нього від померлої матері, отож на цю материзну не могли мати прав діти від першого шлюбу батька, а спадок цей був величенький; а втім, частину, що дісталася йому від батька, теж не можна було назвати маленькою — старий Грегорич мав чималий зиск, торгуючи вином. У ті часи, та ще в тих місцях, легко було розбагатіти на такій справі — вина тоді ще було досхочу, а євреїв ще не було. У наші дні багато втрачено з рецептів тодішніх виноробів, зате води у Гарамі лишилося вдосталь.

Природа обдарувала Пала Грегорича ластатою фізіономією та рудим волоссям, а

про таку зовнішність ходить поголоска, що це — ознаки людини лихої. Однак Пал Грегорич вирішив довести, що людина він усе ж таки добра. Адже врешті-решт приказки — то лише старі горшки, у яких варили страву багато поколінь. Ось один такий горщик і розіб'є Пал Грегорич. Він стане добрий, як кусень хліба свіжого. Він зробиться поступливим, м'яким, як вершкове масло, яким так само зручно змащувати як білий, так і чорний хліб.

У душі він твердо вирішив бути корисним і добрим й усе життя присвятити тому, щоб заслужити любов ближніх.

І справді, він майже на кожному кроці творив благі діла, однак наче якийсь злий джин біг попереду нього і по-своєму намовляв ближніх — і його вчинки сприймалися ними перекручено.

Щойно він повернувся з Пешта, де гриз граніт юриспруденції, щойно показався на базарі і став на порозі тютюнової крамнички, бажаючи купити запашні гаванські сигари, як тієї ж миті заляпали усі язика у Бестерце:

— Гляньте, а цей парубійко курить сигари за тридцять п'ять крейцерів! Ого-го! Ото шпак, що й казати! Ось побачите, скопає він попідтинню! Коли б то бідний його батько устав з могили та подивився, як він палить сигару за тридцять п'ять крейцерів! Боже милостивий! Старий до тютюну сушене картоплиння домішував, щоб побільше було, та кавову гущавину, щоб довше горіло!

Коли Пал Грегорич дочувся, яку скандальну сенсацію викликали в місті його дорогі сигари, він одразу перейшов на двокрейцерові коротенькі сигарети.

Але людям і це було не до вподоби:

— Цей Пал Грегорич просто-таки скнара! Цей сучий син ще більший глитає буде, аніж його батечко. Тьху, до чого ж паскудна вдача!

Дізнавшись, що його вважають скнарою, Пал Грегорич дуже засоромився і за першої зручної нагоди, на благодійному балі, — це був бал пожежної команди, на якому дамою-патронесою виступала сама губернаторша, а на запрошеннях було вказано: "Приймається плата зверх зазначеної", — заплатив за вхідний двофоринтовий квиток усі двадцять, наперед радіючи: "Пал Грегорич доведе вам, що він не скнара!"

Упорядники балу, проте, миттю збилися докупити і проголосили:

— Пал Грегорич хвалькувата і нетактовна людина.

І у них справді була причина для невдоволення.

Нечувана зухвалість — дозволити собі обійти самого губернатора, барона Радванські!

Радванські заплатив за білет десять форинтів, а Грегорич жбурнув двадцять. Та це ж бо справжня образа! І хто? Син винаря! Господи милостивий, оце так часи настали! Блоха сміє кашляти голосніше за лева. Оце так! Оце вам нова доба!

За що б не брався бідолашний Грегорич, усе поверталось проти нього. Коли йому траплялося з кимсь посперечатися і він не хотів поступатися супротивнику, про нього казали: "Бешкетник"; якщо ж він поступався, називали боягузом.

Спершу Пал Грегорич, скінчивши в столиці курс юридичних наук, не поспішав

починати серйозну діяльність; зрідка він вибирався у кареті на полювання до свого маєтку, розташованого за милю від міста, іншим разом на день-два виїжджав до Відня, де у нього був прибутковий будинок (і те, і друге дісталось йому од матері), — і цим, властиво, і вичерпувалися його заняття, які у працьовитому товаристві Бестерце викликали щире зневагу.

— Цей Пал Грегори́ч, — казали люди, — тільки даремно дні тре. Цілий тиждень ні за холодну воду не візьметься. І як тільки земля носить дармоїда такого!

Коли і це докотилося до Пала Грегори́ча, він зрозумів, що люди кажуть правду: не можна усе життя прожити без діла. Так воно в світі заведено: кожен має заслужити хліб, який їсть.

І тоді, звернувшись до комітету і правителів міста, Пал Грегори́ч сповістив, що готовий служити своїми знаннями на благо суспільства.

Отакої! Тільки цього ще бракувало Палові Грегори́чу. Звідусіль почулися сотні голосів: "Як? Пал Грегори́ч шукає посаду? Тут, у нас? Далєбі, поганому виду нема сти́ду. Вибити у якогось сіромахи хліб з рук, коли у самого калачів досхочу! Чи багато у місті посад? Тож залиши їх тим, хто терпить нестатки..."

Пал Грегори́ч і цю вимогу визнав справедливою, зразу відмовився від службової діяльності і взагалі від усіх громадських справ; він почав дедалі більше цуратися чоловічого товариства, оскільки виношував думку про одруження та майбутню сім'ю, — намір цілком похвальний та заслуговує на повагу.

І ось наш герой почав учащати до віталень, де були гарненькі дівчата-відданиці і де його охоче приймали, вважали прина́дним женихом; але зведені брати Грегори́чі, нікчемні інтригани, які все ще сподівалися, що цей недолугий, вічно застуджений чоловічок протягне недовго, безперестану чинили проти нього підступи (про які варто було б написати окрему розповідь) і розладнували усі стосунки, які йому тільки вдавалося зав'язувати. Тож Пала Грегори́ча обдарували стількома гарбузами, що він прославився по всіх усядах. Пізніше, можливо, і знайшлися б дівки, яким носити кибалку уже ставало обтяжливо (адже такі шати стають з бігом часу вельми тяжкі!), але цим було занадто соромно. А чи могло бути інакше? Самі подумайте, як іти за чоловіка, котрим знехтували вже стільки відданиць? Хто наважиться стати подругою короля відмов? Далєбі, ніхто!.. У вечір святого Андраша багато порозтоплювалось і багато затверділо свинцю у панських будинках на березі Гара́му, та, звісно, жодна вилита фігура не була подібна до Пала Грегори́ча. Ще б пак! Романтичним юним дівицям зовсім не потрібний був Пал Грегори́ч. Їх ще вабила до себе поезія, а не гроші. Можливо, котрась із них, що засиділась вже у дівках, охоче настромила б на палець його обручку, адже старі діви досить моторні трапляються...

Але — від юної дівчини до старої дівки не один, а цілих два кроки: між ними стоїть молода пані, а стара дівка — то вже останній етап.

Молоденька дівчина і стара дівка — це два відокремлені світи. Коли маленькій Кароліні розповіли, що Пал Грегори́ч кашляє кров'ю, вона злякалася, і до часу другого його візиту у шалено тріпочучому серденькові не залишилося нічого, крім жалю, тоді

як ще вчора, при вигляді ресорної коляски з четвіркою коней, вона щиро намагалася викликати в себе зовсім інші почуття. Ой леле, бідолашний Пал Грегори́ч! Він кашляє кров'ю, сердешний Пал Грегори́ч! Яке нещастя! І от — дарма закидає голову запряжений до саней баский кінь, — сьогодні вже не так хвацько дзвенять на ньому бубонці: адже Пал Грегори́ч кашляє кров'ю.

О дурненька Кароліно! Я знаю, я бачу не гірше за тебе, який неоковирний та недолугий той Пал

Грегори́ч, але ж він багатій і кашляє зрештою власною кров'ю — тож чим це тебе обходить?

Повір мені, що Розалія, яка відвідувала пансіон "madame" усього лиш на десять років раніше за тебе, не була б зараз такою роззявою, як ти. Нині Розалія філософ, і коли б її повідомили, що Пал Грегори́ч кашляє кров'ю, вона могла б подумати про себе: "Але ж він справді путня людина!" А вголос скрикнула б:

— О, я буду його доглядати!

А в найглибших закутках її свідомості, там, де ховаються невиразні відчуття, які ще не можуть втілитися в слова, оскільки вони ще навіть не думка, а лиш осілий намул егоїстичних емоцій, — там, у найсокровенніших глибинах, криється розрахунок: "Якщо вже він кашляє кров'ю, цей Пал Грегори́ч, то недовго протягне на цьому світі!"

Гай-гай, хороші дівчатка! Ви ж бо зовсім не знаєте життя: матусі понаряджали вас у довгі сукні, та розум у вас ще короткий. Не гнівайтеся на мене за те, що нудно вам дорікаю, — я мушу це робити, щоб пояснити читачеві, чому Пал Грегори́ч так і не зміг знайти серед вас собі жінку.

А справа ця зовсім нехитра. Усі знають, що розквітла троянда уже не чиста: у її чашечці викупалася бджола, заглянула якась кузька; зате у сердечкові пуп'янка, що розпускається, ще немає жодної земної порошинки.

Тому-то Пал Грегори́ч і одержав від дівчат стільки гарбузів; зрештою він і сам усвідомив (я ж бо кажу, він був добрий чоловік), що шлюб справді не для нього і що молодесенькі дівчата мають рацію, коли заперечують проти харкання кров'ю. Адже кров потрібна для чогось іншого.

Відмовившись від наміру одружитися, Пал Грегори́ч перестав роздивлятися дівчат і почав приглядатися до молодиць. Він притьмом до них залицявся: для рум'янолицьої красуні Возарі виписав із Відня рідкісні квіти, до саду стрункої Мушкеї одного прекрасного вечора випустив п'ять сотень солов'їв, яких на його замовлення з превеликими труднощами наловили десь у Трансільванії. Красуня, розкинувши на подушках своє жарке, білопінне тіло, дивувалася, чому це сьогоднішньої ночі так солодкозвучно розспівалися пташки.

Той, хто залицяється до молодичок, пізнає собі справжню ціну. Юна дівчина не може правильно судити про чоловіка, так само, як і стара дівка, — і в тієї, і у другої своя викривлена точка зору, обидві не бачать далі від свого носа; зате молода жіночка, яка усе пізнала, яка більше не марить і не відчуває пристрасної нетерплячки, може спокійно визначити, чого вартий той чи інший чоловік. Як вона його поцінує, так воно

й є насправді.

Однак Пал Грегори́ч, нема де гріха потаїти, і тут не здобув собі слави. Молодички випроваджували його із дому, навіть не доводячи до відома своїх чоловіків, хоча такому непроханому гостеві звичайно доводиться мати справу з чоловіком, який здебільшого і намилює йому чуба.

Але він дуже і дуже нудьгував, не маючи й гадки, за що йому братися, коли вибухла визвольна війна^[7].

А втім, його не взяли і на війну. Сказали йому, що на зріст він не вдався та й кволий, не витримає тягара похідного життя — для армії він буде тільки завадою. Та йому за всяку ціну хотілося що-небудь робити.

Майор, що набирал рекрутів, добрий знайомий Пала Грегори́ча, порадив йому:

— Я нічого не маю проти; якщо ви так дуже хочете йти з нами, оберіть собі якесь спокійне заняття. У поході, наприклад, доводиться часом чимало писати. От ми й зарахуємо вас до якоїсь канцелярії.

Пал Грегори́ч образився, гордо випростався і став подібний на ворону в павиному пір'ї.

— Я твердо вирішив підшукати для себе найбільш небезпечне заняття. Ви, пане майор, що вважаєте найнебезпечнішим?

— Безперечно, шпигунство.

— Тоді я буду шпигуном.

І Грегори́ч став шпигуном. Він одягнувся, неначе якийсь волоцюга, — а в ті часи таких обірваних суб'єктів, що пустилися берега, чимало волочилося по світу! — і раз по раз перекидався з табора в табір, роблячи угорським військам безцінні послуги. Ще й дотепер згадують бувалі солдати "чоловіка з червоною

парасолькою", який з викривленим по-дурному ротом, наче й до десяти не вмів рахувати, сміливо йшов за лінію фронту й проникав у ворожий стан. Його вузька пташина фізіономія, позакачувані холоші, приношений, обшарпаний і зібганий циліндр та червона із загнутою ручкою парасолька під пахвою одразу привертали до себе увагу. Хто хоч раз його побачив, забути вже не міг. А принаймні один раз бачив його кожний, тому що він без упину гасав туди й сюди, неприкаяний, наче душа Орбана^[8]. Мало хто підозрював, чим займався цей дивний суб'єкт, але Дембіньський^[9], очевидно, знав, бо так відгукнувся про нього: "Цей чоловічок з червоною парасолькою сам чорт, та тільки він з поріддя добрих чортів".

Коли відгрімилі битви і настали по-могильному тихі часи, Пал Грегори́ч повернувся до Бестерце й перетворився на справжнього людиноненависника. Він не виходив із свого великого кам'яного будинку і більше і в голову не покладав ні думок про громадську діяльність, ні про одруження. З ним сталося те, що нерідко трапляється з кожним старим парубком: він закохався у свою куховарку. Все спрощувати, спрощувати і завжди спрощувати — ось філософія мудрості та прогресу, тепер вона стала і його власною теорією.

Одна жінка потрібна для того, щоб прислужувати чоловікові, друга — щоб йому любити її. Отже, потрібні дві жінки. Але чому б не поєднати цих двох в одній?

Анна Вібра, здоровенна дебели дівка, була родом звідкись із Детви, де справжнім чоловіком вважають того, хто за зростом майже не поступається деревам у їхніх могутніх лісах. Вона була гожа дівка, до того ж приємно співала вечорами, коли мила посуд:

*Пліт по Гараму біжить,
Янко за стерном стоїть.*

Голос у неї був такий м'який та лагідний, що одного разу господар не витримав, покликав її до своєї кімнати й посадив у затишне шкіряне крісло. У такому вона ще ніколи в житті не сиділа.

— Чудово ти співаєш, Анко! Гарний у тебе голос. Заспівай-но тут, я хочу тебе послухати.

Анка затягла сумну словацьку пісню "Лист новобранця", у якій той скаржитья своїй коханій на тяжку солдатську долю:

*Чи знаєш, кохана, яку я тут маю постелю —
На холодне каміння кладу я подерту шинелю.
Отака моя постіль.*

*Так я сплю. А що ж я їм?
Я сіно ковтаю та сніг білий п'ю.
Чи чуєш, кохана, — ось так я живу.*

Пісня розчулила Пала Грегори́ча, і він тричі вигукнув:

— Оце так горло у тебе, Анно Вібра, яке чудесне горло!

Він поступово й непомітно присувався до її чудесного горла й почав пестити його з таким виглядом, ніби цікавиться тільки незвичайною будовою цього горла. Анна спершу спокійно терпіла, але коли, чи то випадково, чи то навмисне, кощава рука Пала Грегори́ча ковзнула нижче, вона раптом зашарілася й норовливо його відштовхнула.

— Про таке, ваша милість, ми не домовлялися.

Пал Грегори́ч спік рака й хрипко вимовив:

— Не мудруй, Анко. Не будь дурненька!

Та Анка була дурненька — вона підхопилася й кинулася до дверей.

— Не втікай, дурна! Не з'їм я тебе!

Але Анка нічого не хотіла слухати, втекла до кухні й там зачинилася. Даремно пішов за нею Пал Грегори́ч, даремно твердив під дверима:

— Та не з'їм я тебе. Бог мені свідок, не з'їм. Ну, стривай, Анчуро, ти ще шкодуватимеш!

Наступного дня Анчура зібралася покидати місце, та господар загодив її золотою каблучкою та пообіцяв, що більше й пальцем її не зачепить. Не може він її відпустити, — умовляв куховарку Пал Грегори́ч, — не звикнути йому до іншої страви.

До душі припали Анчі похвала її кулінарному мистецтву та золота каблучка, і вона залишилася.

— Але ж будьте ласкаві, господарю, слова свого тримайте, а якщо будете чіплятися, то я вам такого стусана дам, що не зрадієте.

Треба віддати належне: Пал Грегорич знову почав загравати з куховаркою тільки, як минуло багато часу. Анчура знову намагалася піти, а він знову загодив її: червоним кораловим намистом із золотою застібкою — такі намиста мали на собі лише баронеси Радванські, коли вибиралися до церкви; Боже, як гарно обвили корали її міцну білу шию!

Гарні, достоту гарні були корали, і Анчура перестала вимагати, щоб господар припинив свої пустощі. Господар і так багатий, тож навіщо їй оберігати його від витрат.

Більш того, одержавши коралі, Анча того ж таки дня поставила старій крамарці-бакалійниці, що орендувала крамничку в будинку Грегорича, дипломатичне питання:

— Скажіть, ласкава пані, а дуже це боляче, коли проколюють вухо?

— Ова! — засміялася бакалійниця, — що нашій селянці заманулося — сережки до вух причепити! Ох Анчо, Анчо, непутяще щось ти задумала, дівко!

Анча образилася і спересердя так щиро гримнула дверима, що дзвіночок деренчав та дзвенів ще цілих чверть години.

Звичайно, їй хотілося мати сережки. А чому б їй цього не хотіти? Хіба не той самий Бог створив і її, і тих паній, що в шовкових спідницях красуються? Того ж таки дня вона примудрилася дізнатися, що вуха після проколу болять не більше, ніж від укусу блохи.

Сережки, сережки!.. Несила було ждати Анчурі, коли Пал Грегорич відновить свої любові. Але ж події можна прискорити! Кожна дочка Єви знайде для цього який-небудь спосіб. Анча старанно причепурилася: заплела до конопляної коси шовкову ясно-червону стрічку, одягла батистову сорочку, тонку, як цигарковий папір, скинула тісний ліф, що обтягував та прикривав її принади, й усенький день крутилася на очах у хазяїна, — хай дивиться, собі на згубу, як бурхливо здійснюються її груди.

Грегорич свого часу зажив собі слави нечувано хитромудрого та підступного шпигуна, він спритно дурив одразу дві армії — російську та австрійську, — але перша-ліпша дівчина, навіть найнаївніша, навіть детвайська дівчина, могла йому тут дати сто очок уперед. Наступної неділі Анча з'явилася в церкві з золотими сергами у вухах, і одразу ж парубки та дівчата, що називали її між собою "гренадером", захихотіли, зашепталися:

— Хе-хе, а наш гренадер не інакше, як десь та спіткнувся!

А через кілька тижнів уже все місто смакувало надзвичайну подію — зв'язок Пала Грегорича з його куховаркою: "Еге-ге, старий цап домашню сіль лиже!" — і переказували одне одному найбільш пікантні подробиці, в яких було багато бурлескного комізму. Брати Грегоричі трубили по місту на всі боки:

— Грегорич і служниця! Жахливо, нечувано! Нічого подібного на світі ще не бувало!

Люди знизували плечима — де там не бувало! — і заспокоювали родичів:

— Пусте це діло! І навіть цілком природно — хіба Пал Грегорич хоч раз у житті зробив тактовний вчинок! А вам від цього навіть краще — принаймні не одружиться, і

все величезне майно залишиться вам.

Точно встановити, що тут було правдою, а що ні, здавалося неможливим, але факт той, що розмови поволі ущухли й відновилися лише через кілька років, коли поодинокі відвідувачі похмурого будинку Грегори́ча побачили на порослому травою подвір'ї малесенького хлопчика, який бавився з ягням, яке там-таки й паслося.

Чиє це хлоп'ятко? Що воно тут робить? Як воно потрапило у двір Грегори́ча? Іноді з цим хлопчиком бавився сам Грегори́ч. Через замкову щілину зачинених воріт можна було побачити, що чудій Грегори́ч підперезався червоним пасом, од якого розходилися дві мотузки, що, як видно, правили за віжки, а за них однією рукою чіплявся маленький пустун і, тримаючи батожок у другій, покрикував:

— Но-о, Раро, но-о!

А старий віслик то слухняно дріботів інохіддю, то поривався вперед, то пускався учвал і навіть іржав час від часу.

Відтоді Пал Грегори́ч жив ще більш відлюдно, лише зрідка бачили його на базарі, коли він, накульгуючи, тяг ноги, мов важкі колоди, — через те, що обидві ноги в нього, стверджували глузі, були ліві, — завжди в одній і тій самій старовинній, приношеній одержі, до якої він приохотився ще за свого буття шпигуном, і з червоною парасолькою під пахвою, з якою він ніколи не розлучався, чи то взимку, чи влітку, в дощ або в спеку; він ніколи не залишав її в передпокої і, прийшовши до когось у гості, ні на хвилину не випускав її з рук. Не раз, бувало, йому пропонували:

— Покладіть вашу парасольку, дядечку!

— Ні, ні, — заперечував він, — я звик тримати її у руках. Без неї мені якось ніяково, слово честі.

Багато говорилося про те, чому він такий нерозлучний з цією парасолькою. Незрозуміло! Може, якась реліквія? Хтось доводив (пригадується, це був кадастровий реєстратор Іштван Пазар, колишній гонвед), що в цій старій парасольці Пал Грегори́ч переносив свого часу важливі телеграми та депеші — ручка парасольки нібито була порожниста. Можливо, так насправді й було.

Грегори́чам, які прагнули спадщини, маленький хлопчик у дворі Пала Грегори́ча здавався підозрілим і муляв очі; вони довго і вперто винюхували, доки не дізнали правди у метричній книзі Пріворецької католицької церкви. (У Прівореці й був розташований маєток Пала Грегори́ча). У книзі було зазначено: "Дердь Вібра, незаконнонароджений; мати — Анна Вібра". Позашлюбна дитина була така мила, сповнена вогню та життєрадісна, що навіть чужій людині неможливо було б її не полюбити.

ПІДОЗРІЛІ ЯВИЩА

Малий Дюрі Вібра непомітно зростав і став гарним міцним хлопчиком з грудною кліткою, схожою на барабан.

— Звідки в нього такі груди? Хай йому біс, звідки? — не переставав дивуватися Пал Грегори́ч.

Йому, вузькогрудому, особливо були до вподоби могутні груди сина, інші ж таланти

Дюрі його мало цікавили. А хлопчик був таки здібний. Старий професор Мартон Купецкі, що вже вийшов на пенсію, щоденно протягом години читав йому курс елементарних наук і з піднесенням говорив Грегорику:

— Повірте мені, пане Грегорику, у хлопчика великі здібності. З нього, пане Грегорику, великі люди будуть. Я можу закластися з вами, пане Грегорику.

У такі хвилини Пал Грегорику був невимовно щасливий, і, хоч зовні цього не показував, гаряча хвиля любові до сина заливала все його ество.

— Атож, хіба що на сигару можу закластися з вами. Причому заздалегідь вважаю її програною, — посміхаючись говорив він і пригощав старого професора, пристрасного любителя поговорити й посперечатися, найкращими своїми сигарами.

— Повірте мені, пане Грегорику, у мене ніколи ще не було такого талановитого учня. Усе моє життя я марудився з нікчемними учнями й пускав з ними на вітер свої знання. Чи вірите, пане Грегорику, як гірко це усвідомлювати! — І він пом'якшував свою велику гіркоту добрячим понюхом тютюну. — Ось такі-то справи, пане Грегорику, точнісінько як на державному монетному дворі. Ви чули цю історію, пане Грегорику? Як, ви нічого не чули? Цими днями на монетному дворі пропав великий зливок золота. Шукали, шукали, та не знайшли. Що тут робити, вчинили загальну перевірку, і — що б ви подумали? — великий зливок золота внаслідок необережності був підмішаний до мідних крейцерів. Он воно як. Сподіваюся, ви мене зрозуміли, пане Грегорику. І протягом багатьох років я намагався вселити свій дух в самих тільки телепнів. Denique^[10] на схилі віку я надібав на правдивий талант. Ви розумієте мене, пане Грегорику?

Пала Грегорику зовсім непотрібно було в цьому переконувати; а втім, він і без того надміру симпатизував хлопчикові Вібра, і недалеко від істини були ті, хто, можливо, з одного тільки бажання дошкулити іншим Грегорику, раз у раз віщували: "А врешті скінчиться на тому, що він одружиться з Анною Вібра й усиновить хлопчину". Купецкі був тієї ж думки: "Так воно й буде. Готовий закластися, що так і буде".

Так, напевно, і сталося б. Пал Грегорику сам над цим замислювався, і такий крок з його боку був би, треба сказати, цілком тактовний, однак Пал Грегорику надто сильно любив маленького Дюрі, щоб наважитися бути тактовним.

Дві непередбачені обставини перешкодили природному розвиткові подій. По-перше, Анна Вібра, впавши на сходах, зламала ногу і на все життя закривіла. А кому потрібна служниця з кульгавою ногою?

Друга обставина ще сильніше вразила серце чудія Грегорику. Занедужав маленький Дюрі: він посинів, його трусила лихоманка, тільки хапали корчі, — усі вирішили, що він помирає. Грегорику відкинув удавану соромливість, упав на постіль дитини, ридаючи, цілував синові обличчя, очі, холодючі рученята і в цю мить вперше обізвався до нього голосом серця:

— Що з тобою, мій хлопчику? Що в тебе болить, рідний мій синку?

— Не знаю, дядечку, — пробелькотала дитина.

Рідке руде волосся старого Грегорику настовбурчилося, щось незвичайне з'явилося

в усій його подобі; бачачи муки дитини, відчувши її смертельні страждання, він сам переповнився страшною мукою сина, і корч схопив його недолуге тіло; серце батька розбилося, і з нього випала таємниця.

— Це мій син!— вигукнув він, схопивши лікаря за руку. — Послухайте, це мій син! Врятуйте його, і я дам вам повний кошик золота!

Лікар врятував дитину і дістав кошик золота, як у відчайдушну хвилину обіцяв йому нещасний батько. Кошик, щоправда, вибрав не сам лікар, а Грегори́ч, який спеціально для цього випадку доручив його сплести зойомським словакам.

Лікар вилікував хлопчика, але зробив хворим Грегори́ча. Він посіяв у душу старого страшну підозру, визначивши у хворобі дитини ознаки отруєння.

Ну, а Грегори́чу тільки того й треба — тепер у нього з'явився привід для постійних сумнівів та болісних роздумів. Як це могло статися?

— Чи не з'їв ти, хлопчику, отруйний гриб?

Дюрі заперечливо хитав головою.

— Я не їв, дядю-тату. — То була нова форма звертання, він називав його татом, не забуваючи колишнього "дяді".

Що він міг з'їсти? Мати наполегливо пригадувала то одне, то друге. Може, оцет у їжі був несвіжий? (Що ми того дня варили?) А може, мідний посуд був нечистий?

— Не верзи дурниць, Анчуро!— гірко хитав головою Грегори́ч.

Грегори́ч думав зовсім про інше, він не висловлював своєї підозри, але підозра була, вона ховалася серед найпотаємніших його думок, буравила мозок, позбавляла сну та апетиту. Грегори́ч підозрював своїх братів. Це була їхня рука — рука, що потяглася до спадщини.

Отже, кінець усьому, кінець його мріям усиновити хлопчика, дати йому ім'я та маєток.

— Ні, ні. Синові це може коштувати життя, вони зженуть його зі світу, якщо він стане їм на дорозі.

Він побивався за життя дитини, але зовні не наважувався ані на найменший прояв любові.

Він пильнував у домі нового ладу. Це була тактика оборони, причому тактика божевільна і жорстока. Коли син прокинувся, Грегори́ч наказав йому на майбутнє називати себе "ваша милість" і заборонив до себе пеститися.

— Я жартував з тобою, — сказав Грегори́ч, — я удавав з себе твого батька. Ти розумієш?

Після цих слів на очі хлопчикові набігли сльози.

Старий затремтів, нахилився, осушив сльози сина поцілунками, і, коли заговорив, у його голосі бринів безмежний сум:

— Ніколи нікому не розповідай, що я тебе цілував. Якщо про це дізнаються, станеться велике лихо.

То була справжня манія переслідування. Він узяв до себе додому Купецкі, поставивши йому за обов'язок і вдень і вночі доглядати за хлопчиком і будь-яку страву

спочатку куштувати самому. Коли Дюрі виходив із щільно зачиненого будинку, його перед цим переодягали: знімали оксамитове убраннячко та вишукані лаковані чобітки й одягали в навмисно для цього заготовлену подерту, неохайну одягу — нехай бігає за воротами босоніж та у лахміттях, нехай у місті запитують:

— Хто цей маленький злодюжка?

— Та це щеня куховарки Грегори́ча, — відпові́датимуть ті, хто знає.

Щоб остаточно приспати підозри родичів, Грегори́ч почав опікуватися сином своєї сестри Мари́, за чоловіком Па́ньокі; він оддав його у науку, сам відвіз до Відня, влаштував у Терезіанум^[11] призначив щонайрозкішніше утримання, яке дозволило тому обертатися в товаристві графських та герцогських нащадків; усім іншим своїм племінникам він надсилав багаті подарунки, і Грегори́чі, що досі дихали чортом на молодшого брата Пала, врешті-решт прийшли з ним до згоди.

— Добрий чоловік, — казали вони, — та тільки дурний як не треба.

А маленького Дюрі, коли настав час віддавати його до латинської школи, намагалися відправити якомога далі — у Сегед, у Коложвар, — туди, де його не могли зачепити підступи люб'язних родичів. У ті ж таки часи загадково зник з міста професор Купецкі. Та й те правда, що коли б він навіть вийшов з міста, б'ючи в барабан, то й тоді жоден собака не спитав би, куди й навіщо він іде.

Усі ці надзвичайні застережні заходи були, безперечно, надмірні. Але ж у самій вдачі Пала Грегори́ча була закладена властивість завжди перебирати міри — він постійно ходив краєм прірви. Зважившись на який-не— будь подвиг, він ставав хоробрішим за самого диявола, але, коли йому доводилось наполохатися, тисячі страхіть ввижались йому в кожному закуті. Його любов до Дюрі була безмежна, але настільки ж безмежний був і його страх за Дюрі, — з цим він ніяк не міг собі порадити.

Доки хлопчик прекрасно розвивався, доки з відмінними успіхами переходив з одного класу до іншого, чоловічок з червоною парасолькою поступово розпродував своє майно. Він оголосив, що купив великий маєток у Чехії, та грошей не вистачило, і довелося продати віденський прибутковий будинок. Згодом у новому чеському маєтку він збудував якусь цукроварню — тож мусив шукати покупців на пріворецьку худобу. І одразу знайшовся багатий купець з Кашші. Було в усьому цьому щось загадкове та незрозуміле — навіщо миршавому, рудому чоловічку такі великі нововведення наприкінці життя? Нарешті одного прекрасного дня будинок у Бестерце був переписаний на ім'я Анни Вібра, а маленький чоловічок повеселішав, зробився жвавим і задоволеним, як ніколи до того. Він знову почав бувати у товаристві, усім цікавився, базікав про все, намагався бути приємним, обідав то в одного, то в другого свого брата і, неначе випадково, натякав: "Не брати ж мені добро з собою до могили!" Він відвідував жінок, до яких безнадійно залицявся замолоду, і часто з облізлою парасолькою під пахвою, з якою ніколи не розлучався, виїжджав з міста, і цілими тижнями, ба навіть місяцями його ніде не було видно. Та в місті це нікого не турбувало: "Старий, мабуть, знову подався до свого чеського маєтку".

Про чеський маєток Пал Грегори́ч говорив дуже мало, хоча брати виказували до

нього особливий інтерес. То один, то другий виявляли готовність стати його супутником: хоч раз проїхатися з ним разом — ніколи, мовляв, не бачили Чехії тощо, але пан Пал завжди спритно уникав допитів і в цілому, здавалося, не дуже й багацько думав про цей маєток.

Вдавалося це йому зовсім легко, оскільки ніякої іншої чеської землі у нього не було, крім тієї, яку він якось привіз під нігтями з Карлсбада, де лікував свої хворі нирки. Чеський маєток був вигаданий ним для родичів.

Пал Грегорич просто-таки обернув усе своє майно на гроші — гроші можна було покласти у банк і віддати синові. Дюрі одержить у спадщину банківський рахунок, шмат паперу, якого ніхто не побачить; цей шмат паперу він сховає до жилетної кишені і все ж таки буде багатою людиною. Що й казати, спритно було придумано, розумно. І їздив він не до чеського маєтку, а туди, де жив із старим наставником та вчився Дюрі.

Це були нечисленні щасливі тижні у його житті, єдиний промінь, що освітлював його безрадісні дні, коли він, не криючись, міг любити свого сина, який став на той час височеньким та гарним з себе хлопчиком, кращим учнем у класі і виділявся серед своїх товаришів чудовим характером та зразковою поведінкою.

Старий цілими тижнями затримувався у "місті Матяша" — так називали Сегед — і не міг намилюватися на Дюрі Вібра. Їх часто бачили під час прогулянок берегом Тиси, і, коли він, Купецкі та Дюрі розмовляли між собою по-словацькому, перехожі, почувши незнайому мову, оберталися, щоб узнати, що вони за одні, з якого роду-племені будівельників Вавілонської вежі.

Грегорич у ці дні жив тільки сином. Він дожидав його біля дверей школи, і Дюрі після уроків радісно мчав до батька, хоча злосливі школярі, мислення яких, здається, придатне лише для того, щоб грати в пікет та ганяти м'яча, і зовсім не пристосоване до інших земних занять, на всі заставки дражнили його рудим чоловічком. Вони твердили, що сам диявол з'явився з пекла, щоб розв'язувати за Дюрі Вібра задачки, і з допомогою чудодійного заклинання втовкмачує в його голову задані уроки, — тож, маючи таку підпору, легко бути першим учнем у класі! Знайшовся шибеник, який присягався землею та небом, що у таємничого старого, коли той скидає чоботи, можна побачити кінські копита. Обшарпаній червоній парасольці, з якою старий і тут не розлучався, також накинули чаклунську властивість, на зразок тієї, яку мала лампа Алладіна. Пішта Парочані, який мав славу найкращого віршомазу у класі, вигадав на парасольку епіграму, а заздрісники охоче повторювали її на злість першому учневі. Проте Парочані дістав од Вібра вагомий гонорар — Дюрі дав йому такого ляща, аж у бідного Парочані пішла носом кров.

Від того часу Дюрі почав гніватися, коли бачив пошарпану червону парасольку, через яку хлопці глузували з його "дяді-тата".

— Купили б ви собі нову парасольку, дядю-тату, — сказав він якось Грегоричу.

— Що таке? Тобі не подобається моя парасолька, малий? — лукаво всміхнувся старик.

— Таж через цю парасольку, дядю-тату, з вас глузують. Навіть вірші про неї

вигадали.

— Скажи хлопчикам, малий, що не все те золото, що світиться. А якщо вони цього не знають, то додай їм ще таке: часом золотом буває саме те, що не світиться зовсім. Коли-небудь ти все зрозумієш, Дюрі. Потім, коли виростеш. — Він замислився і якийсь час розгублено креслив кінчиком парасольки по блискучому річковому піску і додав: — Коли ця парасолька стане твоєю.

На рухливій фізіonomії Дюрі застиг вираз удаваного захоплення.

— Красно вам дякую, дядю-тату. Я вже здогадуюся, що ви призначили її мені в подарунок на день ангела... скажіть, часом не замість обіцяного поні?

І він пустотливо засміявся. Старий також сміявся і, втішений, розпушував вуса, в яких нараховувалося не більше чотирьох-п'яти волосин. Бриніло в його сміхові щось хитре, значуще, неначе він сміявся з чогось свого, що зберігалося в найпотаємніших глибинах його душі.

— Ні, ні, свого поні ти одержиш. Але пам'ятай, що колись та дістанеться тобі і ця парасолька — ото ж-бо вона й захистить тебе від хмар та дощів.

"Разюча впертість! — міркував Дюрі. — Старі люди якось особливо прив'язуються до речей і вважають, що цим речам ціни не скласти. Ось і пан професор Гавранек: сорок один рік загострює пера все одним ножиком — тільки колодочки та лезо поміняв декілька разів".

Проте один випадок змінив ставлення Дюрі до парасольки, і він раз і назавжди припинив свої підступи проти неї. Одного разу вони вирушили у човні на Шаргу. Шарга — маленький острівець, розташований там, де зливаються Тиса та Марош і де старі сегедські рибалки готують чудову юшку з паприкою. Молоді рибалки не зварять уже такої юшки, адже вони нині не знають латини. А це ж бо єдина страва, для приготування якої, крім, зрозуміло, чечуги, сома, паприки та води з Тиси, — потрібна ще й латина. Так принаймні написано у відомій куховарській книзі Мартонна, де все, по суті, зводиться до того, що "приготувати юшку з паприкою жінка нездатна", а автор посилається на давнє потрійне правило сегедських рибалок, які споконвіку, готуючи юшку з паприкою, дотримувалися його точно та неухильно: "Habet saporem, colorem et odorem"^[12].

Отже, Купецкі, Грегорич і Дюрі вирушили на прогулянку до Шарги. Коли вони приставали до берега, їхня благоденська посудина на щось наштовхнулася і нахилилася. Саме в цю мить Грегоричу заманулося встати. Він похитнувся, втратив рівновагу, впав горілиць у човні і з переляку випустив парасольку — та впала просто у воду, і течія тихо й повільно понесла її вниз.

— Ай, парасолька! — скрикнув Грегорич. Обличчя його стало біле, як крейда, а очі наповнилися смертельним жахом. Веслярі насмішкувато презирнулися, а старий Мартон Ердег, покусуючи люльку, зневажливо промовив:

— Невелика втрата, вельможний пане. Парасолька ваша вже ні до чого непридатна, хіба що пшеничникові в руки (пшеничником називали опудало, одягнуте у лахміття, яке ставили в пшеницю, щоб лякати горобців).

— Сто форинтів тому, хто упіймає парасольку! — прохрипів у відчаї Грегори́ч.

Веслярі презирнулися, і той, що був молодший, Янчі Берчек, почав стягувати чоботи.

— А ви не жартуєте, пане?

— Ось сто форинтів, — оголосив, підбадьорившись, Грегори́ч і видобув з чорного шкіряного гамана асигнацію у сто форинтів.

Янчі Берчек, яскравий представник "лускачів" (теслярів-корабельників), обернувся до Купецкі.

— А пан ваш часом з глузду не зсунувся? — своїм звичаєм неквапливо запитав він, тим часом як парасолька, розмірено погойдуючись на воді, пливла все далі й далі по ребристій поверхні лінивого угорського Нілу.

— Ні, ні, — відповів Купецкі, який і сам зачудувався з такої незвичайної прив'язаності Грегори́ча до парасольки. — Не варто, domine spectabilis^[13], слово честі, не варто! Це було б безглуздо...

— Швидше, швидше! — задихався Грегори́ч.

Та тут Янчі Берчека почали брати сумніви:

— А асигнація ваша не фальшива, пане?

— Та ні, ради Бога, швидше, швидше!

Янчі Берчек скинув чоботи та куфайку, миттю стрибнув у воду, наче жаба, і поплив слідом за парасолькою.

Марці Ердег не витримав:

— Ну й дурень ти, Янко! Що ти робиш, Янко? Вилізай, хлопче! Не муч себе дурно! — гукав він наздогін товаришеві.

Грегори́ч, наче навіжений, підскочив до нього і, схопивши за шарф, почав душити.

— Замокни... вб'ю... вб'ю на місці!.. Ти хочеш пустити мене в жебри?

Марці Ердег поставився до погрози цілком байдуже:

— Ви що, пане? Вдавити мене надумали? Ану пустіть!

— Не смій йому заважати, нехай пливе!

— Але ж на те й квочка, щоб курчат навчати, — виправдувався Марці Ердег. — Вода тут он яка бистра, як же він дожене парасольку, та й ні до чого це: парасолька сама по собі приб'ється до Шарги, вода ж бо там на круг повертає. Мине півгодинки, рибалки закинуть великий невід, отже, парасольці вашій все одно там бути, хоча б навіть і риба її проковтнула. Розпорють їй черево та виймуть.

Як старий рибалка казав, так і вийшло: парасолька потрапила у сіті, і Грегори́ч був невимовно щасливий, знову заволодівши своїм скарбом. Він від душі дав сто форинтів Яношу Берчеку, хоча той і не наздогнав парасольку; до того ж Грегори́ч щедро обдарував рибалок, а ті наступного дня розпатякали по всьому місті про нечувану пригоду — як один несповна розуму дідуган Заплатив сто форинтів за те, що витягли з води його парасольку. Такого величенького сома дуже давно не ловили у Тисі. Заздрісні рибалки та базарні перекупки судили й рядили по всіх усядах:

— Може, ручка у парасольки із золота зроблена?

— Чорта пухлого, з золота. Дерев'яна ручка була.

— Може, матерія на ній тонка, дорога?

— Дурниці! Хіба є така матерія на світі, щоб сто форинтів коштувала? Червоний каніфас був, та й той увесь облізлий та в латках.

— Тоді набрехано все, не так діло було.

— Отож-бо й є, що так.

Навіть Купецкі, розмовляючи на самоті з Дюрі, картав Пала Грегори́ча за цю витівку.

— Можу закластися, що в голові у старого якийсь гвинт зламався.

— Чоловік він примхливий, зате доброти незвичайної! — захищав батька Дюрі. — Хто-зна, які спогади пов'язані у нього з парасолькою?

СМЕРТЬ ТА ЗАПОВІТ ПАЛА ГРЕГОРИЧА

Випадок цей, однак, набув ваги лиш набагато пізніше, через кілька років, коли ніхто вже про це й не згадував; навіть Дюрі забув, а Купецкі і зовсім було не до спогадів — бідолаха як громом приголомшила звістка, яку приніс одного разу телеграф із Бестерце: помер Пал Грегори́ч. Старого наставника залихоманило, він зліг у ліжку і сказав своєму ридаючому вихованцеві:

— Я помираю, Дюрі. Я знаю, що це смерть. Мій дух підтримував Грегори́ч. Вірніше, я сам підтримував свій дух заради нього. А тепер я його відпустив. Це кінець. Не знаю, що станеться з тобою, мій хлопчику. Чи подбав про тебе Грегори́ч? Про мене він не подбав, та й не варто було — я відчуваю, що помираю. Можу закластися...

Коли б він справді заклався, то виграв би парі — на старого так гнітюче вплинула смерть Грегори́ча і вісті, які доходили пізніше, що з ліжка він більше не встав. Не минуло й тижня, як хазяйка сповістила Дюрі, який поїхав додому на похорон батька, що наставник його помер, і просила надіслати гроші на похоронні витрати.

Та що таке смерть Купецкі порівняно із смертю Грегори́ча? Цей старий гриб нікому вже не був потрібний і прекрасно зробив, що зник назавжди, — його зникнення майже ніхто й не помітив. Тихо й покірливо відійшов він у кращий світ, як і належалося тому, хто жив, не скаламутивши води. Був та й пішов — ото й усе. Зате відхід Пала Грегори́ча відбувався значно бучніше.

Це було якраз проти страсного четверга. Десять так опівдні старий почав скаржитися на різь у шлунку, зблід, і, відчувши гострий біль, ліг у постіль, і попросив покласти йому на живіт мішечки з прогрітим вівсом. Анчура приносила овес і поправляла подушки. Біль трохи стих. Та Грегори́ч відчув страшенну слабкість і проспав до самого вечора.

Увечері він розплющив очі й сказав:

— Подай-но мені, Анчу́ро, парасольку, поклади її сюди, під голову. Ось так, тепер мені значно краще.

Він ще трохи поспав і раптом прокинувся з перестрашеним обличчям.

— Я бачив страшний сон, Анчу́ро. Мені снілося, що я перетворився на коня і мене повели на базар продавати. Прийшли мої брати і племінники й почали торгуватися. Я

іржав з переляку, не знаючи, до кого потраплю. Брат Болдіжар розкрив мені рота, подивився в зуби й сказав: "Він ні на що вже більше не здатний, хіба тільки шкура — за неї можна дати п'ять форинтів". Аж ось прийшов чоловік з косою і поплескав мене по спині. О-о, і тепер ще бік болить у тому місці. Ось тут він поплескав, Анчуро, я відчуваю. "Кінь мій, — сказав чоловік з косою, — я його купую". Я поглянув на нього й побачив, що це смерть. "Гнуздечку не дам", — заперечив мій господар. "Добре, залиш собі, — погодився чоловік з косою, — я дістану гнуздечку в сусідній крамничці, почекайте мене, я зараз повернуся". Тоді я прокинувся. Мені страшно, Анчуро!

Його руде волосся настовбурчилося, скроні зволожив передсмертний піт. Анчура витирала його хусточкою.

— Пусте це все, мій пане, повірте! Адже сон не небо посилає, сон із шлунка йде...

— Ні, ні, — стогнав слабий, — я відчуваю — це кінець. Тільки й залишилося мені часу, доки він купує гнуздечку. Не втішай, не люблю я пустих балачок. Подай мені швидше паперу та чорнила, я складу телеграму моему синові Дюрі. Нехай він спішно приїжджає. Я його дочекаюся. Так, сина свого я діжду.

До нього присунули стіл, і він швидко, розгонисто написав: "Негайно приїжджай, дядя-тато помирає, він хоче тобі дещо передати. Мама".

— Надішли слугу, нехай зараз же відправить телеграму!

Він нетерпляче чекав, коли повернеться слуга, тричі посилав запитати про нього. Плє той повернувся з невтішною звісткою: телеграфна контора зачинена, телеграму відправити не вдалося.

— Ет, не велике лихо, відправимо завтра вранці. Господар наш на вигадки завзятий — нічого з ним поганого не станеться: одне тільки шкода: надто нервовий став, не варто його гнівити. Скажемо, що телеграма відправлена.

Неправда заспокоїла Грегори́ча, йому відразу полегшало. Подумки він розрахував, коли приїде син, хлопчик мав бути післязавтра опівдні.

Старий спокійно проспав ніч, вранці встав і, хоча був дуже блідий та кволий, ходив, клопотався; порався у своїй скрині, перекладаючи старі сувеніри. А Анчура вирішила: "Не варто посилати телеграму, біди ніякої не станеться. Йому й зараз вже краще, а через день-два і зовсім оклигає".

Цілий день Грегори́ч шкандибав по кімнатах, а надвечір зачинився в кабінеті, випив пляшку токайського й довго-предовго щось писав. Анчура всього лиш раз до нього постукала — запитати, чи не потрібно чогось.

— Ні, — відповів він.

— Може, болить щось?

— Бік болить, у тому місці, де поплескав чоловік з косою. Всередині болить щось.

— Дуже болить?

— Дуже.

— Може, послати по лікаря?

— Не треба.

Пізно увечері він викликав до себе нотаріуса, пана Яноша Столаріка, і, коли той

прийшов, Грегори́ч помітно повеселі́шав, навіть сміявся. Сказавши нотаріу́су сісти, він звелі́в подати другу пляшку токайського.

— З лютневого урожаю, Анчуро.

Вино це залишилось ще від батька Грегори́ча, відомого колись вина́ря, вино, витримане з того часу, коли у Токаї зібрали два врожаї на рік: у лютому та в жовтні. Тільки королі́ таке куштували.

Цей "лютневий урожай" вийшов так, що внаслідок раннього приходу зими виноград залишився на лозі аж до самої весни. Можна собі уявити, який ніжний букет був у цього нектару, який він був міцний та тонкий на смак. Покійний Грегори́ч дав йому назву "Lebensretter"^[14] і часто приказував: "Нехай той, кому заманеться віку собі вкоротити, вихилить зо дві чарки такого вина; якщо він нежонатий — то до старостів кине́ться, якщо одружений — за становим". А означало це, що чоловік той буде думати або про одруження, або про розлучення — тільки не про смерть.

Грегори́ч і Стола́рік цокнулися міцною наливкою.

— Оце в біса смачна, — навіть язиком прицмокнув Грегори́ч. — Мій хрещений батько куштував її того дня, коли я народився. Отже, з неї я почав, з нею і кінчаю.

Вони знову цокнулися. Нотаріу́су вино також смакувало. Тим часом пан Грегори́ч видобув з кишені запечатаний пакет.

— Ось, пане Стола́рік, мій заповіт. Я запросив вас для того, щоб передати його вам на збереження. — Він задоволено потер руки і засміявся: — Ото буде кумедія, коли його відкриють.

— Рано ви з цим починаєте, — сказав, приймаючи документи, пан Стола́рік. — Чого це вам так нетерпеливиться?

Пан Грегори́ч стомлено посміхнувся.

— Мені це краще знати, пане Стола́рік. Нумо вип'ємо ще по чарці. Покинемо смерть — вона тепер за гнuzдечку торгується. Краще розповім вам, пане Стола́рік, як мій батько добував це вино. Теж кумедна, сказати б, історія.

— Цікаво послухати, пане Грегори́ч.

— Хе, батько мій був великий круті́й. Там, де йому не вдавалося прямо домогтися свого, він ішов мані́вцями. Дещо від його хитрощів успадкував і я, та, на жаль, не все. Та це не має значення. Жив колись у Земпліні один граф. Було в нього грошей без ліку, та як нема розуму, то й коваль не вкує. Дуже добрий був чоловік і радо допомагав людям — через те, власне, і мали його за несповна розуму. Мій батько звичайно купував у нього вино, і щоразу, коли вони укладали вигідну угоду, граф пригощав батька малесенькою чаркою цього нектару. Батько був завзятий вина́р і, ясна річ, не раз підсипався до графа з проханням продати йому хоча б два ако^[15] цього вина. Та граф і слухати не хотів. "У самого імператора Франца не стане грошей, щоб купити моє вино". І от якось, коли граф своїм звичаєм частував батька цим самим "Lebensretter", завів мій небіжчик-батенько Лазаря: "О, цілюща живиця, живодайні слізки Господні! Коли б моя бідна старенька могла кожного дня та хоч наперсточок з нього пригубити, ох, допевне, тижнів через два і на ноги підвелася б". Шляхетний граф геть-чисто

розчулився, гукнув свого винаря й наказав: "Наповни флягу пана Грегорича з бочки "Lebensretter"! Через кілька днів після цієї розмови приїхали до графа гості, — а це були чарівні, елегантні жінки, — і господар забажав пригостити їх цим чудодійним напоєм, створеним, можна сказати, спеціально для дам. Та з'явився винар і доповів: "Нема того вина й сліду". — "Куди ж ти його подів?"—схопився приголомшений граф. "Усе ввійшло до фляги Грегорича, ще трохи й не вистачило". Так і було: старий замовив у бондаря Лівака величезну, на три ако, флягу, — старий Півак живий і досі й прекрасно пам'ятає цю історію, — найняв підводу, перевіз на ній флягу до Земпліна й отримав своє вино. Чудове вино, чи не так? Що ж, ще по чарочці на дорогу, пане Столарік.

Як тільки нотаріус пішов, Грегорич гукнув свого поденника Матько:

— Зараз же йди до бляхаря й купи у нього казан. Потім за будь-які гроші найми двох мулярів і приведи до мене. Тільки нікому анітелень, нащо й куди йдеш.

Гай-гай, а це ж бо найслабша струнка була у Матько. От коли б йому не наказувано, може, тоді і зміг би не проговоритися...

— Іди хутчій та роби, що сказано.

Ще й не вечоріло, а казан і мулярі були вже на місці.

Пал Грегорич повів двох майстрів у найдальшу кімнату й старанно зачинив двері.

— Чи вмієте ви мовчати? — запитав він їх.

Мулярі перезирнулися, подумали, і тоді заговорив

той, що був старший:

— Мовчати людина вміє — з того і починає, коли на світ потрапляє.

— Доки говорити не навчиться, мовчати нетяжко.

— Спиток не збиток, — устряв у розмову молодший муляр, — можна й спробувати, коли діло того варте.

— Звичайно, варте. Ви одержите по п'ятдесят форинтів, якщо цієї ночі виб'єте у стіні заглиблення, щоб у нього помістився казан, а потім так усе заладнаєте, щоб це місце пізнати не можна було.

— Ото й по всьому?

— Так. Потім від господаря цього будинку ви будете щорічно одержувати по п'ятдесят форинтів, доки язика на зашморзі триматимете.

Мулярі знову перезирнулися, і відповів той, що був старший:

— Зробимо. Де працювати треба?

— Зараз покажу.

Незважаючи на те, що ходити йому було тяжко, Грегорич зняв з цвяшка ключ і, пропустивши робітників поперед себе, вийшов з ними у двір.

— Йдіть за мною, — наказав він.

Вони перетнули сад, за огорожею якого білів "Ліван" — невеличкий камінний будинок з ділянкою у два гольди, засадженою яблунями. Яблука були тут чудові. Через них, власне, і купив колись Пал Грегорич цю садибку у вдови священника й подарував її маленькому Дюрі, одразу записавши на ім'я хлопчика. Дюрі, коли жив дома, займав її

разом з Купецькі, — зараз будиночок стояв пустою.

Ось куди привів Грегори́ч малярів і показав місце, де треба було довбати: коли закінчать, нехай прийдуть за ним і візьмуть казан — він хоче на власні очі побачити, як казан замурують у стіну.

Опівночі отвір був готовий. Мулярі прийшли й постукали у вікно. Грегори́ч впустив їх, вони увійшли й побачили серед кімнати казан. На казані лежала тирса, але він був такий тяжкий, що двоє кряжистих здорованів насилу підняли його. А що лежало всередині, не знав ніхто.

Грегори́ч не відходив від них ні на крок і, поки казан не замурували, не рушив з місця.

— Накажіть, господарю, завтра побілити стіну, а післязавтра сам дідько вже нічого не знайде.

— Я задоволений, — сповістив Пал Грегори́ч і передав їм обіцяні гроші. — Тепер ідіть собі.

Старший муляр, здавалося, не йняв віри, що вони так дешево відбулися.

— Раніше такі справи інакше обору́дували, — сказав він дещо зневажливо. — Читав я про це та й чув. За старих часів мулярам очі виколювали, щоб вони іншим разом дороги сюди не шукали. Та й те правда, звичайно, що давали за це не п'ятдесят форинтів, а сто раз по п'ятдесят.

— Але ж то за давніх добрих часів траплялося! — зітхнув другий.

Пал Грегори́ч, не заходячи в дальші балачки, старанно зачинив міцні дубові двері, пішов додому й ліг у постіль.

На ранок у нього знову почалися корчі у шлунку, він дуже мучився і кричав від болю. Лаврові краплі та гірчичники заспокоювали лише на мить. Обличчя взялося прозорою блідістю, а синизна під очима зробилася матова, примарно-тьмава. Він стогнав, хрипів, але час від часу все ж таки виявляв інтерес до зовнішнього світу.

— Звари смачний обід, Анчуро, добрий обід приготуй. Звари локшину з маком — адже хлопчик приїде опівдні.

Через півгодини він знову заговорив до Анчури:

— Пильнуй, щоб з медом локшина була, як любить хлопчик.

Для себе він попросив мінеральної води і, припавши до пляшки, випив її за одним духом — очевидно, внутрішній вогонь пік його нестерпно.

Незадовго до полудня різь посилилася, і хворий почав блювати кров'ю. Анчура, злякавшись, заридала й хотіла послати по лікаря або священика.

Грегори́ч похитав головою:

— Ні, ні. Я вже готовий. Зі мною все гаразд. Я чекаю тільки сина. Котра година?

У цю мить задзвонив у соборі дзвін, провіщаючи полудень.

— Зараз прибуває поштова карета з пасажирами. їди скажи Матько, щоб йшов за ворота: нехай зустріне Дюрі й занесе чемодан.

Анчура у відчаї заломила руки. Може, покаятися, сказати, що не відправила телеграму? Боже, Боже, як йому тяжко дождити сина!

Та вона не насмілилася признатися і брехала далі: "Добре, зараз пошлю Маті".

А хворий ставав дедалі неспокійніший:

— Винеси Маті ріг, Анчуро! — На стіні на зеленому шнурі висів величезний ріг. — Нехай затрубить у ріг, коли хлопчик прибуде. Так я швидше дізнаюся про його приїзд.

Довелося зняти й винести ріг; тепер Анчура і зовсім не наважилася б признатися в тому, як вона схибила.

А Грегорич тим часом затих, перестав хрипіти й стогнати; він напружено прислухався, ледь помітно підвівши з подушок голову, і притискав до себе пошарпану парасольку, гладив її, наче це полегшувало його страждання.

— Відчини вікно, Анчуро, щоб я міг почути ріг Матько.

Через відчинене вікно до кімнати проник сонячний промінь, залетів вітерець, несучи з собою п'янкий запах акації, що пишно цвіла на подвір'ї. Грегорич вдихнув цей запах, запах акації, і сонячний промінь востаннє сколихнув у його душі давно пригаслі почуття.

— Поклади мені на чоло руку, Анчуро, — промовив він ледь чутно, задихаючись, — хочеться мені востаннє відчувати на собі жіночу руку.

Анчура поклала руку йому на чоло, і він заплющив очі; здавалося, йому було приємно, що голова його спочиває на подушках. Спека зовсім не відчувалася, чоло було скоріше холодне та сухе, неначе шкіра зовсім втратила вологість і тліла, перетворюючись на порошок.

— Жорстка рука у тебе, Анчуро... Загрубіли твої руки, порепалися, — простогнав хворий і додав: — Зате у синочка м'які ручки, теплі... — Він кволо усміхнувся і розплющив очі: — Ти нічого не чула?.. Ш-ш-ш... Здається, затрубив Матько...

— Ні, я нічого не чую.

Грегорич роздратовано махнув рукою, вказуючи на сусідню кімнату:

— Це чортівний годинник деренчить. Непокоїть він мене, дратує. Зупини його, Анчуро, та швидше, швидше...

У суміжній кімнаті на шафі тельняк старовинний годинник. Це був чудовий годинник, куплений ще батьком Грегорича на аукціоні в Гемері, коли розпродавали майно Сентівані. У футлярі з чорного дерева з двома алебастровими колонами й золотавими ступінчастими перетинками від стінки до стінки гойдався великий круглий маятник, видаючи глухий надтріснутий звук.

Анчура стала на стілець і, випроставшись, зупинила маятник.

І тут серед цілковитої тиші почувся придушений зойк, якісь дикі, невиразні звуки: "Я чую ріг, я чую..." Потому почувся хрип та звук падіння.

Анчура скочила на підлогу й кинулася до спальні. Там уже знову панувала тиша, постіль була заюшена кров'ю, а Грегорич лежав мертвий — увесь блідий, з нерухомими, розплющеними очима. Опущена додолу рука задубіло стискала парасольку.

Так закінчив свій шлях бідний Пал Грегорич. Звістка про його смерть швидко поширилася серед сусідів та родичів. Міський лікар Констатував смерть од виразки шлунка. Хизуючись знанням кількох латинських слів, він щось зацвенькав про прорив

стілки шлунка й наступний крововилив, а також висловив свій жаль з приводу того, що не був запрошений раніше, бо міг би врятувати хворого. Невдовзі у будинку покійного опинився брат Болдіжар, а разом і брат Гашпар, обидва з усіма своїми діточками. Пані Паньокі (уроджена Марі Грегориш), найстарша з родичів покійного, яка виїжджала влітку в село і тому тільки понад вечір дізналася про сумну подію, в розпачі заголосила:

— Який удар, який удар, що йому заманулося переставитися влітку! Я завжди молилася про те, щоб він помер узимку, а він узяв та й помер улітку. Ну, та чи варто після цього в наш час молитися? Боже мій, який удар! Ті двоє злодюг, звичайно, обікрадуть мене.

Вона зараз наказала запрягати й чимдуж помчала до Бестерце, однак прибула лише поночі, коли Гашпар і Болдіжар уже обнишпорили усі закути і, повністю заволодівши будинком, вигнали з нього Анчуру. Марно твердила сумирна жінка, що будинок належить їй, що він записаний на її ім'я і вона тут хазяйка.

— Тут ваших тільки чотири стіни, — відказав їй пан Гашпар. — Свого часу ви їх одержите. Усе інше наше. Нема тут чого шукати особі з такою сумнівною, як у вас, репутацією! Ану, гайда звідси!

Гашпар був стряпчий, а тому базіка нівроку, — де там Анчурі з ним змагатися! Поплакала вона, поплакала, а потім накинула хустку, підхопила свою скриню, кілька клунків та й подалася до матері Матько, та ще й так проклятуші Грегориші усе шмаття її перевернули — чи не бере вона з собою часом які цінності, ощадні книжки тощо.

Пала Грегориша ховали на третій день. Похорон був убогий, мізерний, ніхто не плакав — тільки Анчура; через злосливу рідню вона не намілювалася близько підійти до труни й боязко тулилася десь позаду. Син її з Сегеда ще не приїхав, та це й на краще — адже і його могли вигнати з дому родичі. Дарма що Анчура ховалася позаду, люди все ж дивилися тільки на неї, вона притягувала до себе всі погляди — гляньте, який просторий панський будинок відказав їй Грегориш! І коли вона випадково упускала хусточку, мокру од сліз, усі вдівці, що віддали шану жалобному зібранню (серед них був навіть один радник), кидалися її піднімати.

Упущена хусточка була мірилом того, як високо піднялася Анчура в громадській думці від цього дня.

На третій день уся рідня зібралася у нотаріуса Стола— ріка, і заповіт було розкрито. Він, зрозуміло, виявився дещо дивний.

Перш за все старий заповідав дві тисячі форинтів Угорській Академії наук. Далі всім тим паніям, з якими він мав близьке знайомство, до яких колись учашав або залицявся, він залишив по дві тисячі форинтів кожній. Цих осіб, числом дев'ять, він назвав на ім'я кожну, а відписану суму — двадцять тисяч форинтів — приклав готівкою до заповіту, доручивши нотаріусу Столаріку роздати їх спадкоємницям.

Родичі слухали, тамуючи подих, тільки зрідка, коли зачитувалися окремі пункти, братик Болдіжар чи братик Гашпар демонстрували свій спокій, то нахиляючи голови, то реплікою на сразок:

- Ось це правильно.
- Що ж, справедливо.
- Бог з ним.
- Добре зробив.

Одна тільки Паньокі саркастично усміхнулася, коли були названі імена дев'яťох жінок.

- Цур їм! Однак це дивно... дивно!

Братик Болдіжар, вважаючи, що не варт зупинятися на дрібницях — адже покійний Пал усе життя був диваком, і бажаючи виявити великодушність, вигукнув:

- Прошу вас, пане нотаріус, читайте далі!
- Далі нічого немає, — коротко відповів нотаріус.
- Залунали вигуки подиву, і усі кинулися до заповіту.
- Не може бути!
- Більш нема ані літери, — знизав плечима нотаріус.
- А інше майно? А маєток у Чехії?

— Маєток у заповіті не згадано. Я читаю лише те, що написано. Можете, панове, переконатися на власні очі.

- Не розумію, — прохрипів Гашпар Грегори́ч.

— Що найдивовижніше, — вголос міркував Болдіжар, — що він тут ані словом не згадав про куховарку та її вишкребка, хоча тут по всьому пальці знати.

- Так-так, — притакував Гашпар, — безумовно тут якесь шахрайство.

— Хіба ж вам не однаково, панове? — поспішив заспокоїти братів нотаріус. — Усе майно, що залишилося, за будь-яких обставин належить вам.

— Безперечно, — підтвердив Гашпар, — усе нерухоме майно. Але ж де гроші, готівка? Адже у нього повинна бути сила-силенна готівки! Боюся, що тут якісь хитрощі.

Паньокі підозріло дивилася на братів.

НЕНАЖЕРИ ГРЕГОРИЧІ

Дуже скоро заповіт Грегори́ча став відомий у міських вищих колах і викликав хвилю обурення у простесеньких патріархальних салонах, де над старезним черешневого дерева фортепіано красується олеографія "Вилазка Міклоша Зріні", а на столику, прикритому білою розшитою скатертиною, виблискують порожнисті срібні підсвічники і між ними — привезена з Пештьєна величезна склянка з зображенням пештьєнських купалень, у якій духмяніє бузкова гілка.

О, у цих маленьких мирних вітальнях тепер вирували, кипіли пристрасті!

— Те, що утнув Грегори́ч, просто жахливо! Він завжди був людиною нетактовною, але щоб після власної смерті ось так знеславити добродійних, шляхетних дам, у яких волосся давно вже посивіло, котрі давно бавлять онуків (а таких принаймні була добра половина), — ні, це жахливо!

Одне слово, моральність дев'яťох жінок була виставлена усім на посміх. Про них говорило буквально усе місто, їхні імена були в усіх на вустах; а втім, не всі лаяли невдачу Грегори́ча, — траплялися і скептики, і вони сумнівалися:

— Врешті-решт, хто може знати, що між ними було! Грегорич замолоду був козак хоч куди.

Навіть ті, хто беззастережно засуджував Грегорича, дозволяли собі розводитися: все ж там мала бути якась обопільна симпатія, коли вже він про них згадав. Однак учинок сам по собі, безумовно, не джентльменський, навіть якщо допустити найгірше, — а втім, у такому випадку це ще більша нетактовність.

— Витівка, — заявив молодший міський нотаріус Міхай Вертані, — за яку належить забалотувати у клубі... тобто належало б. Я хочу сказати, ми б його забалотували, коли б він ще жив. До дідька, якщо на пам'ятнику напишуть, що він благородна людина, я зішкребу цей напис власним ножиком.

А головний архіваріус, він же за сумісництвом і начальник пожежної охорони, якого мали за знавця у справах честі вже протягом двадцяти років, сприймав цей випадок цілком інакше.

— Звичайнісінька легкодухість. Що таке жінка? Адже жінка тільки до тридцяти п'яти років жінка. А ці що? Усі дев'ять — матрони, і їм навряд чи зашкодить невеличка нескромність або невеликий поговор. На іржавих сталевих лезах подих плям не залишає. Гусінь також тільки з тих дерев знімають, які вкриті листям та квітами і які невдовзі будуть плодоносити, з висхлих дерев гусінь не знімають. Кому ж у такому разі справді нашкодив Пал Грегорич? Він заподіяв образу чоловікам дев'яťох жінок! Ображати, знаючи наперед, що не зможеш дати сатисфакцію, — а Грегорич, кажу це привселюдно, зараз нездатний дати сатисфакцію, — це легкодухість і боягузтво. Ось на чому він схибив.

Та тут знову виринули брати Грегоричі, що не лінувалися розкидати розумом, і прогули усім у місті повні вуха, на різні способи паплюжачи дев'ять бідолашніх пасій небіжчика. Скінчилось усе тим, що наступного дня вранці до нотаріуса з великим гвалтом вдерся Іштван Возарі, дружина якого також значилася в числі спадкоємниць, і заявив: у його половини ніколи нічого такого не було з цим соромітником Грегоричем, а тому він вважає за неможливе прийняти дві тисячі форинтів. Як тільки про це дізналися у місті, до Столаріка по черзі з'явилися вісім інших дам і також відмовилися від спадщини: і у них, мовляв, ніякого зв'язку з Грегоричем не було. Пан Столарік давненько не заживав такої втіхи, яка йому судилася того дня: кумедне було видовище, коли зморшкуваті, беззубі, із сивими буклями бабусі, палаючи з сорому, засвідчували свою цнотливість.

Та ще веселіше було братам Грегоричам, до чиїх кишень перейшли тепер прикладені до заповіту і збережені їхніми зусиллями двадцять тисяч, за винятком, зрозуміло, тих двох, що призначалися для Академії наук, оскільки ця остання, незважаючи на те, що у неї й поготів не могло бути зв'язку, ніколи і ніякого, з соромітником Грегоричем, все ж таки прийняла відписану їй суму: Академія наук — десята божа бабуса — виявилася не настільки сором'язлива, як решта дев'ять.

Однак радість братів Грегоричів скоро розтанула — чеський маєток брата Пала як за водою пішов. Пан Гашпар подався до Праги і там марно шукав кінці. Ще дома

здавалося дивним і підозрілим, що ніде не знайшлося ані найменшого сліду документів на цей маєток: ні купчої грамоти, ні якого-небудь ділового листа від управителя. Це було зовсім незрозуміло. Болдіжар лихословив, що раніше з ним ніколи не траплялося, а нотаріус Столарік під'юджував:

— Причина такого неладу, мабуть, те саме море, яке Шекспірові заманулося розташувати у Чехії^[16]: це воно поглинуло маєток Грегори́ча.

Знавіснілі брати бушували не на жарт, казилися з люті, погрожували тюрмою Анчури та Матько, якщо ті не скажуть, де чеський маєток. Вони затіяли справжнє слідство про спадщину і влаштували суворий допит обом слугам: хто, як не Матько, повинен був точно це знати, адже саме він супроводжував господаря у той маєток.

Врешті-решт Матько все ж таки признався, що покійний пан тільки говорив про поїздки до Чехії, а насправді їздив у Сегед або Коложвар, де вчився маленький Дюрі.

Ох Пал Грегори́ч! Ох потвора, як одурив, як ошукав своїх бідних родичів!

Тепер уже неважко було здогадатися, що задумав старий лиходій, — щоб його земля викинула! — чому потай перевів усе нерухоме майно на гроші. Ясно як сонце ясне: усю вартість віденського будинку та маєтку він хотів передати своєму незаконному вишкребку.

Невже передав? Ні, не міг він цього зробити — сотні тисяч довірити шмаркачеві! А коли так, то куди ж він їх подів, кому віддав? Ось це була загадка, відгадуючи яку Грегори́чі, збиваючи ноги, нишпорили по всіх усядах. Нотаріус, — а саме він останній розмовляв з небіжчиком перед його смертю, — твердив, що Пал Грегори́ч ані словом не згадав ні про які гроші. Анчура присягалася землею і небом: нема у неї ані шеляга, та й сама вона прикро вражена — адже небіжчик залишив її і сина ні з чим. Не може вона його добрим словом пом'янути, нещасним зробив він бідного хлопчика: доки сам живий був, не знала меж його щедрість, а тепер ні миски, ні ложки; хлопчик зростав паничем, наставника для нього тримали, а тепер він стане бідним школярем, буде перемагатися сьак-так уроками — хто-зна, чи дасть її будинок стільки прибутку, щоб послати хлопчика до університету.

"Так, — міркував Столарік, — якщо небіжчик справді хотів, щоб хлопчику дісталися гроші, він міг подарувати їх йому відкрито й ніхто б не зміг цьому завадити. Хіба не так?"

Це була щира правда, і тому вся ця історія здавалася ще незбагненнішою. Віденський будинок Грегори́ч продав за сто вісімдесят тисяч, пріворецький маєток — за сімдесят п'ять, разом чверть мільйона форинтів. Господи Боже милосердний, куди ж він подів таку величезну купу грошей? Навіть коли б він виміняв їх на золото, розтопив його, а потім сьорбав ложкою — однаково стільки не з'їв би, а Грегори́ч до того ж був ощадливий, — значить, гроші десь та приховані. Але ж де? Від усіх цих здогадів з розуму можна було спасти.

Неправдоподібним здавалося і таке, щоб гроші зберігалися в Анчури, у хлопчика або Столаріка, якого призначили опікуном Дюрі Вібра; але брати Грегори́чі не відкинули такої можливості і, найнявши шпиків, приставили їх до Анчури — кожне її

слово зараз передавалося за призначенням; у Пешті серед студентів-юристів браги розшукали якогось пронозу, підмовили його заприятелювати з Дюрі й повідомляти їх про кожне його слово та про спосіб життя.

Дюрі, однак, жив дуже бідно, сумлінно відвідував лекції в університеті, ночував у "Семи совах", харчувався на вулиці Кепіро у дешевому ресторанчику "Перше квітня". Ресторанчик цей, переповнений ущерт студентами-юристами, був однією з тих милих серцю старожитностей, яку давно вже проковтнуло ненажерливе сучасне життя. На вивісці харчевні красувався кругловидий здоровань, що розмовляв на вулиці з худим, як жердина, суб'єктом, а під ними був відтворений такий діалог:

Худий пан. Де це ви харчуєтеся, добродію, що так прекрасно виглядаєте?

Товстий пан. Та ось тут, у "Першому квітня".

Худий пан. Тоді і я там харчуватимусь.

Проте готували у "Першому квітня" вкрай погано, й цілком ймовірно, що причиною назви "Першого квітня" і став наведений вище діалог. Далебі, треба визнати, що давніш трактирники були досить відверті, а коли й брехали, то робили це з такою наївною щирістю, що кожний розумів їхні невинні хитрощі.

Про кожний день життя Дюрі до пана Гашпара прибували докладні бюлетені: снідає у кав'ярні, до обіду буває на лекціях, опівдні обідає у "Першому квітня", по обіді шкрябає пером у адвокатській конторі, вечереє кусничком сала або сиру, купленого у бакалійника, а далі сидить до півночі над книжками. Усі його люблять, усі його хвалять і кажуть, що з нього буде путяща людина.

Лукавий Гашпар Грегори́ч уже майже навіть бажав, щоб ці чверть мільйона виявилися у Дюрі і щоб той згодом одружився на його дочці Мінці, що саме починала перетворюватись із бруньки у пуп'янок — їй було одинадцять.

Однак припущення це не трималося купи — ні в Анчури, ні у хлопчика грошей не було — інакше це хоч якось, а позначилося б на їхньому щоденному житті, особливо Дюрі. Анчура здала в оренду будинок, і з цих грошей пан Столарік щомісяця надсилав Дюрі тридцять форинтів.

Брати Грегори́чі поділили між собою відкинуті жінками вісімнадцять тисяч і ще тих кілька сот, що їх удалося взяти за меблі, які пішли з молотка, та ще за деякі незначущі дрібниці, — решта майна безповоротно зникла. Усе місто сушило собі над цим голову. Теревенили казна-що, вигадували всілякі нісенітници: ніби старий посилав гроші Клапці^[17] і ніби прийде час, коли ці гроші повернуться у вигляді багнетів, очолюваних Клапкою. А ще казали, що в Лопатайському лісі був у Пала Грегори́ча чарівний замок, де він відлюдно тримав незвичайну красуню. Якщо він сам і не зміг би проковтнути усе своє багатство, сьорбаючи розтоплене золото столовими ложками, зате красуня по чайній ложечці та по крапельці упоралася б з ним дуже швидко.

І раптом серед усієї цієї нестримної балаканини вийшло на яв щось схоже на правду. Воно походило від бляхаря, у якого Пал Грегори́ч перед смертю звелів купити великий казан, а грошей не заплатив. Тепер цей бляхар з'явився до пана Гашпара й пред'явив рахунок.

— Стонадцять чортів, адже казана у заповіті не було, — ляснув себе по лобі пан Гашпар.

Він перевірів протокол аукціону, де були перераховані продані речі, — казан серед них не згадувався.

— Я натрапив на слід, — осміхнувся Гашпар Грегори́ч. — Мій улюблений молодший брат недаремно звелів купити казан. А для чого він його купив? Для того, аби щось у нього покласти. І це "щось" — саме те, що ми шукаємо.

Він поділився своїми здогадами з Болдіжаром. Той аж завищав од радості:

— Та це ж перст божий, братику! Я вірю, що тепер ми і знайдемо багатство. Палідесь зарив казана, щоб не дати нам гроші, і це б йому вдалося, якби він так по-дурному не схибив — залишився винен бляхареві. Але, на щастя, у таких випадках негідник завжди у чомусь та схибить.

Бляхар пригадав, що казан вибрав та поніс поденник Матько. Тоді Гашпар Грегори́ч, не гаючи часу, закликав Матько до себе, нагодував, напоїв і, співчутливо розпитуючи про останні дні небіжчика, спритно приточив слівце про казан, за який, мовляв, з нього править гроші бляхар.

— Що це за казан, сину мій Матько? Чи справді замовляв його твій господар? Ой, щось тут не так! Навіщо б він йому був потрібний? Скажи, Матько, а чи не свої темні діла ти облагоджував за рахунок господаря?

Нічого більше й не треба було, щоб до живого вразити добродушного Матько й розв'язати йому, як сойці, язик, — на доказ своєї безневинності він розповів усе по черзі: у день перед смертю наказав йому господар добути хутчий казан та двох мулярів. Матько виконав і те, і друге. А вже на вечір клалося. Заніс він казан у спальню пана Грегори́ча, і мулярі зайшли. Мулярі також казан той бачили, вони можуть підтвердити.

— Атож, — сказав весело Гашпар, — щаслива ти людина, Матько. Якщо в тебе свідки є, тоді рибка в сітці — душа твоя чиста, як молоко з-під корови. Беру свої слова назад. От і добре, що ти так легко з халепи вимотався, синку. Випий-но ще склянку "Бікавера" й не гнівайся, що я знічев'я тебе образив, сам розумієш, підозра справедлива — казан ніде не знайшли, а бляхар за нього борг править, — каже, що казан ти узяв. Куди ж він міг подітися?

— Святий його відає, — знизав плечима Матько.

— А ти після того не бачив його більше?

— Не бачив.

— Ну, а мулярі? Що вони робили?

— Не знаю.

Гашпар почав глузувати з Матько просто йому в вічі:

— Ти як "Янош Незнайко" з казки, гой також на все відповідав: не знаю. І свідків своїх ти, звичайно, не знаєш, але ж у справі з цим казаном тільки вони твою непричетність довести можуть. Ех, голубе, ускочив ти у біду, як курка в борщ.

— Але ж одного я таки знаю!

— Як його звати?

- Ех, коли б знаття!
- Що ж ти про нього знаєш?
- У нього три волосини на носі ростуть!
- Пусте! А якщо він ті волосини вистриг?
- Тоді я його по виду пізнаю — він на пугача схожий.
- А де ти здибав цих мулярів?
- Вони стіну в соборі ладили, я їх і привів.

Гашпар Грегорич повипитував усі цінні відомості, що затрималися в голові у Матько, і одразу земля неначе загорілася у нього під ногами, — він прожогом кинувся по місту, розшукуючи муляра з трьома волосинами на носі.

Знайти його було неважко. У першому ж гурті мулярів, щойно Гашпар згадав про три волосини, йому одразу відповіли троє:

— Та це ж він, Андраш Препеліца. Зле з ним вуса пожартували — взяли та й на кінчик носа вистрибнули.

Після цього розшукати Пренеліцу було чисто дитячою забавкою: усі мулярі та мулярчуки знали достеменно, що Препеліца будує Пешт. Десь на проспекті Керепеші працює, зводить великий будинок.

Пан Гашпар без жалю до себе ускочив у фіакр і до самої столиці гнав не зупиняючись: чимшвидше розшукати серед словаків Препеліцу.

Гашпар побачив Препеліцу саме в ту мить, коли майстри піднімали його в люльці на четвертий поверх. У Грегорича від переляку аж сироти повиступали на спині — не дай-то боже, канат урветься!..

— Гей, стоп, Препеліца! — закричав пан Гашпар. — Зупиніться! Я шукаю вас! Поговорити треба!

— Ну, то й добре, — байдуже обізвався муляр, роздивляючися з висоти несподіваного прибульця. — Якщо говорити бажаєте, піднімайтеся сюди!

- Моя справа не терпить, краще вам спуститися!
- А ви гукніть, я звідси почую!
- Не можна. Розмова віч-на-віч буде!
- Щось добре чи погане? — допитувався здалеку Препеліца.
- Кращого бути не може.
- Для кого?
- Для вас!

— Ну, коли для мене, то воно і до вечора добрим буде, почекайте до вечора, тоді я спущуся, а зараз мені найверхнє вікно майструвати треба!

- Та ну, не мудруйте, спускайтесь хутчіше. Не пошкодуєте, Препеліца!
- Та я ж не знаю, хто ви такий будете!
- Зараз дізнаєтеся!

І Гашпар з наступною люлькою відправив Препеліці нагору новеньку десятифоринтову кредитку. Один форинт одержав посильний.

Побачивши таку візитну картку, Препеліца одразу ж жбурнув на риштовання молоток та кельму і спустився вниз, на землю-матінку, де від часів Мойсея та Ісуса нема кінця чудесам.

— Що ваша ласка бажає, вельможний пане?

— Йдіть за мною.

— Хоч до дідька в зуби, ваша милість.

— Так далеко нам ходити не доведеться, — усміхнувся Гашпар Грегори́ч.

І справді, він привів Препеліцу в корчму "Півень", замовив вина і, по-дружньому цокнувшись з ним, привітно запитав:

— Чи вмієте ви говорити, Препеліца?

Препеліца поринув у роздуми — про що, власне, мова? — і довго та допитливо дивився у маленькі сіро— сталеві очиці незнайомця. Відтак сторожко відповів:

— Говорити, пане, і сойка уміє.

— Я з Бестерцебані.

— Що ж, там живуть добрі люди. А справді, здається мені, ніби я вас уже бачив.

— Той, кого ви бачили, був мій молодший брат, — солодко сказав Грегори́ч. — Це він надумав те таємниче діло з казаном, пригадуєте?

— З казаном! — Препеліца од несподіванки роззявив рота. — Отож, то був ваш молодший брат. Так я розумію... Тобто як це... — Він схвильовано почухав собі за вухом. — Про який казан ви говорите? Боже ж мій, коли б то я в голові усі казани та пательні тримав, котрі мені за життя потрапляли на очі...

Грегори́ч передбачав, що без лукавства тут ніяк не обійдеться, і, не звернувши на це особливої уваги, пригостив Препеліцу цигаркою. Препеліца послинив її, щоб повільніше горіла. Потім запалив і великим незграбним мулярським олівцем почав байдуже постукувати по столу, як людина, котра раптом зрозуміла, що є у неї на продаж товар і що на цей товар надібав справжній купець. Головне тепер байдужість, якомога більше байдужості — і ціна на товар казково зросте!

У грудях Препеліци гучно калатало серце. Він дивився на білого півня, що визирав з рамки над пофарбованим у зелений колір столиком, в очах у нього миготіло, півень здавався живим і ніби кукурікав: "Добрий день, Андраше Препеліца! Кукуріку! Ти знайшов своє щастя, Андраше Препеліца! Кукуріку!"

— Отже, ви кажете, Препеліца, що про казан не пам'ятаєте? Гай-гай! Ви що ж, мене за дурня маєте? Виходить, я схожий на дурня? Хоча... добре ви робите, Препеліца, навіть дуже добре робите. На вашому місці я вчинив би так само. Що скажете, непогане винце, га? Пахне діжкою? А як, по-вашому, воно має пахнути, постелею? Гей, хлопче, принеси-но нам ще пляшку та забирайся під три чорти, залиши нас самих! Тож на чому ми зупинилися? Ага. Ви тільки-но сказали, що й сойка говорити вміє. Добре сказано, золоті слова. Путяща ви людина, Препеліца. З усього видно, що натрапив я на свою людину. Люблю таких. Ми легко порозуміємося. Ваша правда, сойка також говорити вміє, та тільки коли їй підрізають язичка, чи не так? Так вас треба розуміти?

— Угу, — мугикнув муляр, глибоко відсапнувши, від чого три волосини на його носі

заворушилися.

— І ще я знаю, — провадив далі Гашпар Грегори́ч, — що сойчин язик, наприклад, ножиком підрізують. Але ж ви не сойка, Препелі́ца.

— Ні, ні, — скромно поспішив засвідчити Препелі́ца.

— Отож ваш язик я підріжу не ножиком, а ось цими двома кредитками. — При цьому Грегори́ч видобув шкіряний гаман і поклав перед себе дві сотенні асигнації.

Очі Препелі́ци враз застигли на них, на цих двох чудодійних шматочках паперу з двома голісінькими хлопчиськами по краях, один з яких тримав пшеничний колос, а другий — книжку. Препелі́ца не міг відвести від них вирачених очей, та потім переміг себе і сказав глухим, хрипким голосом:

— Казан був дуже важкий... Просто неймовірно, який він був важкий.

Більш нічого не спало йому на думку, хоча він підшукував слова, а сам не одриваючись дивився на купюри й на зображених на них милих діточок. Дома у нього своїх було шестеро, та вони чомусь не здавалися такими приємними.

— То як, Препелі́ца? — здивувався Грегори́ч. — Ви все ще мовчите?

— Тяжкий камінь поклав би я на душу, коли б сказав, — зітхнув муляр, — Дуже тяжкий камінь. Може, і не витримав би я такий тягар.

— Що за дурниці! Прошу, не верзійте дурниць! Камінь, камінь! Ціле життя каміння перекидаєте, а тепер заскиглили: камінь на душу. Ну то й тягніть свій камінь. Певно, вам хотілося б дістати від мене двісті форинтів, та ще й м'якого калача на душу на додачу. Не будьте дитиною, Препелі́ца!

Препелі́ца посміхнувся й демонстративно завів назад брудні червоні руки, даючи зрозуміти, що не бажає торкатися грошей.

— Може, мало, як на вас?

Муляр не подавав голосу — він пильно дивився перед себе та куйовдив волосся, схожий на хворого какаду; по тому вихилив чарку до дна і з таким притиском поставив її на стіл, що ніжка чарки миттю відлетіла.

— Яка ганьба, — сказав він палко та з болем. — Честь бідаря оцінено у двісті форинтів. Але ж Бог сотворив нас однаковими. Стільки ж честі дарував мені, скільки єпископу та барону Радванському. А ви, мій пане, честь мою оцінили у двісті форинтів. Ганьба і сором!

— Гаразд, Препелі́ца, — викинув Грегори́ч свого останнього кози́ря. — Обурюватися не варто. Якщо ваша честь така дорога, будемо шукати дешевшу. — З цими словами він узяв зі столу свої двісті форинтів і сховав назад у кишеню. — Піду пошукаю другого муляра, вашого приятеля. — Узявши до рук складеного ножика, він постукав ним по плящі: — Прошу рахунок!

— От тобі й маєш! — засміявся Препелі́ца. — Не можна убогій людині, бігме, і слова сказати. Добре, шукайте собі другого. Той не такий чесний, як я. Так, так. — Він нерішуче почухав потилицю, на якій виднілася величенька гуля. — Нехай так... додайте, мій пане, ще півсотні, я все розповім, як було.

— Бог з вами! Згода.

І Препеліца докладно переповів усі події останньої ночі, як несли казан через двір, через сад до якогось маленького будиночка.

— До "Лівану", — солодково просичав пан Гашпар, і чуприна в нього впріла від збудження, — у будиночок того покруча.

Препеліца виклав усе: як потрапив туди увечері разом з другим мулярем, як перенесли казан до маленького будинку, як пильнував Пал Грегорич, доки казан замурували у стіну. Схвилюваний пан Гашпар кидав запитання:

— Тяжкий був казан?

— Страх який тяжкий.

— Бачив хто-небудь, коли через двір несли?

— Жодна душа не бачила. Усі в будинку спали.

Гашпар Грегорич жадібно ковтав кожне слово, груди

його здималися, очі виблискували, а думки мчали його в майбутнє, де він уявив себе багатієм, власником казкових скарбів. Бароном!.. Барон Гашпар Грегорич! Хо-хо, звучить непогано! Мінка — баронеса! Цей віслюк Пал нічого не тямив у грошах. А назбирав багато, ох як багато, — з його ощадливістю це було цілком можливо.

— Скільки дав мій молодший брат?

— Мені та приятелю по півсотні форинтів.

— Правильно дав, справедливо.

У Грегорича наче камінь упав із серця — п'ятдесят форинтів, та й по всьому. А він був настрахався, чи не кинув їм Палі за мовчання тисячі.

Йому було б неприємно мати збитки — адже "Ліван" стане тепер його власністю, він купить його за будь-яку ціну — з казаном і з усім іншим. Завтра ж викупить його в опікуна. І Гашпар заздалегідь тішився думкою про те, як він обкрутить круг пальця Болдіжара та Паньокі.

Не гаючи ні секунди, він помчав назад і, навіть не заходячи додому, погнав до Столаріка купувати "Ліван".

Так називалася садиба покійного священика, яку Пал Грегорич відкупив у його вдови для Дюрі Вібра. Покійний священик у жодній проповіді не забував згадати про кедри ліванські і, придбавши невелику ділянку, намагався і сам вирощувати кедри в садку — серед яблунь; та благочестива земля Бестерце не змирилася з таким блюзнірством, не дала їм поживи і задушила їх, а бестерецькі безвірники гарненький малесенький маєточок прозвали на глум "Ліваном".

Пан Столарік не виявив ані найменшого подиву.

— Хочете купити "Ліван"? Це добре діло — прекрасний фруктовий сад, дає чимало прибутку. Цього року один ресторатор з Відня закупив у них увесь урожай яблук, а про ціну навіть словом не похопився. А чого це вам раптом заманулося його купувати?

— Я хочу там збудувати будинок більший від старого.

— Гм, подібна купівля-продаж завжди морочлива справа, — холодно сказав Столарік. — Власник садиби неповнолітній, і вам доведеться чимало клопотати перед опікунською радою. Я б радів залишити усе так, як воно є. А коли хлопчик скінчить

студії, досягне повноліття, тоді робіть з його шкваркою^[18] що хочете. Бо ж він сам потім і буде мені дорікати... Ні, ні, пане Грегори́ч, моя хата скраю. Для хлопчика ця маленька хижка з двома гольдами землі — praetium affectionis^[19], — там він бавився, там провів своє дитинство.

— А якщо я гарно заплачу? — схвилювано кинув пан Грегори́ч.

Пан Столарі́к нашорошив вуха:

— А що значить "гарно"? Скільки б ви дали?

— Я дав би, — тут Грегори́ча несподівано захопив напад задушливого кашлю, він почервонів як рак, — я дав би, ну, приміром, п'ятнадцять тисяч форинтів.

"Гм. Гарні гроші. Пал Грегори́ч купив цей маєток за п'ять тисяч. Землі всього лише два гольди, і досить далеко від ринку, кожна п'ядь не більше трьох форинтів варта. Будиночок коштує, скажімо, дві тисячі... але це вже максимум".

— Utique^[20], — вголос сказав Столарі́к, — пропозиція, на мій погляд, пристойна. Я б сказав, навіть цілком, цілком пристойна... Так от, пане Грегори́ч, — раптом додав він з несподіваною рішучістю, — в інтересах хлопчика я згоден, але спочатку напишу йому та поговорю з його матір'ю.

— Але ж я дуже поспішаю.

— Я напишу йому сьогодні ж.

Пан Грегори́ч більше не настоював, щоб не викликати підозри, пішов додому, а через два дні надіслав Столарі́ку невелике барильце токайського — з запасів Пала Гре— гори́ча, що поділили між собою брати, — наказавши посильному дізнатися, чи не прийшла ще відповідь з Будапешта.

Пан Столарі́к повідомив, що чекає відповіді щогодини, подякував за цінний подарунок і ще сказав винареві пана Грегори́ча, який приніс барильце: він, мовляв, сподівається, що все потече як по маслу. А от вино потече або щось інше, цього винар не знав.

Не встиг ще піти винар, як надійшов лист, у якому Дюрі погоджувався на продаж, і пан Столарі́к намірився був уже послати до Гашпара Грегори́ча свого помічника з приємною звісткою, коли це двері нотаріальної контори розчахнулися і, крячучи та сопучи, неначе відкоханий гусак, на порозі з'явився опасистий Болді́жар Грегори́ч. З усього було знати, що він поспішав щодуху.

— Прошу сідати, пане Грегори́ч. З якими добрими вістями ви до нас завітали?

— Я приніс вам цілу гору грошей, — ще не продихавшись, поквапливо сказав Грегори́ч.

— Ну, без грошей, як без очей.

— Хотів би я купити у сирітки його маленький маєточок, "Ліван", як вам відомо.

Пан Болді́жар завжди висловлював свої думки солодкавим голосом.

— "Ліван"? — захоплений зненацька, скрикнув Столарі́к, а сам до себе пробурчав: "Чого це їх так приперло?" І голосно запитав: — Ви не для старшого брата часом стараєтеся?

— Ні, ні, для себе. Зручненький такий невеличкий маєточок, такий собі чепурненький, затишний і на вигляд величний, і яблуньки, нівроку, добре родять.

¹ Що ж (лат.).

— Дивно... дуже дивно.

— Що ж тут такого дивного? — спантеличено запитав Болдіжар.

— Та на нього вже є один покупець.

— А, цур йому! Та ми ж йому не поступимося! Родич завжди родич. І до того ж я більше даю, ніж той.

— Та навряд, — засумнівався опікун. — Той запропонував п'ятнадцять тисяч.

Болдіжар і оком не змигнув:

— Це нічого не значить. Я даю двадцять!

Але тут він схаменувся, подумавши, що маєток не вартий і п'ятнадцяти, і з тривогою запитав:

— П'ятнадцять? Хто цей причинний?

— Ваш рідний брат, пане Грегори́ч, Гашпар.

Почувши це ім'я, пан Болдіжар сахнувся, неначе

віл, оглушений обухом, і, блідий як смерть, повалився на стілець.

Губи його ворушилися, але з них не злітало жодного звуку. Столарі́к вирішив, що старого пана ударив грець, і, відчайдушно гукаючи пробі, кинувся по воду; разом з ним прибігла куховарка, яка спохвату замість води вхопила качалку для тіста, але пан Грегори́ч уже оклигав і почав пояснювати:

— У голові трішки запаморочилося, такі напади у мене часто трапляються, старий став, та й механізм людський недосконалий... Повернемо краще до нашої розмови: ото ж я даю за "Ліван" двадцять тисяч форинтів. Можу заплатити цієї ж миті.

Столарі́к замислився.

— Бачте, такі діла так швидко не діються. Спершу потрібно дістати згоду опікунської ради. Я сьогодні ж подам туди запит.

І він того ж дня подав запит (адже підопічному випала правдива терна!^[21]), а сам невпинно розмірковував про те, чому Грегори́чі так настирливо ганяються за "Ліваном". Напевне, є тут якась причина. Може, у надрах "Лівану" проходить золотоносна жила? Врешті-решт це не так вже й неможливо. Королі з династії Арпадів^[22] також тут, а не в Шелмецбані спочатку копали.

Столарі́к вирішив завтра ж повідомити про свої підозри Іштвана Дротлера — гірничого інженера у відставці, — а вже йому, великому митцеві своєї справи, варто лише встромити свердел у землю — і відкриються усі її таємниці відразу.

Наступного дня, щойно він зібрався до інженера, як з'явився Гашпар Грегори́ч дізнатися про листа від Дюрі. Столарі́к стояв ні в сих ні в тих.

— Лист надійшов... так, так, лист надійшов, але трапилося ще дещо. З'явився новий покупець і дає за "Ліван" двадцять тисяч форинтів.

Для пана Гашпара ця новина була як грім з ясного неба.

— Не може бути, — сказав він, затинаючись. — Сподіваюся, що це не Болдіжар?

— Тим-бо й ба, що Болдіжар.

Гашпар Грегорич розлютувався, лаявся на всі заставки, губи в нього тряслися од гніву, він так розпалився, що доти розмахував ціпком, доки не збив квітковий горщик шановної пані Столарік, в якому цвів гіацинт небаченої краси.

— От негідник... негідник! — сичав він, скреготучи зубами.

Потім майже чверть години очманіло дивився сперед себе, стиха бурмочучи:

— Звідки він міг дізнатися? Незбагненно!

А все було дуже просто. Доброчесний Препеліца легко дізнався від робітників, що у Пала Грегорича, — того самого, у якого вони казан замурували, с ще родичі. Коли один з них не пошкодував за таємницю двісті п'ятдесят форинтів, то, напевно, не пошкопить і інший; збагнувши цю істину, Препеліца сів на поїзд і відвідав у Бестерцебані пана Болдіжара. І нічого в цьому неймовірного немає, хіба тільки одне — як це Препеліца та таким кмітливим хлопцем виявився!

— О-о, негідник, негідник! — твердив Гашпар, не знаючи, де приткнутися. — Не дістанеться йому "Ліван" нізащо в світі! Я куплю його за двадцять п'ять тисяч.

Пан Столарік посміхнувся і, потираючи руки, кілька разів уклонився.

— Хто більше дасть, того й буде. Коли б це був мій маєток, повірте, я б твердо тримався свого недавнього слова — п'ятнадцять тисяч. Сказано — і квит. Слово чоловіка — залізо. Але ж маєток належить неповнолітньому, а інтереси неповнолітнього аж ніяк не можна зачіпати навіть такого роду залізом... Вам не здається, пане Грегорич, що в мене вийшов гарний каламбур?

Пан Грегорич визнав дотепність каламбуру і, ще кілька разів змусивши Столаріка повторити, що маєток залишиться за ним, пішов геть, почувавши себе так, неначе його самого катували залізом.

Але чого він цим досягнув? Увечері того ж дня пан Столарік зустрівся в казино з Болдіжаром Грегоричем і зовсім не намагався приховувати від нього ні сьогоднішнього візиту пана Гашпара, ані п'яти тисяч форинтів, додатково обіцяних ним за "Ліван".

Цим разом пан Болдіжар зумів себе опанувати.

— Ну що ж, нехай буде тридцять тисяч!

Цей безглуздий торг тривав багато днів, усі в місті не знали, що й думати, чи то Грегоричі показалися, чи, може, є тут якась інша причина.

Прийшов Гашпар і обіцяв тридцять дві тисячі, дізнався Болдіжар і додав ще три тисячі, і пішло, і пішло. У людей просто очі рогом лізли од такого немилосердного суперництва. А голова опікунської ради тепер умисно тяг із дозволом на продаж: "Нічого, нічого, — нехай іще підскочить ціна!"

І ціна зростала, й виросла до п'ятдесяти тисяч форинтів — їх обіцяв Болдіжар Грегорич. Бог його відає, на чому збиралися зупинитися шалені брати. Це було тим більш незбагненно, що гірничий інженер пан Дротлер, який за дорученням Столаріка провів у "Лівані" бурову розвідку, прямо заявив, що у надрах бестерецької землі — і в цьому він готовий запрягтися — немає ні унції золота, хіба що золоті зуби якої-небудь

небіжчиці.

— А може, під "Ліваном" поклади кам'яного вугілля?

— Нічого немає.

— Від чого ж тоді сказалися Грегориці?

Та хіба не однаково, від чого вони сказалися? Вірно одне: Дюрі випало велике щастя, і опікун повинен витиснути все до останньої краплини. Виноградину ж бо кидають у вичавки лише тоді, коли нема вже в ній і цяточки вологи, а коли і де це чувано, щоб викидали ягоду, коли з неї ще біжить сік?

Отож пан Столарік і далі розпалював пристрасті суперників. Правда, слово мужчини — залізо, але ж і залізові не гріх відступити перед золотом, а тут золото пливло плавом.

Він чекав уже тієї хвилини, коли п'ятдесят тисяч форинтів Болдіжара будуть биті п'ятдесятма двома тисячами старшого брата, як стався несподіваний злам. У Гашпара виникла ідея — він був розумніший і хитріший за брата.

Гашпарові раптом упало в очі, що їхня сестра Паньокі сидить собі й не подає голосу. Чому, що за цим ховається? І тут у нього сяйнула думка: Паньокі нічого не знає, Андраш Препеліца не продав їй таємниці. Це ще раз свідчило про те, що Препеліца — людина тямуща. Коли б він продав таємницю і Паньокі, його роль була б вичерпана, а так обидва брати, поклавши собі до кишені усе, що було в казані, навіки стануть його данниками з побоювання, щоб він не виказав їх старшій сестриці.

Дійшовши таких висновків, Гашпар Грегориц зрозумів, яка велика дурість, що вони обидва, він і Болдіжар, усьому світові на посміх сіють свої гроші за "Ліван" перед незаконним щеням і викликають підозри Паньокі. Адже ясно, що коли "Ліван" дістанеться одному з них, то інший одразу почне робити капості щасливчику. Чи не дешевше було б і розумніше спільно купити маєток, спільно роздобути скарби, замуровані у стіну, і, змусивши Препеліцу тримати язик на зашморзі, нишком-тишком покласти собі до кишені усе багатство покійного Пала? О-о, це було б значно обачніше.

І от одної прекрасної днини Гашпар помирився з Болдіжаром, а пан Столарік був ошелешений, коли Болдіжар, з'явившись до нього наступного дня, повідомив, що забирає назад свої слова відносно "Лівана", — приміряв, мовляв, і так, і сяк, а година вранці, як відомо, варта двох увечері: підрахував усе і виснував, що маєток п'ятдесяти тисяч не вартий.

— Хай так, — відповів пан Столарік, — його за сорок вісім тисяч купить Гашпар Грегориц.

Він нетерпляче чекав зустрічі з Гашпаром, щоб негайно укласти угоду. Та пан Гашпар тільки знизав плечима.

— Я був дурний, — сказав він недбало. — Але усе вивітрилося з моєї голови, неначе поганий сон. Дякую вам, дорогий пане Столарік, що ви не зловили мене на слові. Тепер я вже на це не згодний. За сорок вісім тисяч, до біса, можна купити величезне помістя.

Опікун удався в розпач. Йому здалося, що це він схибив, надто туго натягнувши струну. Він розумів: з його нерозважливого ведення справ буде тепер глузувати усе

місто, а Дюрі, ставши дорослим, гостро йому дорікатиме. Він кинувся до Болдіжара й запропонував йому "Ліван" за сорок п'ять тисяч, але Болдіжар, шкребучи подвійне підборіддя, коротко відмовив:

— Ви що, пане, за дурного мене маєте?

Від Болдіжара Столарік побіг стрімголов до Гашпара.

— Згода, беріть "Ліван" за сорок.

Гашпар тихо похитав головою:

— Що я, блекоти наївся, чи що?

І знову почався торг, але тепер уже спадною лінією: опікун пропонував тридцять п'ять, тридцять, двадцять п'ять тисяч і, нарешті, після багатьох і довгих клопотів увіпхав братам "Ліван" за п'ятнадцять тисяч форинтів. Брати спільно купили фільварок і разом поставили свої підписи в офіційному реєстрі нерухомого майна.

Отримавши від опікуна ключ, вони того ж таки дня зачинилися в будиночку і кайлами, що вони їх із собою крадькома принесли, — як це з'ясувалося з пізніших судових свідчень, — одразу розібрали стіну, в якій був замурований казан. Що вони знайшли у казані, так ніколи з цілковитою певністю й не вдалося встановити, хоча це і було основне питання в судовому процесі Грегориців, який бестерецький королівський суд вів ціле десятиріччя.

Судовий процес почався з того, що через кілька місяців після описаних подій у братів Грегориців з'явився Андраш Препеліца і почав вимагати частину знайдених скарбів, погрожуючи в разі відмови розповісти усе Паньокі.

Побачивши його, розлючені Грегориці закипіли гнівом:

— Ти ошукав нас, клятий негіднику! Ти діяв у згоді з померлим розбійником, а той на догоду своєму покручу навіть мертвий пограбував нас. Знаємо, що йому хотілося: щоб ми за великий гріш купили його курінь. Ось для чого ви поклали у казан старе залізо та цвяхи. Добре, що ти з'явився. Зараз ти свою пайку одержиш!

З цими словами обидва брати схопили кийки і такої дали затірки добродішному Препеліці, що муляр прожогом побіг до лікаря і взяв письмове свідоцтво про червоносині рубці, що покарбували його спину; від лікаря він помчав до стряпчого Яноша Крекіча, і той від імені потерпілого настрочив самому королю у Відень розпачливу скаргу на Грегориців, що насмілилися збезчестити капрала, який служив ще при Есті ("Якщо королю не соромно, — заявив Препеліца стряпчому, — то і мені не соромно, бо двоє на мене одного напали"). Далі мстивий Препеліца найняв підводу — не йти ж йому було пішки з перебитими ногами! — і наказав везти себе до Варечки, де мешкала Паньокі, і виклав їй усе до решти.

З цього випадку, після скарги Паньокі, і розпочався процес Грегориців, який більш ніж десять років розважав увесь комітет. Довелося допитати легіон свідків, документів з часом стало так багато, що їхня вага сягнула сімдесяти трьох фунтів. Паньокі доводила наявність замурованого казана та зловмисність обох Грегориців — на більше їй не вистачило, а Грегориці і їхні адвокати наполягали на лицемірстві та облуді покійника, що поклав у казан старе залізо та цвяхи з метою пошити їх у дурні й

остаточно розорити.

А що в небіжчика не було ні адвоката, ані протекції, то він так і залишився невинуватим. У кожному разі, вірно одне: лихий жарт утяв він з допомогою цвяхів та старого заліза; він залишив братам у спадщину наперед хитромудро задуманий фатальний судовий процес, який закінчився лише тоді, коли було вже все одно, хто програє, а хто виграє, адже ні в кого з позовників не залишилося і шеляга: усе майно з'їли сімдесят три фунти паперу і п'ять чи шість адвокатів.

Грегориці всі до єдиного померли в злиднях. Пам'ять про них потуманилася: тільки стряпчі іноді згадували Пала Грегорица:

— О, неабиякого розуму була людина!

Так ніхто й не довідався, куди він подів своє багатство.

А воно було, і чимале, але зникло без сліду, стало нічим.

І все ж таки не зовсім це так! Багатство успадкували легенди. Вони з ним поводитися вільно: витрачали, примножували, розкидали куди-будь.

Частина третя

СЛІДИ

ЗНОВУ ПАРАСОЛЬКА

Багато років минуло, у Гарамі багато води стекло, багато змінилося в Бестерце, але з усіх змін, безумовно, найбільш значущою нам здається невелика дощечка із золотими літерами: "Дердь Вібра, адвокат у загальних та вексельних справах".

Життя йде, йде, йде... З маленького хлопчика Дюрі став відомий адвокат. Мудрі голови комітету, коли він засідає у раді, цікавляться його думкою; коли він іде вулицею, з вікон, заставлених пеларгонією, йому посміхаються гарненькі дівочі обличчя. Що ж, хлопець виходився хороший, і розуму в нього на трьох стане. А що ще людині треба? Молодий, здоровий — усі шляхи перед ним відкриті. Можливо, колись він стане і депутатом.

Однак фантазія маленького містечка не залітала в таку височінь. Вона була здатна піднятися лише на одну— єдину сходинку, і сходинка ця — що б ви подумали? — ну звичайно: з ким одружиться Дюрі Вібра.

Без усякого сумніву пішла б за нього Катка Кріковська, хоч і кажуть, що вона найперша красуня в місті; обома руками ухопилася б за нього Матильда Гупка, незважаючи на те, що гордячка вона і глузійка. Сказати правду, не відмовила б йому і Марішка Бікі, хоч вона і шляхетного походження й посагу за нею п'ятдесят тисяч форинтів. Подешевшали нині відданиці!

Та тільки Дюрі Вібра і в голові собі про таке не покладав, вдачі він був серйозної, задумливої. Знайомі відчували: щось інше у нього на думці, зовсім не те, що в усіх. На світі так ведеться: одержує людина диплом, потім відкриває контору, здобуває собі клієнтів, її невелике гніздечко починає розширюватися, аж поки одного разу, саме внаслідок своїх розмірів, не здасться господареві таким порожнім, що захочеться його чимось заповнити. Ну звичайно, в ньому не вистачає гарненької жіночої голівки, білявої або чорнявої. Так роблять усі молоді адвокати, яким Господь Бог допоміг добре

влаштуватись.

У Дюрі і в думках цього не було. Якось матуся Кріковська запитала, коли, мовляв, ми прочитаємо ваше ім'я серед шлюбних повідомлень. Він із щирим обуренням відповів:

— Пробачте, але я не маю звички одружуватися.

Шлюб і справді не що інше, як дурна звичка, котра

до того ж ніяк не виходить з моди. З тисячоліття в тисячоліття, з покоління в покоління люди тільки те й знають, що скаржаться, шкребучи собі голову, — в яку ж ми, мовляв, халепу ускочили! — проте світ од цього розумніший усе ж таки не робиться. Поки зростають гарні дівчата, вони завжди для когось зростають.

Справи у конторі Дюрі йшли бездоганно, звідусіль йому посміхалося щастя, але всі посмішки долі він сприймав з досить квасною міною. Працював він цілком справно, але, здавалося, більше за звичкою, виконуючи свої адвокатські обов'язки так, як щоденно вмиваються та причісуються. Душа його витала десь далеко. Але де?

Ех, а де ж у цьому віці звично мандрує душа?

Друзі Дюрі були певні, що знають, і наполегливо його умовляли:

— Чому ти не одружуєшся, старий?

— У мене немає грошей.

— От і одружуйся: жінка приносить гроші.

(Існує таке переконання у світі латиністів).

Дюрі заперечливо хитав головою, гарною мужньою головою, і спускав додолу сумні чорні очі.

— Невірно. Гроші приносять жінку!

Так ось він про яку жінку мріє! Так ось які гонористі плани снуються у його голові!

Ох і марнославний! Певно, високо цілить цей Дюрі Вібра!

Не потрібні йому скромні міщаночки! Напевно, у нього баронеса Меднянська або Радванська з гадки не йде. Так-так, великий честолобець! Чисто тобі дикий виноград, — спершу непомітно тягнеться вгору, а вже там розцвітає. А коли б він одружився і зараз, однаково піднявся б високо, ось як в'юнок, що піднімається вгору разом із квітами...

Та тільки пусті ці всі розмови. Не було у Дюрі Вібра нічого такого, що порушувало б невпинний поступ його кар'єри, гармонію його характеру... крім одного: горезвісної легенди про спадщину. Не дівоче личко, не честолобство заважали йому жити — душу його невідступно бентежила легенда.

А втім, легендою вона була для інших, для нього ж це була реальність: і вона мерехтіла перед ним, як блукаючий вогник, — ні позбутися її, ні рукою сягнути. Вона то бігла слідом за ним, вибиваючи із звичної щоденної колії, то забігала наперед, безперервно приманюючи та хвилюючи, вихоплювалася звідусіль, переслідувала наяву та уві сні, від стін та каміння бруківки линував її голос: "Ти мільйонер, Дюрі!" Коли він вів свої убогі позови, за які йому платили по п'ять-десять форинтів, завитки літер починали раптом посміхатися: "Облиш перо, Дюрі Вібра, адже у тебе незлічимі багатства, Бог

знає, які багатства. Їх залишив тобі твій батько, — адже він був тобі батько! — він для тебе збирав, це твоя законна спадщина. Ти багатий, Дюрі, а не бідний адвокат-початківець! Облиш до біса папірці й пошукай-но краще свої скарби. Де їх шукати? Справді, де? Це саме те, від чого можна збожеволіти. Може, ти і зараз сидиш на них, стомлено відкинувшись у кріслі, може, їх зігріває твоя долоня, коли ти спираєшся на щось рукою, а може, тобі їх не знайти довіку. А яким вельможним паном ти міг би бути! Чого б ти досяг! Ти міг би мати карету з четвіркою коней, пити шампанське, завести слуг. Для тебе відкрилося б зовсім інше життя, інший, незвіданий світ. На шум твоєї ходи у дверях, прикрашених гербами, повертався б срібний ключ. І щоб усе це стало дійсністю, потрібно розгадати лише одну невелику загадку, потрібне щасливе осяяння... А його нема та й нема, а тим-то пиши, мій друже, пиши свої позови і з благородною незворушністю притягай до відповідальності бідних словаків".

Знати про зниклі багатства було для Дюрі справжнім нещастям. Він і сам це розумів і не раз шкодував, що дізнався. Дорого дав би він за те, щоб з туману незнання впливла така деталь, яка зробила б сумнівною, ні, просто невірогідною думку про існування спадщини. Нехай би прийшов хтось і сказав:

— Я бачив старого Грегори́ча у Монако, він там програв величезні гроші!

Натомість з'ясовувалися все нові й нові обставини, які свідчили про те, що багатство заховане, і з'являлися люди, які переконували молодого адвоката:

— Величезне багатство! Пал Грегори́ч залишив вам величезне багатство, не сумнівайтеся! Багато грошей у нього повинно було б бути, як перед Богом вам кажу. Ви й справді не здогадуєтесь, де вони?

Ні, Дюрі ні про що не здогадувався, але думки його постійно поверталися до спадщини і віднімали радість, позбавляли спокою. Людина, безумовно, непересічна, він жив неначе не на повну силу, несучи у душі тягар сумнівів та переживань ніби двох різних людей. Іноді йому спадало на думку, що він, син служниці, незаконнонароджений, багато чого досяг сам, завдячуючи власному розуму та характеру, — і тоді він бував щасливий, задоволений і горів благородним бажанням трудитися. Але досить було одного тільки слова, однієї-єдиної думки, і молодий адвокат ставав зовсім іншою людиною — сином багача Пала Грегори́ча, але безрідним доти, доки не знайде спадщини. Іноді він відчував справжні танталові муки — так хотілося йому розшукати цю фатальну спадщину; він часто на кілька тижнів покидав свою контору, яка тим часом уже процвітала, і від'їжджав до Відня на пошуки тих, хто мав колись з його батьком ділові зв'язки.

Багатий каретний майстер, що купив у Пала Грегори́ча віденський будинок, повідомив йому важливу річ:

— Ваш батько, коли я йому виплачував вартість будинку, сказав мені якимось так: "Гроші я покладаю на поточний рахунок у банк", — а потім почав розпитувати про те, що таке асигновки та чеки.

Дюрі нишпорив по всіх банках, але марно. Стомлений і до краю засмучений, він повертався до Бестерцебані з твердим наміром вважати усю цю справу безнадійною.

"Годі ходити сміховиськом. Я не дозволю, щоб золотий телець усе життя мекав мені у вуха і врешті-решт зжер мене до крихти. Я не зроблю більше жодного кроку — наче усе це мені тільки приснилося".

Але як утриматися? Хіба перестає диміти багаття, що вкрилося попелом? Хіба не роздмухує його невтомний вітер?

Сьогодні сказав один, завтра ляпнув язиком інший. Мама, добра стара мама, яка вже ходить, спираючись на костур, щиросердо згадує, сидючи біля теплої грубки, старі добрі часи. Давно це було — тепер уже однаково. Перебирає вона у пам'яті події і згадує раптом, як Пал Грегори́ч на смертному одрі хотів телеграмою викликати сина.

— Ох, і тяжко ж він дожида́в, ніяк не міг померти, поки ти не приїдеш! Я тут була винна...

— А чому він так тяжко дожида́в? Не казав?

— Авжеж, казав. Хотів передати тобі дещо.

То роз'яснюється, то темніє усе навкруги. Подекуди виникають окремі білі цятки. Зі слів віденського каретного майстра випливає, що майно Пала Грегори́ча перетворилося на банківський рахунок. Зі слів старої матері видно, що йому, своєму синові, хотів він передати цей рахунок. Отже, рахунок у нього був. Куди ж він його запроторив? Про який банк ішла мова? Хіба можна його не шукати? Отак узяти та й забути, холоднокровно, свідомо викинути з гадки?

Ні, ні. Не може багатство зникнути безслідно. Навіть пшеничне зернятко, впавши край дороги або ще куди— небудь, колись та неодмінно виповзе на світ, проросте навіть із кишені пальта. А тут вам отака справа! Адже одного слова досить, однієї іскри, яка б освітила усе навколо...

Довго чекати не довелося. Одного разу Дюрі покликали до бургомістра Тамаша Кріковського писати заповіт. Тут були головний міський нотаріус і сенатори, яких помираючий запросив у останню свою годину.

Голова бургомістра, колись така владна та свавільна, а тепер безсила і жовта, спочивала на подушках, але голос його, навіть зараз, коли він прощався з чиновниками, покладаючи на їхні душі дальші турботи про місто, голос, як і раніш, звучав урочисто; він вийняв з-під голови офіційну печатку і, глибоко зітхнувши, подав її головному нотаріусу:

— Двадцять років я скріплював нею акти правосуддя.

Потім він продиктував Дюрі заповіт і, неначе оглядаючи усе своє життя, заговорив про події революції.

— Кат його забирай! Які то були часи! — сказав він, звертаючись до Дюрі. — У вашого батька була червона парасолька з просвердленою ручкою. У цій порожнистій ручці він носив із табору до табору найсекретніші документи...

— Справді? Парасолька... — затнувся раптом Дердь Вібра, і очі в нього спалахнули.

Неначе блискавка пронизала мозок. Ось воно! Банківський рахунок схований у парасольці. Кров його завирувала, скроні узялися потом, мозок переможно рвався до впевненості.

Багатство було в парасольці, так, без жодного сумніву, в парасольці! В уяві вплив випадок на Тисі: вони в човні, і раптом парасолька впала у світлу воду. Як налякався тоді старий, яку обіцяв за неї нагороду!

Там спадщина, там! У вухах Дюрі зазвучали давні слова Грегори́ча: "Коли парасолька стане твоя, вона буде тобі надійним захистом од дощів та бур". Слова звучали, глухо дзвеніли, бриніли, наче щойно долетіли з того світу.

Сенатори не могли зрозуміти: що сталося з молодим адвокатом, який вітер на нього війнув? Невже агонія пана Кріковського цьому причина? Адже бургомістр розумно робить, що відходить, — з яким небажанням він човгав по землі своїми старими ревматичними ногами, ні, правильно робить, даючи дорогу молодим та дужим; життя він, звичайно, прожив даремно, он і портрет його написали для залу засідань — життя його завершилося достойно. А тримав би він у своїх руках стерно влади ще років десять, однаково більшого б не домігся — тільки портрет був би значно потворніший.

Ще більше вразило senatorів питання, дивне, більше того, явно дурне питання, з яким, незважаючи на таку урочисту мить, Дюрі звернувся до бургомістра:

— Скажіть, дорогий пане бургомістр, чи великий був отвір?

— Який отвір? — спитав помираючий, забувши, про що він говорив.

— Отвір у ручці парасольки.

Хапаючи ротом повітря і судорожно його затягуючи, помираючий з млявим здивуванням звів погляд, що уже застигав, пригасав.

— Звідки ж мені знати? Я ніколи не питав про це у вашого батька...

Він заплющив очі і тихо додав з тією особливою безтурботною посмішкою, з якою вміють помирати тільки угорці:

— Якщо ви почекаєте трохи, я зараз же запитаю у нього.

Він міг би виконати свою обіцянку, бо через півгодини після того, як адвокат і сенатори пішли, гайдук Прівода приладнав до фасаду магістрату великий чорний прапор, а у католицькій церкві один за другим сумно задзвонили дзвони.

А Дюрі Вібра, повернувши додому, збуджений, схвилюваний, гасав по конторі, не знаючи, де приткнутися. Серце його тріпотіло, як пташка: "Знайшов скарб, знайшов!" І раптом стискалося в розпуці: "Тобто міг би знайти, якби в руках у мене була парасолька. Але де вона?"

Він не міг ні їсти, ні пити, ні спати. Щонайперше розпитав матір. Стара напружувала пам'ять, але могла сказати лише одне:

— Хто може знати, синочку, через стільки років! І навіщо вона тобі, та подерта парасолька?

— Та я б власними нігтями викопав її з-під землі, — зітхнув Дюрі.

Стара стонула плечима і похитала головою.

— Може, Матько що-небудь знає.

А Матько був зовсім поряд: як слуга "mladi pana" (молодого пана) він сидів у передпокої й пихкав люлькою. Але і Матько співав тієї ж: забулося, мовляв, не пам'ятає справ і важливіших за цю парасольку, але пригадує, що небіжчик старий пан, коли

помирав, вимагав парасольку до себе принести. Святий його знає, чому він зберігав її так речно.

Тепер, крім святого, знав це ще дехто.

Дуже важливі відомості виявилися у вдови Ботар, яка і далі орендувала крамничку в будинку Грегори́ча. Вона допомагала колись обмивати та одягати покійного. Ця добра жінка присягалася землею та небом, що парасолька була затиснена в застиглих руках Пала Грегори́ча; щоб забрати її та вкласти, як це і належить, святе розп'яття, довелося розтуляти мертві пальці.

Адвокат відвернувся і зморгнув сльози, що навернулися йому на очі при цих подробицях.

— Так, так, він тримав у руках парасольку, — твердила вдова Ботар, — бодай я з цього місця не зійшла, якщо брешу.

— Це все ні до чого, — пробурчав Дюрі, — треба знати, де парасолька тепер!

— По всьому знати, продали з іншими речами!

Це було найправдоподібніше. І Дюрі помчав до архіву, де серед документів про спадщину мали зберігатися протоколи аукціону. Він швидко розшукав реєстр проданих речей: хто і за скільки купив шафи, столи, стільці: були там кожух, рушниця, ягдташ, повстяники, апарат для начинювання ковбаси, але парасольки не було. Він перечитав реєстр разів десять — марно! Ані сліду, якщо не рахувати такого рядка:

"Непотріб — два форинти. Купив білий єврей".

Хтозна, може, це? Однак тільки це й могло бути. Серед нікчемних речей могла якраз і опинитися парасолька. Купив її білий єврей. Отже, треба шукати білого єврея. Це тепер найперша задача.

Але стривайте, хто такий білий єврей?

По аукціонах та у гірничих містах у ті благодатні часи рідко траплялися євреї. Якщо і зустрічалися один-двоє, розпізнати їх було зовсім просто. Один був жовтий, бо волосся в нього русяве, другий — чорний, третій міг бути рудий, а якщо посивів — білий; ці чотири кольори служили розпізнавальним знаком для всіх іудеїв, що населяли місто; але з тих давніх часів у Бестерце уже нараховувалося більше ста єврейських родин, а Господь Бог так і не сподобився подбати про більшу різноманітність кольорів їхнього волосся.

Однак з'ясувалося це легко, бо старі люди пам'ятали, що колись "білим євреєм" називали Йонаша Мюнца — і це було тим більше вірогідно, що він утримував на вулиці Буза невелику крамничку, до якої з усіх кінців міста стікалися приношені штани та жилети, 1 звідси починався новий етап їхнього земного існування. Крамничку пам'ятали добре: за вивіску на ній правили діряві чоботи, подерті сіряки та свити, а напис, виведений вугіллям на дверях, повідомляв: "Лише польові лілії одягаються дешевше, ніж можна одягтися у нас".

Це була щира правда, з тим лише застереженням, що польові лілії одягалися значно гарніше, аніж можна було одягтися у крамничці.

Такі відомості, певна річ, не задовольнили Дюрі, і хоч він не був цілком впевнений,

що знайде парасольку, все ж таки з архіву подався до голови суду, вельможного пана Столаріка, довідатися про все інше — адже Столарік довгий час був міським нотаріусом і знав геть-чисто все.

Дюрі, нічого не приховуючи, розповів йому про своє відкриття: він майже розшукав багатство Пала Грегори́ча, яке, найбільш імовірно, покладено до іноземного банку. Він не сумнівався, що Пал Грегори́ч сховав акредитив до ручки парасольки, а парасольку, здається, купив на аукціоні якийсь єврей на ім'я Йонаш Мюнц.

Усе це, задихаючись, за одним духом випалив Дюрі своєму колишньому опікунові.

— Ось що я дізнався. Але що робити далі?

— Це багато, значно більше, ніж я гадав. Шукай далі.

— Де шукати? Мюнца вже немає. А коли б він навіть і був, хто знає, на якому смітникові догниває тепер стара парасолька?

— Не можна упускати нитку.

— Опікуне, а ви знали Йонаша Мюнца?

— Ще б пак! Це був дуже чесний єврей, тим-то нічого путнього з нього не вийшло. Він часто бував у мене — ось наче зараз бачу його лисину з вінчиком білого волосся, що розвівається навкруги. Хай йому грець, — Столарік раптом підстрибнув, наче цап, — коли я бачив його востаннє, він тримав у руках червону парасольку Пала Грегори́ча! Чуєш, Дюрі, тепер я це пам'ятаю цілком виразно, я ще пожартував тоді: "Ви, Йонаше, знати, і на той світ заходите із вашим лотком; чи не там ви купили цю парасольку в Грегори́ча?" Мюнц засміявся і лагідно відповів, що до цього ще не дійшов; поки що він блукає по Зойому і Гонту, а інші комітати розподілив серед синів: Моріцу — Тренчін та Нітру, Самі — Сепеш і Ліпто, наймолодшому, Кобі, лише минулого тижня він доручив комітат Баріп; а на той світ ні сам він не збирається, ні дітей своїх не пустить, доки не приспіє!

Очі Дюрі Вібра засяяли від радості.

— Браво, милий опікуне! — вигукнув він у захваті. — Ваша пам'ять може зрівнятися з божою!

— Тобі пощастило, Дюрі. У мене таке передчуття, що ти натрапив на вірний слід і розшукаєш свою спадщину.

— Тепер уже і я у це вірю, — палко говорив адвокат, який із завидною легкістю переходив од смутку до радості. — Але ж яка доля спіткала бідолаху Мюнца?

— Існує у християн про євреїв легенда, і йдеться у ній про те, що кожного дня із світу безслідно зникає один єврей. Так зник і старий Йонаш, тепер уже чотирнадцять років тому... Не лякайся. Ротшільди не зникають без вісті!.. Жінка і діти чекали його, чекали, але він так і не повернувся. Тоді сини вирушили на пошуки, вони йшли по слідах батька і дізналися, що старий Йонаш спав з розуму і блукав божевільний по словацьких селах; сини розказували, що бачили його то тут, то там, доки одного разу мертве тіло старого не викинув Гарам.

Гарним обличчям адвоката пробігла хмарка розчарування.

— Отже, і парасолька потонула у Гарамі.

— А раптом не потонула? Адже міг він її залишити дома. Якщо залишив, то вона й зараз валяється там серед різного мотлоху — продати її, певна річ, не могли. Спиток — не збиток, Дюрі! Коли б я був на твоєму місці, я сів би в карету і їхав би доти, доки...

— І я б поїхав, але куди?

— Так, звичайно, звичайно. — Столарік замислився. — Мюнцеві сини розлізлися по світу. Сірникові лотки, з яких вони починали, можливо, роздулися вже у будинки. Ні, я нічого не чув про Мюнцевих синів. Але знаєш що, спробуй навідатися до Бабасека. Там живе вдова, їхня мати.

— Де ж цей Бабасек?

— Він поруч із Зойомом, у горах. Сміються з нього: у Бабасеку всі вівці перемерзли в спеку.

— А ви точно знаєте, що вдова живе у Бабасеку?

— Абсолютно точно. Кілька років тому її найняли й відвезли до Бабасека замість єврея.

"НАША РОЗАЛІЯ"

Так воно насправді й було: бабусю Мюнц повезли до Бабасека на роль "свого єврея" й призначили утримання в сорок форинтів: пояснювалося усе це просто — у Бабасеку не було свого єврея і його за будь-яку ціну треба було придбати.

Справа, власне, стояла так: Бабасек — одне з багатьох карликових містечок, які тим лише і відрізняються від злиденних верховинських сіл, що старосту там називають бургомістром і котрогось дня раз на рік з хуторів, які називають "лазами", та з навколишніх сіл привозять гуди зо дві телиці, пару бичків та кілька заморених шкап, а ще цього ж самого дня приїздить із Зойома зі своїми пряниками Шамуель Плокар і розкриває лоток на великому базарному майдані: фігурки з медового тіста — сердечка, гусари та трубочки — розходяться досить швидко: той дівчину ними пригостить, той для дитини купить. Одне слово, у Бабасеку буває ярмарок. І так уже здавна заведено, що мешканці Бабасека, приміряючись до свого ярмарку, ділять календарний рік і всі події, які відбуваються в світі, на дві частини. Одна частина світових подій відбувається, отже, за стільки-то і стільки-то тижнів чи місяців до ярмарку, друга — після нього; ось, приміром, смерть Ференца Деака^[23] сталася якраз через два дні після бабасекського ярмарку.

Своїм виникненням міста ці завдячують щедротам колишніх королів, що часто полювали в околицях зойомського та веглешського замків: замість дати людям за добре полювання на паленку, їх величності перейменували усі навколишні села на міста.

Хоч би що там було, а називатися містом — то перевага відчутна. У місті все якось набагато важливіше, солідніше: земля, сади і навіть люди. Саме тільки слово "городянин" уже щось та означає. Оберуть тебе, приміром, в управу — іти вже сенатор: благодійний будиночок з солом'яною стріхою, де засідають старійшини, це тобі не абищо, а ратуша; посильний, узутий у постолі, у місті гайдуком називається, і хоч нема на ньому доломана путнього, зате мідна пряжка знай виблискує на самому череві. Гайдук цей на додачу до всього ще повинен уміти бити в барабан — з тієї простої

причини, що у місті заведено тримати барабан; а багатші міста навіть пожежні помпи для себе виписують. Нічого тут не вдієш — становище, як кажуть, до цього зобов'язує.

Тут хочеш чи не хочеш, а будеш наготові — трапляється, такі раптом вітри повіють з боку комітетської управи, що тримайся твердо, бо як ні, то чисто тобі зруйнує все, з дозволу сказати, місто, в якому всього тільки сотень вісім чи дев'ять мешканців; тим-то і починають такі міста змагатися між собою, прагнучи довести свою життєздатність; кожний пнеться на доброго коня сісти, хоч у нього і шанька з вівсом до пари лише лошачому храпу... Ех, погано усе це скінчиться, люди, ось побачите, коли живі будете.

Отож славне місто Зойом стало до бою з Тот-Пелшецем.

— Яке ж то місто, коли у ньому і аптеки немає!

Отак би і втопив у ложці води Зойом свого суперника.

Але ж, Боже мій, не можуть-бо усі глухі закутки нагадувати Бестер це чи Лондон!

Ніде правди діти, місто Пелшец також собачого роду-приплоду — і воно без упину гавкало та підкусувало нещасний Бабасек:

— Яке це може бути місто! Там жодного єврея немає! Звичайна річ — коли вже єврей якесь місце проминув, то життя там зачохне і міста ніколи не буде.

А Бабасек теж свого не попустить, по-своєму під'юджує... Та тільки я зовсім не збирався описувати цю гризоту; я лише коротко хотів розповісти, яку вельмиповажний магістрат Бабасека здобув собі науку із запеклих заздрощів суперника — точнісінько так, як бджола висмоктує мед із отруйної квітки, — і почав переговори з вищезгаданою вдовою Йонаша Мюнца, запропонувавши їй переселитися до Бабасека, відкрити у центрі ринку крамничку просто навпроти кузні, щоб кожному подорожньому одразу у вічі впадала, і виставити у вітрині найбільш ходові товари, а саме: мило, батоги, рум'яна, синьку, кінські щітки, скребниці, шила, цвяхи, сіль, колісне мастило, шафран, імбир, цинамон, клей для чобіт, конопляну олію — словом, усе, що не родиться у межах Бабасека і в Бабасеку не виробляється, — адже, крім названих, на світі ще чимало таких товарів знайдеться.

Ось як удова Мюнц потрапила до Бабасека, і прийняли її там з великими почестями, уволяли усі її бажання, тільки що на руках не носили. (І правильно робили, бо пані Розалія важила щонайменше два центнери).

Спочатку багатьом не подобалось, що магістрат придбав для міста не єврея, а єврейку — адже наскільки пишномовніше та гордовитіше звучали б неначе ненароком сказані бабасекцем слова: "А наш єврей сказав те і се. Наш Моріц чи Тобіаш зробив те або се"; на пайку ж бабасекців припало лише: "Наша єврейка або наша Розалія", — а цього, загалом, було замало і звучало надто скромно. Одне слово, до Бабасека слід було привезти, звичайно, єврея з довгою бородою, з горбатим носом і, найкраще, з рудим волоссям — оце б то був справжній єврей!

Але пан Конопка, найметкіший із членів магістрату, який саме і провадив переговори з Розалією Мюнц і власного персоною виїжджав за нею та за її манаттям з підводами до Бестерце, власноручно заплівши квіти у гриви коням, яким припало

доставити цю великої руки особу, пан Конопка зараз зацитькав незадоволених, виставивши аргумент, що збивав не гірше, ніж камінь, випущений з Давидової пращі.

— Та не будьте ви дурні! Адже правила колись в Угорщині королева, то що ж, тепер єврейка не зможе тримати у Бабасеку крамницю?

Що правда, то не гріх — і невдовзі усі заспокоїлися, ба навіть прихвалювали обраницю магістрату, надто коли на пурім або, приміром, на куші^[24] з усього світу з'їжджалися семеро синів Мюнц і перед очима цілого міста прогулювалися на міському майдані у святкових панських костюмах, у шнурованих черевиках та капелюхах.

Мешканці Бабасека не витримували, виходили у свої садочки і, бундючно надимаючись від гордощів за таке

показне видовище, перекидалися через тин зауваженнями:

— Далебі, куме, коли вже наше місто не місто, тоді й кажан лише комашка!

— Атож, — глядячи пузо, відповідав кум, — у Пелшеці і за десять років не побачили б стількох євреїв.

Матуся Мюнц, сидючи на звичному своєму місці у дверях крамнички з окулярами у мідній оправі на носі, — уже самі лише ці окуляри облагороджували Бабасек, надавали йому міського вигляду — із неодмінним в'язанням у руках, також милувалася синами: треба сказати, ця стара жінка мала привітне, симпатичне обличчя і у своєму сніжно-білому з оборками очіпку настільки природно поєднувалася з ринком, побіленими хатами і поважним фасадом магістрату, що кожен перехожий, проходячи повз неї, неодмінно здіймав капелюха, точно так, як робив це перед пам'ятником св. Яну Непомуку. (Насправді у Бабасеку тільки й було визначних місць, що ці два). Кожен якось інстинктивно відчував, що маленька кругленька бабуса тче канву майбутнього розквіту Бабасека.

— Боже помагай, молодице! Як ся маєте?

— Хвала Богу, синочки.

— Як іде торгівля, молодице?

— Хвала Богу, синочки.

Люди раділи, та ще й як раділи, що їхня "молочица" бистра, як ящірка, міцна, як горішок, і багатіє з дня на день; скрізь, куди б не потрапляли бабасекці з підводою чи фургоном, не могли вони нахвалитися своєю єврейкою:

— Але ж і заможна наша Розалія. Хай йому чорт, укривається наша Розалія пір'ям. Тільки у Бабасеку це і можливо. Золоте дно наш Бабасек. Поживне джерело... У Бабасеку жити ще можна.

Що й казати, улещували люди молодицю Розалію. Адже їй насправді вже сімдесятий рік пішов, а її тільки так і величали: "mlada pani" (молода пані). У цьому, безумовно, також була своя логіка. Коли вже так сталося, що всі найкращі титули захопив собі король і тільки йому одному дозволялося ними розпоряджатися, народ, відчувши себе суверенним, дарує як звання молодість. Ось я і кажу: шанували в тому місті молодицю Розалію, усім чим могли, їй догоджали, і коли через кілька років почали будувати для неї на ринку кам'яний будинок, кожний господар, що мав підводу,

вважав своїм обов'язком обернутися по кілька разів з кіньми за камінням та за деревом, а батраки, ті без слова виходили відпрацювати день-два і не брали за це грошей; таких нероб, які намагалися б скараскатися цієї роботи, майже не було, — їм давали доброго чосу.

— Лиха людина, — казали про нероб ті, хто був більш розважливий та благородний. — Нікого не шанує: ні Бога, ні панотця, ні єврея.

Муніципальні власті дійшли навіть до того, що, на пропозицію далекоглядного бургомістра Бабасека Яноша Мравучана, здійснюючи новий поділ присадибних земель, спеціально виділили дві ділянки: одну під синагогу, другу під єврейське кладовище, хоча в місті була лише одним одна єврейка.

Але якщо подумати, то хіба не однаково? Майбутнє — попереду, і хто знає, що іще на них чекає у цьому майбутньому. А яка ж утіха, коли можна знічев'я докинути у розмові з заможними людьми: "Та це ж од бабасекського єврейського кладовища до того місця як палицею кинути", або "Зовсім із синагогою поруч", або ще щось подібне.

А мешканці ще дрібніших містечок, розташованих із Бабасеком у сусідстві, захлинаючись від люті і заздрощів, уїдливо сичали за плечима у щасливчиків:

— Ох, ці капосні бабасекці! Губу копилять до неба, нечестивці!

СЛІДИ ВЕДУТЬ У ГЛОГОВУ

Сонячного весняного дня легкий фургон зупинився перед крамницею вдови Мюнц. З нього вистрибнув молодий пан, котрий був — як нам вже відомо — не хто інший, як Дердь Вібра.

Молодиця Розалія, яка саме розмовляла з бургомістром Мравучаном і сенатором Гальбою, з цікавістю запитала молодого пана, що наближався до неї пружним кроком:

— Чого бажаєте?

— Ви — вдова Мюнц?

— Я.

— Мені хотілося б купити парасольку.

Обидва міські сенатори з подивом глянули на ясне, безхмарне небо.

"Хай йому чорт, — сам собі пробурчав далекоглядний Мравучан, — для чого це у таку погоду парасолька?" А вголос запитав:

— З яких це ж ви місць будете, вельможний пане?

— З Бестерцебані.

Мравучан ще більше здивувався, йому захотілося раптом якось по-молодечому випнути груди. Що не кажіть, а це не жарти, коли навіть із Бестерце приїжджають у Бабасек купувати парасольки! Приємно про це дізнатися, особливо якщо ти бургомістр. Він підштовхнув Гальбу ліктем і тихенько шепнув:

— Чули?

— У мене лише бідна сільська крамничка, пане. У мене такого краму й не буває, — промовила матуся Розалія.

— От і дарма, — пробурчав пан Мравучан, покусуючи великого підстриженого вуса.

— Але я чув, — знову заговорив незнайомий, — ніби у вас трапляються уживані

парасольки.

Уживані парасольки? Фу! Пан Мравучан, хворий на астму, задихав часто і уривчасто і хотів був уже зачепити незнайомця дошкульним словом, коли несподівано його увагу привернули коні, що шалено мчали по ринку. Торговий люд, що, наче мурашня, комашився на базарі, сполохано розбігався з дороги, у кузні затихли удари молота, ковальчуки, голосно репетуючи, кинулися до розташованої праворуч під шатром базарної кухні, плиту якої разом із печенею, що на ній шкварчала, перевернула несамоविта кінська запряжка. Підрум'янені шматки смаженої свинини валялися у поросі, а чудовий аромат приємно лоскотав ніздрі ковальчуків. Торговки лементували, верещали, а сміливіші серед них, відв'язавши підсинені фартухи, розмахували ними, лякаючи коней і дуже вдало спрямовуючи їх до палаток шевців. Знявся нечуваний гвалт, увесь базар переполошився, розхвилювався. Один ковальчук схопив величезний шматок печені, торговки метнулися за ним, інший підмайстер, щоб допомогти переслідуваному товаришеві, вихопив з горна розпечену залізку і кинувся навперейми жінкам, щосили б'ючи молотком по металу, аж палаючі іскри розліталися навсібіч.

А двоє гнідих скакунів мчали і далі по виробих колпахських гончарів, тягнучи за собою кузов легкої панської коляски. "Так, ця вже збудь-вік коляска", — досить

флегматично зауважив коваль, який спостерігав цю сцену, сховавши руки під шкіряним фартухом. Коляска, очевидно, вдарилася об стіну якогось будинку — її задок з лівого боку був розтрощений ущент, вісь розкололася надвоє, одне колесо разом з люшнею десь загубилося, задня стінка відскочила, — ще трохи, і оранжевий кузов розвалиться. Віжки давно впали і волочилися десь між коней, замітаючи землю. Любо-мило було дивитися на розлючених тварин з розбурханими гривами, змиленими пащами, розширеними ніздрями, з яких валувала бузкова пара; закинувши голови, тішачися свободою, вони мчали шаленим чвалом, і їхні передні ноги, здавалося, не торкалися землі.

— Ото гарні, падлюки! — вимовив пан сенатор Гальба.

— Це коні глоговського священика, — зауважив Мравучан. — Боюсь, чи не трапилося якесь нещастя. Пішли, Гальба!

Поки вдова Мюнц розмовляла біля дверей крамнички з міським головою, покупців, що терпляче очікували молодицю, ставало дедалі більше, їх треба було обслужити, і вона знехотя сказала незнайомцеві:

— Старі парасольки у мене є, знайдуться, мабуть, зо дві на горищі, але ж зовсім вони ні до чого такому гарному панові.

— Хай їм біс! Добре було б усе ж таки на них поглянути.

Увійшовши до крамниці і притримуючи двері, щоб пропустити вперед покупців, Мюнц з порога ще раз похитала головою.

— Повірте, паночку, ви й до рук їх не захочете брати!

Однак нашого героя не так легко було позбутися. Він зайшов до крамнички слідом за господинею, почекав, поки вона закінчить справи з покупцями, а тоді знову висловив бажання поглянути на старий мотлох.

— Ох, паночку, дайте мені спокій! Кажу вам, не для вас вони. Парасольки ще з того часу залишилися, коли живий був мій чоловік, він умів їх лагодити. Всі вони або з поламаними ручками, або з подертим верхом, — спробуй розшукати їх серед усього непотрібного ганчір'я та мотлоху! Ні, не варто клопотатися. Та й не можна. Син мій пішов на ярмарок, у служниці на нозі болячка, вона зовсім не встає, а я, коли базарний день, і на хвилинку не можу покинути крамницю.

Адвокат видобув з гамана п'ять форинтів.

— Але ж я готовий заплатити, пані Мюнц! На парасольки хочу поглянути, що б там не було. Пустіть мене самого на горище! А поки що тримайте!

Мюнц не потяглася за грошима, її маленькі очиці, що глибоко сиділи на гладкому обличчі, вороже, підозріло прилипли до молодого пана з випещеною зовнішністю.

— А тепер я й поготів не можу показати вам парасольки.

— Але чому?

— Покійний чоловік завжди навчав мене: "Ніколи, Розаліє, не роби того, чого не розумієш!" А мій бідний чоловік був дуже розумний.

— Звичайно, звичайно. Ваша правда, що ви не розумієте, чому я пропоную вам п'ять форинтів за те, щоб подивитися на терті-перетерті парасольки.

— Так, за п'ять форинтів ви могли б подивитися на щось більш цікаве.

— Ну, а справа тут зовсім проста. У мого батька була стара парасолька, він дуже її любив, ніколи з нею не розлучався. Випадково я дізнався, що парасолька потрапила до вашого чоловіка, пані Мюнц. І тепер я хотів би її розшукати і зберегти як реліквію.

— А хто був ваш батько, ваша милість? Може, і мені дещо відомо?

Незнайомиць трохи завагався.

— Пал Грегориц, — сказав він.

— Ага, Грегориц! Стривайте! Так, так, пам'ятаю, чудний такий чоловік, ще після його смерті...

— Так, так, він залишив бестерецьким паніям по дві тисячі форинтів.

— Знаю, знаю! Але ж у нього, коли не помиляюся, не було сина...

— Так, звичайно, тобто... — Він зніяковів і затнувся. — Я адвокат Дердь Вібра.

Тепер зніяковіла стара Мюнц.

— Авжеж, звичайно. О-о! Моя стара дурна голова! Ох-ох, тепер я знаю! Як не знати! Я вже чула про вашу милість. І небіжчика, вашого батечка, доводилося мені знати. Боже, та й як же ви схожі на нього і все ж який красень! Я добре його знала, хоча, — додала вона, посміхнувшись, — мені він не залишив двох тисяч форинтів. Ох-ох, я й тоді була стара, коли він ще молодий був. Тож, прошу, погляньте на парасольки. Я покажу вам, як пройти, і поясню, де їх шукати на горищі. Прошу, ходіть за мною. Хоч би вам знайти парасольку старого пана!

— Я б вам за неї півсотні виклав, пані Мюнц.

При слові "півсотні" очиці старої засяяли, наче світляки.

— Який добрий син! — зітхнула вона, звівши очі до неба. — Нема для Господа нічого милішого доброго сина, що шанує пам'ять батьків!

Вона враз стала жвавою та моторною, наче веретено, і, зачинивши знадвору внутрішні скляні двері крамниці, швиденько задріботіла по двору до драбини, тепер уже сама бажаючи піднятися й допомогти Дюрі.

— Ні, ні, залишайтеся внизу, пані Мюнц. Що скажуть люди, — жартома додав він, — якщо побачать, як ми удвох піднімаємося на горище?

Матуся Розалія, весело розсміявшись, сплеснула руками.

— Ох, ваша милість, серденько моє! Де вже мені про це думати! Мені навіть ваш батечко нічого не відписав. Але ж колись... — Вона пригладила скуйовджене попереду сиве волосся. — Ну, підіймайтеся, душа моя.

Добрі півгодини порпався Дюрі Вібра нагорі серед мотлоху вдови Мюнц, а вона двічі вибігала з крамниці поцікавитися, як ідуть справи. Це п'ятдесят форинтів зробили її такою нетерплячою.

— Гаряче чи холодно? — спитала вона, коли нарешті побачила Дюрі, що спускався спиною вперед по драбині. Питання було зайве: він спустився без парасольки.

— Я все передивився, — сказав він засмучено. — Тієї парасольки немає.

Єврейка скривила нещасну міну, її подвійне підборіддя жалібно затремтіло, а очі часто закліпали. "Ой-вей, куди ж його міг запроторити цей дурний Йонаш? — бурмотіла вона. — П'ятдесят форинтів! Оце маєш! У Йонаша ніколи не було нюху!"

— Напевно, ваш чоловік сам носив цю парасольку. Пан Столарік, нинішній голова суду, каже, що бачив парасольку у нього в руках, він точно пам'ятає.

— А як виглядала парасолька?

— Червоного кольору, з бурою латкою зверху, довкола по краю матерії — вузька смужка зелених квіточок: ручка чорна, дерев'яна, на кінці сірий кістяний набалдашник.

Молодиця Розалія скрикнула:

— Щоб мені до раю не потрапити, коли не цю парасольку поніс із собою Йонаш в останній раз! От наче зараз перед очима стоїть! Цю парасольку він поніс, їй-богу, цю...

— І дуже погано зробив.

Матуся Розалія почала захищати чоловіка:

— Звідки ж йому було знати, яку парасольку залишати дома? Не було у нього нюху.

— Отже, кінець! — зітхнув адвокат; безпорадно застигши, стояв він біля сходів, наче Марій серед руїн Карфагена: тільки від його Карфагена навіть руїн не залишилося — надія розтанула у повітрі як дим, з якого вона була зіткана.

Неохоче вийшовши за хвіртку, він попрямував до коляски, а стара незграбно тюпала слідом, перехиляючись з ноги на ногу, наче вгодована гуска. Однак на вулиці вона раптом гарячково схопила Дюрі Вібра за комір.

— Ей, стривайте-но! Зовсім забула. Адже нині приїхав мене провідати син Моріц — різник з Іпойшага: він тут вівці купуватиме. Мій Моріц усе знає, і щоб мені ніколи в рай не потрапити (матусі Розалії, як видно, набагато більше хотілося залишитися на грішній землі), якщо йому невідомо що-небудь путне про червону парасольку. Ідіть, душа моя, ваша милість, простісінько на базарний майдан, гуди, де вівці, і гукніть там

найгарнішого молодика, це і буде мій син Моріц. Дуже вже він гарний, ох і гарний Моріц! Ви його тільки гукніть та пообіцяйте півсотні... Щоб мені у рай не потрапити, якщо Моріц не розповідав мені якось про цю парасольку. Коли пропав мій бідний Йонаш, Моріцка пішов його розшукувати, а знайшовши слід, ходив із села до села, розпитував, винюхував, поки все, нарешті, не з'ясувалося. — Матуся Розалія звела до неба повні сліз очі. — Ой, Йонаше, Йонаше! І що ти зробив з нами? Якщо вже розум тебе покинув, навіщо ж ти слідом за ним подався? Розуму і у твоїх синів досить.

Дюрі Вібра ладний був ухопитися навіть за соломинку. Не кажучи ні слова, він обійшов церкву з тилу і, проминувши намети, завалені підшвами для постолів та повстю, вийшов на базарний майдан.

Після недовгих розпитувань він наштотхнувся на Моріца Мюнца — кремезного, опасистого чоловічка з ластатим, наче індиче яйце, обличчям. Він був потворний, наче фавн. На боці в нього метлялося сталеве точило для ножів, що нагадувало лист осоки, на правій руці була витатуйована бичача голова.

У цю хвилину він торгувався, купуючи криворогу корову. Продавець, лештський кушнір, божився небом і землею, що корову, подібну до цієї, ще не купувала жодна жива душа у Бабасеку.

— Вона жере навіть соломі, — казав він, — і все ж таки щодня по одинадцять кварт молока дає.

— Пусті балачки! — зневажливо відповідав Моріц Мюнц. — Я ж не теля, щоб її ссати. Навіщо ви вихваляєте, як вона доїться? Адже я різник. Заріжу худобу, розрубав її та й продам.

— Це правда, — погодився чесний кушнір і з власного почину скинув п'ять форинтів.

Але, напевно, Моріцу і цього було не досить, він і далі мацав корову, потім сильно ударив її по лопатках.

— Скільки кісток! — скрикнув у відчаї, а потім, розкривши корові рота, почав роздивлятися її зуби. — Таж у неї й зубів уже катма!

— Що це ви, пане, про зуби турбуєтеся? — пробурчав чесний кушнір. — Невже ви і зуби збираєтеся продавати?

— Та ще й хвищає, підла худобина!

— Це нічого! Помре — і не буде хвицатися! Ви, я гадаю, розрубувати її будете, коли вона здохне...

Власний жарт розсмішив чесного кушніра, і, оскільки це додало йому доброго гумору, він спустив ціну ще на п'ять форинтів.

Але, напевно, і цього було мало Моріцу, він усе ще роздивлявся Бімбо, намагаючись знайти у ній нові й нові ганджі, коли з'явився Дюрі Вібра й гукнув йому по-угорському:

— Можна вас на хвилинку, пане Мюнц!

Злякавшись, що упустить покупця, кушнір скинув ще

п'ять форинтів, і кмітливий Моріц зараз ударив по руках: він завжди добивав торгу понад вечір, коли господарі вже втрачали надію позбутися своєї худоби.

— Що бажаєте, пане?

— Я хотів би купити у вас те, що не належить ні мені, ні вам.

— Ну, такого краму на світі аж надто!— осміхнувся Мюнц. — Повірте, дешево віддам.

— Відійдімо трохи убік!

Дюрі вивів його з натовпу до міського колодязя, у тінь розложистого ясеня. Це дерево, що його благородне місто обнесло навкруги штахетником, поставивши під ним з обох боків лави, також мало стосунок до майбутньої величі Бабасека: його вузьке довгасте листя вкривали пахнучі мускусом золотаві та зелені жучки, які використовувалися для виготовлення якихось ліків; і ці витяжні шпанки (як називають їх вчені) були для начальства однією з причин сподіватися, що Бабасек коли-небудь одержить аптеку.

Раніше бабасекські молодичі часто носили у кухлях жуків до Зойома, де аптекар купував їх за якісь дрібні гроші, але благородне місто у своєму останньому указі заборонило ці махінації, заявивши: "Ми самі маємо право на аптеку. Ми не дозволимо вивозити жуків..." Пильнував, гаразд пильнував свого діла далекоглядний Мравучан!

Дюрі коротко повідомив, навіщо він прибув, сказав, що хоче розшукати як реліквію улюблену парасольку батька, яку поніс із собою старий Йонаш.

— Вам що-небудь про це відомо?

— Відомо, — незадоволено відповів Моріц, з чийого обличчя знати було розчарування, що мова йтиме про таку дрібницю.

— Я пропоную вам п'ятдесят форинтів, якщо ви вкажете мені вірний шлях і пошуки будуть вдалі.

Моріц злякано стягнув із себе шапку. Півсотні форинтів за подерту парасольку! Еге! Чи не сам це герцог Кобурзький із Сентантала! Він миттю оцінив, у який добротний костюм одягнений незнайомец.

— Парасольку знайти можна, — сказав він з неприхованою пожадливістю, але, замислившись, стримано додав:— Мені здається...

— Кажіть усе, що знаєте!

Деякий час Моріц зосереджено мовчав, невиразні спогади про батька громадилися в голові, неначе купа колючок.

— Так-так, парасолька! Стривайте, коли ж це було? Чотирнадцять, а може, й п'ятнадцять років минуло відтоді, як зник батько, багато чого призабулося... одне точно — коли ми з молодшим братом вирушили на розшуки, то перший слід виявили у Підграді, а далі й увесь шлях його простежили. У Підграді батько ще цілком сповна розуму був, продав там якісь дрібнички селянам, заночував у корчмі і за два форинти купив стару печатку в одного дрібного шляхтича на ім'я Ракшані. Тоді ще батько добре кумекав, бо, коли його виловили з Гараму, ту печатку ми знайшли у нього в кишені і за п'ятдесят форинтів продали антиквару: виявилося, що це була печатка Віда Мохораї і відносилася до часів Арпадів.

— Усе це прекрасно, але подробиці мене не цікавлять, пане Моріц, — нетерпляче

перебив його наш герой.

— Потім ще переконаєтеся, як це цікаво.

— Можливо, але ж до парасольки це не стосується.

— Отож-то й є, що стосується. Тільки, прошу вас, уважніше слухайте. У Підграді я дізнався, що звідти батько подався в Абеллову. Ну, і я пішов в Абеллову. Те, що я там почув, навело мене на думку, що батько спав з розуму — адже він завжди був схильний до меланхолії. Справді — там люди розповіли, що він скуповував у селян крейцери з ангелами, даючи по чотири крейцери за штуку. Однак потім виявилося, що я помилився в цій своїй думці.

— Як? Він усе ще був при доброму розумі?

— Так. Справа в тому, що через кілька днів після нього в Абеллову прийшли два єврейських парубки, вони принесли з собою по повній торбі крейцерів з ангелами, які абелловці скупили у них по три крейцери за штуку, вже знаючи, що їхня ціна — чотири.

— І тому можливо...

— Не тільки можливо, точно! Ці два молодих шахраї доручили купівлю крейцерів моему чесному старому батькові, і він, сам того не відаючи, став спільником їхнього злочину. І все ж таки в голові у нього вже якихось клепок бракувало, інакше він не дав би себе ошукати. З Абеллови березовим лісом Вісока Гора він пішов у Долінку, але тут ми не змогли виявити в його поведінці нічого особливого, хоча пробув він там два дні. Однак у наступному селі, у Стречньо, за ним уже бігали дітлахи, дражнили, як колись Іллю-пророка, а він, розв'язавши свій клунок (не Ілля-пророк, а мій батечко), жбурляв у них товарами. У Стречньо і через п'ятдесят років не забудуть той день, коли кокосове мило, коралові намиста, ножі та гармоніки сипалися на людей, наче манна небесна. Я чув, відтоді притчею стало: приходив, мовляв, одного разу до Стречньо причинний єврей...

— Чорт з ним, із Стречньо! Ви діло кажіть!

— А от ми вже й до суті дійшли. У Кобольніку, там, де червона дзвіниця, мого бідного батька бачили вже без клунка. В одній руці він тримав палицю, в іншій парасольку і розмахував нею, відганяючи нацькованих на нього собак. Отже, там парасолька у нього ще була.

Ластатим обличчям Моріца потекли сльози; він зовсім розчулився, спогади стискали йому серце, навіть голос у нього став глухий і незвично ніжний:

— Довго ми потім шукали слідів по всій окрузі, та тільки в Леготі дещо дізналися. Якось у грозову літню ніч батько постукав до сторожа, що жив край села, але той, побачивши єврея, прогнав його. Тоді у батька вже не було ні капелюха, ні парасольки, тільки довга велика ковінка, якою він так часто ганяв нас у дитинстві.

— А, тепер я починаю розуміти вашу багатослівність. Він загубив парасольку десь між Кобольніком та Леготою.

— Так.

— Вірю, пане Моріц, але ж це все одно, що нічого. Ваш батько міг покинути парасольку в лісі, серед скель, і в найкращому випадку її хто-небудь знайшов і поніс на

пшеничне поле, щоб зробити з неї опудало.

— Ні, було не так! Я знаю, як було.

— Та невже?

— Я дізнався випадково, бо шукав я не парасольку, — на біса була мені потрібна парасолька! — а батька. На горі Квет я зустрівся з гончарем. Він чвалав пішки поруч із своїм возом і виявився дуже балакучим. Як і у всіх інших подорожніх, я запитав у нього, чи не бачив він по дорозі такого-от з лиця єврея. "Звичайно, бачив, — відповів він, — кілька тижнів тому в самісіньку зливу я був у Глогові і бачив, як цей єврей накрив на ганку однієї хати парасолькою маленьку намоклу дитину, а потім пішов далі".

Адвокат жваво підхопився.

— Ого! А далі, далі!

— Нема чого далі казати, пане. Мені відомо тільки це, але цілком точно. Батька я пізнав, гончар його описав. До того ж і Глогова якраз лежить між Кобольніком та Леготою.

— Це цінні відомості! — вигукнув адвокат і вийняв з гамана п'ятдесят форинтів. — Візьміть за послугу. Хай вас Бог благословить!

І він кинувся вперед, неначе хорт, що нарешті почув слід. Уперед! Навздогін! Дюрі перестрибнув через рівчак, щоб, обминувши ялівник, якомога швидше вибратися на дорогу, до коляски. Якби він умів літати!

Він ішов швидко, але на хвилину зупинився за наметом торговця медовими пряниками біля рогожки, де палітурник із Зойома продавав друковані видання туроцсентмартонської "Матіци", і почав був читати перші рядки вірша, що сіяв зерна знання:

Словаки, слухайте! Хай знають всі навкруг:

Хто вам бажає зла, той вам не друг! —

коли раптом перед ним знову з'явився Моріц Мюнц.

— Пробачте, що біг за вами, — сказав він, — але мені здається, що я можу дати вам слушну раду.

— Будь ласка.

— Зараз у місті багато глоговців, пане великоможний. Не знаю, чи так я вас титулую...

— Так, так, аж занадто, — відповів адвокат.

— Можна найняти оповісника й оголосити, що той, хто розповість що-небудь про випадок з парасолькою, який стався багато років тому, одержить винагороду. Я впевнений, що через годину у вас уже будуть точні відомості. У такому малесенькому селі люди все знають.

— Це зайве, — зауважив адвокат, — я сам зараз же вирушаю до Глогови. Але за люб'язність дуже вам вдячний.

— Ох, пане, це я вам дякую. Ви по-князівському нагородили мене за таку дрібницю. Мені навіть соромно. То не жарт, п'ятдесят форинтів! Я б і за форинт вам усе розповів.

Адвокат посміхнувся.

— А я б і тисячу вам дав за це, пане Моріц.

І він поквавливо рушив уздовж пофарбованих у синій колір воріт будинку Шрамека, біля яких зелівніцькі молодичі-чепурухи торгували довгими в'язанками лісових горіхів, складеними у великі купки вінками цибулі і де все ще віддавали перевагу товарообміну над грошима. А Моріц вражено дивився услід адвокату доти, доки міг його бачити. "Тисячу форинтів дав би!" — повторив він до себе і, хитаючи головою, почвалав за купленою ним у лештського різника корівчиною.

СЕРГИ

З відкритого вікна корчми, що стояла трохи навскіс від будинку Шрамека, долинав веселий ярмарковий галас. Тобто, пробачте, не корчми, а ресторану — так її призвичаїлися називати бабасекці, і з повним правом, оскільки над входом до неї висів не який-небудь простенький жмутик ялівцю, як це заведено у сільських корчмах, а значно аристократичніший букет із стружок. Далеко відлунювало терликання пельшецьких циган-саманників. Цікаві до всього словацькі молодички із зачісками, укладеними "жабкою", в чепурненьких очіпках з мережаними квадратами, що задерикувато звисали над вухами, стрункі дівчата з ясно-червоними стрічками у білих, наче куделя, косах зазирали до вікон, а зачувши звуки найбільш запальних пісень, пускалися в танок просто неба.

Але звичайна цікавість перемагає пісню. Грайливий танок раптом урвався: у супроводі великого натовпу до корчми наближався міський гайдук Янош Фіала з великим барабаном на шиї. Зупинившись, він щосили забив у барабан.

Ну, що ж там могло незвичайне статися? Можливо, ніжні гуси пані Мравучан зникли з толоки?

Найнетерплячіші накинулися на Фіалу, почали допитуватися, що сталося, — але хіба ж він випустить з рота свою запечачку^[25] навіть за всі скарби світу? Та й він взагалі чоловік гоноровитий і нізащо не повідомить приватним способом офіційні відомості.

Отож спочатку він протарабанив на своєму барабані те, що належало, і аж тоді, розмахуючи барабанними паличками, почав вигукувати могутнім голосом:

— Доводиться до відома, кого це стосується, що на дорозі між цегельнею і церквою загублені золоті серги з дорогоцінним зеленим каменем. Чесній людині, яка принесе їх у ратушу, видадуть відповідну винагороду.

Почувши звуки барабанного бою, Дюрі зупинився на хвилинку, вислухав повідомлення і посміявся з того, про що гаряче почали сперечатися дівчата та молодичі:

— Овва, та хіба я віддала б, якби знайшла, — сказала одна.

— Я б собі зробила з них золоту шпильку для волосся, — додала друга.

— Зглянься, о Господи! — звівши очі до неба, почала благати третя.

— Та не на небо ти дивися, дурна! Якщо хочеш знайти, у землю дивитися треба, — порадила четверта.

І от тобі маєш! Примхлива доля вирішила по-своєму: знайшов серги той, хто зовсім

цього і не бажав. А був це

Дюрі Вібра. Не встиг він ступити кілька кроків, коли раптом розсміявся, помітивши у поросі під ногами малесеньке зелене вічко, з горошину завбільшки.

Він нахилився, підняв — так воно й є! Ті самі золоті сережки із смарагдами, про які повідомив оповісник. Яка прикрість! І це тоді, коли людина так поспішає... Ніби інший не міг знайти, адже на вулиці сотні людей тиняються! Нічого не вдієш, зелене вічко дивилося на нього так привітно, — не кидати ж його тепер назад у порошок, щоб якісь постолі, що сунули позаду, випадково його розтрошили! А цікаво, хто носить цю гарнесеньку прикрасу? Ех, що буде, те й буде, коли вже він знайшов сережки, то й віднесе їх у ратушу, — від зайвих десятих кроків ноги не відвалляться.

Він увійшов у древні ворота ратуші, де під склепінням солідно звисали шкіряні відра й сумували, запхані в закут, старезні дерев'яні колодки (*Sic transit gloria mundi*)^[26] піднявся східцями нагору і відкрив двері у зал засідань, де за довгим зеленим столом засідав сенат, обговорюючи серйозне і невідкладне питання.

Предметом обговорення був справді неприємний випадок. Лісник з Лісковини, урочища, яке було власністю міста, прибіг, захеканий, з повідомленням: на дереві повісився невідомий у панському вбранні — що ж тепер робити з тілом? Цим, власне, і сушили собі голови панове сенатори, і насуплені їхні обличчя свідчили про те, що точиться у них велика душевна боротьба.

Сенатор Конопка роз'яснив, що порядок такий: повішеного слід перенести до цвинтарної будки й одночасно сповістити станового, великоможного пана Міхая Гері, щоб він разом з повітовим лікарем, який зробить розтин, з'явився на місце пригоди.

Гальба потрусив головою. Гальба був дипломатом, і тепер він хотів схитрувати: найкраще буде, сказав він, нічого не казати, нічого не писати, а потай відтягнути труп на дві сотні кроків у березняк Квака, який уже належить до травнікських володінь. Нехай з ним травніківці поморочаться!

Мравучан вагався, гмукав, совався, чухав потилицю і, нарешті, почав бурчати на страшенну задуху, на те, що від подагри у нього крутить руки і що у сенаторського стола хитається одна ніжка — ану лишень швидше підсуньте під неї яку-небудь стару комітатську постанову! Він чекав, що за цей час більшість ухвалить рішення. А більшість була на боці Гальби. Але і партія Гальби розкололася на дві частини. Найзапекліші гальбаїсти бажали перекинути труп контрабандою через кордон до травніківців. Більш помірковані, за пропозицією Андраша Кожегуби, на відміну від мамелюків^[27]. Гальби пристали б і на те щоб закопати бідолаху в сиру землю просто на місці, під деревом, де він повісився, — вони не хотіли допустити, щоб труп переносили через усе містечко на цвинтар, а цього не уникнути, якщо повідомляти про подію станового. Адже, на думку бабасекців, ця операція пов'язана з величезними збитками: після неї, як відомо, треба чекати градобою.

— Дурні забобони! — схопився Конопка.

— Ваша правда, пане Конопка! Та що вдієш, якщо народ у це вірить, — наполягав сенатор Файка, прибічник Кожегуби.

Конопка гнівно ударив по столу грубезною рукою з каблучками-печатками; запанувала тиша, неначе у церкві.

— Жаль, що так говорить сенатор. Запевняю вас, шановне панство, що через цього нещасного покійника Господь Бог не пошле на нас грозових хмар. Через одну людину, що віддала душу чортові, не буде він карати тисячі віруючих, тим паче що самого винного ця кара не спостигне. Що це був би за Бог!

Мравучан полегшено зітхнув, вислухавши красномовні докази, що, як здавалося, потрясли увесь магістрат. Тієї ж миті скориставшись зручною нагодою, він, як колись крихтний метелик, що піднявся вгору на орлиних крилах, спробував злетіти вище самого орла.

— Що правда, то не гріх, — солідно проказав він, поправляючи скособочений галун на куртці, — отож оголошую вам мою резолюцію: з наведеної причини градобою не буде.

Але тут, неначе хом'як, підхопився пан Файка.

— Це не має значення! Якщо вже так стоїть питання, то нехай краще буде! Якщо все місто застрахується у страховому товаристві "Трієст"^[28], то яка різниця — буде градобій чи ні? Навіть краще, якщо буде. А я бабасекців знаю: якщо ми понесемо покійника через місто, вони застрахують свої посіви вище од справжньої вартості. Тут біда не в градобої, а в самому перенесенні.

Великий любитель посперечатися пан Файка знову влучив саме в точку: прихильники Гальби і Кожегуби були наелектризовані.

— Що то за розум, що за мозок! — вигукнув Кожегуба.

Почувши слово "мозок", Гальба згадав — *per associationem idearum*^[29] — про розтин і покwapливо сказав:

— А навіщо розтинати чоловіка? І без того ясно, хто він. Бодай я з цього місця не зійшов, коли це не який-небудь жаднюга агент із страхового товариства, який і повісився тут у нас тільки для того, щоб примусити населення застрахуватися. Адже це ясно як білий день!

— Та ви здуріли, Гальба! — обурено загурчав Конопка.

Після таких слів знялося хвилювання, неймовірний галас, сенатори поскакали з місць; казани містечка закипіли, як любив висловлюватися гайдук Фіала, і всі погляди звернулися на бургомістра — ту ложку, яка знімає зайве шумовиння.

Але бургомістр втягнув голову у високий комір синьої, ніби в борошні, куртки і мало не зник, наче мурашник серед розбурханих хвиль. Він безпорадно гриз вуса, не знаючи, що йому робити, що сказати, коли раптом відчинилися двері і увійшов Дюрі Вібра... Дарма, авторитет влади, боронить, як видно, саме провидіння!

Побачивши дивного незнайомця, який дві години тому хотів купити у старої Мюнц уживану парасольку, Мравучан несподівано відштовхнув від себе стілець і покwapливо кинувся назустріч прибулому: нехай сенатори думають, ніби він має важливі невідкладні справи з цим паном.

— О, пане, — із запалом вигукнув він, — чи не мене ви шукаєте?

— Вас, якщо ви бургомістр.

— Звичайно, так, звичайно! (Та і кому іншому бути у Бабасеку бургомістром, коли не Мравучану?)

— Ви оголошували стосовно сережок?

— Так, так, оголошували!

— Я знайшов сережки, ось вони!

Обличчя Мравучана заясніло від задоволення.

— Ось це чесність, пане! Оце я люблю! Протягом мого правління серги ще не пропадали, хіба що тільки ці, та й ті знайшлися. Це я називаю адміністративним порядком.

Мравучан повернувся до сенаторів.

— Годину тому я послав Фіалу з барабаном, і ось серги вже тут! Такого навіть у Будапешті не трапляється! Це можливо тільки у Бабасеку!

Помітивши, що незнайомий прибулець збирається йти, він з підозрілою запопадливістю почав його затримувати:

— Як! Невже ви хочете піти! Але, хай йому біс, за це ж обіцяна винагорода!

— Я не претендую на винагороду.

— О, та як же це? — Мравучан несхвально похитав головою. — Прошу вас, не кажіть так! Не знаю, у якого апостола сказано: не всі розкоші із золота та срібла зроблені. Ех, юначе, юначе, не жартуйте легковажно із щастям! Наосліп лише бідняк продав дияволу своє щастя, та й то не знаючи про це, а потім дуже пошкодував. Так в одній казці розповідається.

— Так, пошкодував, — усміхаючись, відповів адвокат, згадавши казку, — але ж тут навряд чи може таке статися.

— Вам, напевно, навіть і не снилося, чиї це серги.

— Ай справді, чиї?

— Сестрички глоговського священика.

Пан Дюрі глузливо закопирісав губи.

— Но-но, не думайте, що ви тут розумніший за всіх! Зайдіть на хвилинку, не пошкодуєте.

— Куди зайти?

— Та ось сюди, до сусідньої кімнати.

Мравучан ладний був силоміць затримати Дюрі, аби тільки виграти час, доки вирішиться доля самогубця. Він учепився в адвоката і потяг його за собою.

— Але ж, пане, у мене пильні справи!

— Все рівно, зайти треба!

І, прочинивши двері у сусідню кімнату, він буквально заштовхнув туди Дюрі.

— Панночко, — закричав він з-поза спини Дюрі, — я приніс ваші серги!

Почувши це, молода дівчина, яка, стоячи навколішках, прикладала холодні примочки до плеча і лопатки літньої дами, що лежала на канапі, повернула голову.

Дюрі не був готовий до подібної сцени, він відчув ніяковість та незвичну боязкість:

тіло налилося свинцевим тягарем від брутальності цього вторгнення. Напівроздягнена літня жінка лежала на канапі, її побите плече (до речі, досить сухе і непринаadne) було зовсім оголене: ганчірка з компресом лише підкреслювала його кволу блідість.

Промимривши щось подібне на пробачення, Дюрі позадкував до дверей. Мравучан загородив йому дорогу:

— Ну-ну! Носа вам тут не відкусять!

Молода дівчина, чиє миле, симпатичне личко блищало свіжою красою, миттю накинула плаття на поранену жінку і хутко підвелася з колін.

Ах, яка у неї була чудова, струнка фігурка! Дюрі здалося, ніби поникла лілія легко і плавно випросталася у всій своїй красі.

— Панночко, цей молодий пан знайшов і приніс ваші серги.

Невимушена посмішка промайнула на краєчку її вуст (неначе весняний сонячний зайчик засяяв у кабінеті бургомістра), вона зашарілася і зробила поштивий реверанс, кніксен дівчинки-підлітка, незграбний і разом з тим знадлиий.

— Дякую вам за вашу ласку! Я така рада, адже я вже поклала була на них хрест.

І, узявши маленькі сережки двома пальчиками, затрусила ними, наче це були видимі язички невидимого дзвоника: її чарівна похилена голівка похитувалася в такт. Вона і дійсно була ще справжньою дитиною, що раптом виросла якось ураз, неначе тополя!

Дюрі відчув, що тепер треба щось сказати, та не знаходив слів. Ця дитина з чаруючим щебетливим голосом засоромлювала його. До того ж по канцелярії (як із властивою Бабасеку пихою називали що просту кімнату) линув якийсь своєрідний солодкий, п'яний аромат.

Він стояв мовчки, безпорадно, неначе чогось чекаючи. Можливо, дзенькоту невидимого дзвоника? Або винагороди?

Тиша і справді була нестерпна. Звичайно, причиною її було становище, що склалося, становище дуже ніякове.

Нарешті і дівчина помітила, що він не виходить, і порушила тишу:

— О Господи, на радощах я мало не забула, що за знахідку... як би це сказати...

Дюрі миттю зрозумів, що вона збирається сказати (притуплений розум у хвилину небезпеки блискавично стає гнучкий), і інстинктивно назвав своє ім'я, загородившись ним, як щитом:

— Я доктор Дердь Вібра з Бестерце.

Дівчина-підліток радісно сплеснула руками:

— Господи, яке щастя! Нам якраз дуже потрібний доктор. Бідолашна мадам...

Саме це маленьке непорозуміння і було потрібне. Воно, як промокальний папір, що всмоктує чорнило, відразу поглинуло розгубленість.

Дюрі усміхнувся.

— На жаль, панночко, хоч я і доктор, але не лікар, а всього лиш адвокат.

Засмучена своєю помилкою, дівчина почервоніла, зате Мравучан одразу здобувся на слово:

— Що ви сказали? Ви Вібра, славний молодий Вібра? Ось це чудово! Хто б міг подумати! До дідька, тепер мені все ясно! (Мравучан ляснув себе по голові). Ваша милість, напевно, розслідує якийсь злочин. Я повинен був це зрозуміти ще у Розалії. Та хай йому всячина, такий пан не буде купувати без причини старе ганчір'я! Ось тобі маєш, сам Господь Бог вас прислав сюди! А ми саме обговорюємо таку заплутану справу, що ради собі не можемо дати, як її розв'язати. О-о, панночко Веронко! Яке це щастя, що ваші серги знайшов такий відомий адвокат!

Веронка потай поглянула на такого відомого адвоката і тільки зараз помітила, який він гарний, який панський у нього вигляд: серце її злякано затріпотіло від думки, що вона мало не запропонувала йому п'ять форинтів, які Мравучан порадив дати у винагороду тому, хто знайде серги.

А Мравучан, своєю чергою, покvapливо присунув до адвоката стілець і дещо заклопотано окинув оком неприбрану канцелярію, де панував прикрий нелад: довкола валялися перев'язані стоси паперів, відібрані в заставу кожухи, повстяники, порожні склянки та пляшки, оскільки панове сенатори після кожного суду присуджували сторони до видачі могоричу, який і розпивався в цій-таки кімнаті. Та так воно і мусить бути: видавивши з себе істину, треба було увібрати нову, а істина, як відомо, у вині. Вигляд канцелярії і справді остаточно засмутив би в цю хвилину бургомістра, якби на очі йому не потрапив портрет барона Радванського, що висів на стіні. Портрет все ж таки надавав кімнаті певної гідності та врочистості. Мравучану пристрасно захотілося, щоб його ясновельможність ожив, — яке незвично вишукане товариство побачив би барон тут!

Але оскільки його ясновельможність не виявив бажання оживати, бургомістр дав волю власному чванству:

— Я бідна людина, але навіть за сто форинтів не відмовився б від честі вітати в своїй канцелярії таке шановне товариство. Та хай йому всячина, оце так! Найвідоміший адвокат комітету і найвродливіша панночка...

— Та що ви, дядечку Мравучан! — скрикнула Веронка, і обличчя її спалахнуло від сорому, наче смолоскип.

— Но-но, — сказав Мравучан, — що правда, то не гріх. Не треба, моя люба, соромитися того, що ви вродлива. Я й сам був красень мальований, та ніколи того не соромився. І, нарешті, гарне личко дуже допомагає жінкам. Чи не так, пане адвокат?

— Це велике щастя, — здригнувшись, майже автоматично відповів Дюрі.

Мравучан похитав головою.

— Зупинімося краще на тому, що допомагає, бо щастя легко може стати нещастям, а нещастя — щастям, як це от тепер трапилось: без нинішнього нещасного випадку я не мав би щастя бачити всіх вас тут.

— Як? — запитав Дюрі. — Хіба сталося якесь нещастя?

Веронка хотіла відповісти, але її випередив велемовний Мравучан:

— Може, й справді сталося, та скоро від цієї біди і сліду не залишиться! Серги знайшлися, плече пані також на місці, хіба що посиніло трохи, але, хай йому біс, не в

кольорі справа! І, нарешті, коляска також буде, як тільки коваль її відремонтує.

— А, значить, та поламана коляска, яку волочили по базару оскаженілі коні...

— Так, це наша коляска, — сказала Веронка. — Біля цегельні коні налякалися, візник випустив віжки, а коли спробував нахилитися за ними, то й сам вилетів з коляски. Зі мною нічого не сталося, а от бідна мадам побилася. Господи, ану як захворіє! Вам дуже боляче, мадам Крісбай?

Мадам Крісбай розплющила досі заплющені маленькі, колючі, жовтаві очиці, і перше, на що вона звернула увагу у зовнішньому світі, була розкуйовджена зачіска Веронки.

— Поправте зачіску, — зараз же сказала вона по— французькому, потім застогнала, і повіки її знову стулилися.

Веронка сполохано лапнула за волосся: одна коса і справді вибилася із зачіски.

— Ох, моє волосся! — верескнула вона, наче дівчинка, і, схопившись руками за голову, заторочила, затинаячись па кожному слові: — У мене і шпильки для волосся повипадали, коли я вистрибнула, не тільки серги. Господи, що ж робити?

— Опустіть і другу косу, — порадив Мравучан. — Ось так! їй-богу, краще. Чи не так, пане адвокат?

— Краще, краще, — недбало кинув Дюрі, тепер змушений глянути на оксамитові коси, що вигравали темно— синім виблиском і спускалися від дівочого личка — воістину личка мадонни!— до самого подолу мережчатої спіднички із складками.

Так ось вона яка, сестра глоговського священика! Неймовірно! Може, це йому тільки спиться? Не такими він уявляв собі сестер священнослужителів. Усі вони, опасисті, рум'янощокі, ходять перевальцем, наче качки, і поступово в усьому робляться схожими на своїх братів священиків; од їхніх роздвоєних підборідь вічно лине запах помади. Красунь без роздвоєних підборідь у домах служителів церкви не буває!

Адвокат спробував заговорити:

— Уявляю собі, як ви злякалися!

— Та ні, не дуже. Взагалі не знаю, чи я злякалася. Тільки тепер починаю боятися. Мій брат упаде в розпач.

— Священик?

— Так. Він дуже мене любить, просто не знаю, що з ним буде. Адже ми не повернулися додому, і я не знаю, як і коли ми зможемо повернутися.

— Пусте, — бадьорим тоном сказав Мравучан, — коні є, а коляску ми десь позичимо.

У Веронки навіть мурашки по спині побігли, вона затрусила головою, дві великі сліпучі коси зашерхотіли, захвилювалися на плечах.

— Я на цих конях? Ніколи!

— Ет, мила панночко, не треба сприймати цих коней серйозно! У них характер непостійний. Чому так сталося? Біля цегельні стоїть капосний вітряк, тому що, Господи прости, у місті все повинно бути. Життя йде вперед! Еге ж, уперед, хоче чи не хоче цього пан сенатор Файка. Отож, кажу вам, стоїть там вітряк. Це я наказав його

збудувати, — нас-бо завжди дражнили, що у нас немає води. Ну, добре, думаю, запряжу вітер, примушу його зерно молоти. Звичайно, коні цього не зрозуміли: норовисті коні, з Верховини, вони ніколи ще не бачили такого жахливого звіра з величезними крилами, що обертаються в повітрі. Ну, злякалися — і в чвал. Не треба на них за це гніватися! Випарує з їхніх голів переляк, і вони тихо га сумирно повезуть вас додому, от побачите.

— Ні, ні, я їх боюся! О, які вони були страшні! Коли б ви тільки бачили! І близько до них не підійду! Я сама і пішки могла б дійти, та тільки бідолашна мадам Крісбай...

— Тільки цього нам бракувало, — жахнувся Мравучан. — Щоб я відпустив сестричку мого любого глоговського священика пішки на її крихітних ніжках! Отакої! Щоб наш маленький ангел тупав серед гір: туп-туп у своїх черевичках із еверластика. Сказав би годі наш шановний дорогий отець Янош: "Ну й лиха ж людина мій друг Мравучан! Скільки разів я пригощав його, у молоці-маслі купав, а він відпустив одним єдине моє малесеньке золотко!" Ось це було б чудово! Та ліпше я на власній спині донесу панночку до глоговської парафії!

Веронка із вдячністю подивилася на Мравучана, а Дюрі замислився про те, чи витримав би Мравучан, якби на світі не було інших засобів пересування і йому довелося б нести дівчину на спині. Чи не сталося б так, що нести її довелося б йому, Дюрі? Адже Мравучан не дуже міцний, літній уже чоловік...

І він з цікавістю почав прикидати, яка фізична сила бургомистра, оглянув плечі, груди, неначе зараз і справді найживотрепетнішим питанням було, хто ж понесе на спині Веронку.

Дюрі вирішив, що Мравучан чоловік слабкий, сили якого підупали, і, посміхаючись, відчув, що це йому навіть приємно.

І уявити собі трудно іноді, наскільки легковажні думки можуть з'явитися в голові у людини і з яких далеких каналів просочується часом перша крапля кохання!

— Нічого, нічого, серденько мое! — Мравучан за всяку ціну хотів заспокоїти дівчину. — Насамперед відпочиньте, а ми потім усе обміркуємо, ніякої біди не станеться. Звичайно, краще було б знайти інших коней.

Але що вдієш! У Бабасеку коней не тримають, на волах їздять. Ось і у мене тільки воли. Гори є гори. У горах коні ні до чого, адже тут тільки ступою можна їхати, а для цього і віл годиться. Тут басувати, а чи у чвал коня піднімати, головою ризикувати не доводиться, місця не ті. Просто тягнути треба — і край, — а для цього і воли добрі. Кінь у наших краях нудьгує, ніяк рости не хоче, наче каже: "Нема дурних! Краще навік лошатком залишитися". Тутешні коні не набагато більші від кішки, і дивитися на них гидко!

Він ще довго прями та снував нитки слів, лаючи на всі заставки місцеву породу коней, поки його урвав Дюрі:

— Але ж у мене є коляска, панночко, і я з задоволенням повезу вас додому.

— Правда?— радісно вигукнув Мравучан. — Я знав, що ви справжній кавалер! Але, ради Бога, чому ви раніше мовчали?

— Таж ви не дали мені й слова промовити!

— Вірно, вірно, — добросердно розсміявся Мравучан. — Отже, відвезете?

— Звичайно! Навіть коли б я і не збирався у Глогову.

— А ви туди їдете?— вражено запитала Веронка.

— Так.

Вона замріяно подивилася на нього, злегка замислилась, потім раптом по-дитячому посварилася на нього двома пальчиками.

— А ви не обманюєте?

Дюрі страшенно сподобався її жест, він усміхнувся.

— Слово честі, я збираюся у Глогову. Ну то як, поїдете зі мною?

Веронка весело кивнула голівкою і вже склала була долоньки, щоб заплескати від радості, коли мадам раптом заворушилася на своєму ложі і глибоко зітхнула.

— Ох, Господи, мадам!— злякано скрикнула Веронка. — Я й забула, що, напевно, з вами не можна їхати.

— Чому ж не можна?— просто запитав адвокат. — Коляска зручна, ми в ній вигідно розмістимося.

— Це так, але ж чи дозволено?

— Поїхати додому? А хто ж вам може заборонити?

— Правила пристойності, — боязко відповіла вона.

Дюрі розсміявся. От дурненька!

— Так, так, — гаряче підтримала вона, гніваючись, що з неї сміються: адже Мравучан також усміхався. — У правилах пристойності говориться: "Не можна приймати руку стороннього чоловіка".

— Але ж коляска не рука! — схопився Мравучан. — Як може коляска бути рукою! Тоді у мене відразу стало б дві коляски. Е, серденько моє, біс із ними, з цими правилами пристойності! У Бабасеку я затверджую правила, а не французькі мадами. А я проголошую, що коляска це не рука, і квит!

— Це правда, але спершу мені треба поговорити з мадам.

— Ну, то будь ласка, говоріть!

Веронка знову присіла навпочіпки біля канапи й нахилилася до хворої; вони пошепталися, і з окремих французьких слів, що долетіли до вух Дюрі, можна було виснувати, що мадам Крісбай поділяла погляди Мравучана: коляска не рука, той, хто вже відрекомендований, не сторонній, а тому — так вирішила мадам Крісбай — слід скористатися з люб'язної пропозиції молодого пана. До того ж у разі небезпеки етикет взагалі перестає існувати. Одного разу під час пожежі маркіз Півардьер виніс красуню Бланку Монморансі^[30] просто з ліжка в нічній сорочці, і башти Нотр-Дам через це не обвалилися.

Дюрі відчував таке ж нетерпіння, як картяр під час здачі карт, коли на кону стоїть велика сума. Нарешті Веронка повернулася.

— Ми з вдячністю приймаємо вашу пропозицію, — з усмішкою сказала вона, у душі вважаючи, що в подібному випадку Бланка Монморансі, безперечно, вчинила б так само.

Дюрі жадібно вислухав цю заяву і відчув непереборне бажання виїхати негайно.

— Я поспішу за коляскою, — сказав він, беручи капелюха.

Але Мравучан жваво заступив йому дорогу.

— Еге! Та тут натрапила коса на камінь. Нічого з цього не вийде! Pro primo^[31], якщо панночка і може їхати, то відправляти у такому стані мадам було б грішно, та й не можна, поки вона трохи не відпочине і не оговтається від переляку та ударів. Якщо моя жінка прикладе на ніч до пухлини чудодійний пластир, то вранці мадам прокинеться зовсім помолоділою. Pro secundo^[32] ви не зможете поїхати тому, що я не дозволю вам рушити з місця. Pro tertio^[33], зараз вечоріє, будь ласка, погляньте у вікно, куди ж тепер проти ночі їхати!

І справді, сонце вже похилилося за сталевосині зойомські гори. Величезна тінь від крислатих смerek, що росли перед вікном, впала на широку дорогу, досягла навіть до огорожі мравучанського садка, де худюча кішка відправляла серед журавцю вечірнє умивання.

І все ж адвокат намагався заперечувати. (Таке ж бо його ремесло).

— Ніч буде тиха, м'яка, чому б нам не поїхати? Врешті-решт, для мадам немає значення, де стогнати: на ліжку чи в колясці.

— Але ж буде темно, — наполягав Мравучан, — а шлях до Глогови веде через гори та урвища. Хоч я й бургомістр, але не можу наказати місяцеві, щоб він зійшов на небо.

— Ет, та цього і не потрібно робити! На колясці є ліхтарі.

Веронка вагалася, схиляючись то туди, то сюди під впливом категоричних аргументів, що висловлювали в суперечці двоє чоловіків, доки нарешті Мравучан не спромігся на найвагоміший доказ:

— Уночі буде буря, тому що на дереві поряд з дорогою висить самовбивця. Ви самі побачите його, коли переїдете через ліс.

Почувши це, дівчина здригнулася усім тілом.

— Ой, ні за які скарби на світі не поїду вночі через ліс!

Отже, питання було вичерпане. Дюрі слухняно нахилив голову (діставши в нагороду сонячну посмішку), а Мравучан, просяявши, кинувся в залу засідань доручити головування Конопці (він готовий був на все, тільки б звільнитися від неприємної справи): у нього, мовляв, гості, йому зараз не до засідань. Він тут-таки шепнув кільком сенаторам — найкраще з них одягненим, — що буде радий бачити їх у себе на вечері, а потім побіг додому, щоб попорядкувати й підготувати частування для вельможних гостей. Помітивши на східцях Фіалу, він надіслав його за коляскою пана адвоката Вібра, що стояла біля крамнички старої Мюнц, і наказав пригнати її на мравучанський двір.

Незабаром сама пані Мравучан з'явилася за дамами. Це була невисока мила жінка, широке усміхнене її обличчя випромінювало лагідність та доброзичливість. Убрана вона була в одєжу, що підкреслювала гідність простого люду Верховини: гладка спідниця кольору лисячих очей пов'язана спереду чорним шовковим фартухом, на

голові її красувався також чорний шовковий очіпок з оборкою та стрічкою, зав'язаною під підборіддям.

Вона вторглася бурхливо, із галасом, як це заведено у простому, привітному світі:

— О Господи, чи правда це, що я почула? Мравучан сказав, що ви будете нашими гостями. Яке щастя! Але я знала це, передчувала. Минулої ночі я бачила уві сні, ніби у моєму вмивальному тазі виросла біла лілея. І от справдилося. Ну, прошу вас, серце, збирайтеся! Де ваші речі? Я їх понесу, адже я міцна, як ведмедиця. Ох, а найважливіше я й забула! Перш за все мені треба сказати, що я — жінка Мравучана. Ох, серденько моє, панночко, я й не знала, що ви така прехороша! Ох, пречиста Мати Божа, пресвята Богородице! От тепер я розумію, чому Діва Марія, заступниця наша, саме вам послала цю парасольку! Щоб не змогло ваше ніжне, оксамитове личко! Я чула, що ця пані хвора, плече забила. Та це нічого, я маю таку траву, що ми її прикладемо до забитого місця, — тільки ходімо, ходімо. Ви не журіться, дорога моя! Загоїться, поки весілля скоїться! От і я одного разу перекинулася з воза, хоч Мравучан і тримав коней на повіді! Ми скотилися з гори просто у яр, я два ребра поламала — і ось жива-здорова... Щоправда, нирки відтоді часто дають про себе знати. Ну, та в дорозі всяке трапляється. Вам дуже боляче?

— Мадам не розуміє ні по-словацькому, ні по-угорському, — сказала Веронка.

— Боже милосердний! — сплеснула руками Мравучан. — Така солідна пані навіть по-угорському не говорить! Як це так?

Веронці довелося розповісти, що мадам прибула до неї за компаньйонку просто з Мюнхена і досі ніколи не була в Угорщині; вона вдова французького офіцера (пані Мравучан за всі скарби світу не залишила б нез'ясованою ані найменшої дрібниці), позавчора до Глогови прийшов лист, що повідомляв про її приїзд, і Веронка сама виявила бажання зустріти мадам на залізничній станції.

— Отакої! Отже ця, як її... (Мравучан хотіла сказати "жердина", але вчасно прикусила язика) ця пані не говорить ні по-словацькому, ні по-угорському. Бідолашне створіння! Що ж мені з нею робити? Кого посадити поруч з нею за столом, чим пригощати? Ото погуляємо! Щастя ще, що дякон говорить по-німецькому! І ви, пане, звичайно, також?

— Не турбуйтеся, пані, я буду і розважати її за столом, і пригощати, — відповів Дюрі.

Нарешті сьак-так зібралися. Мадам Крісбай бідкалася та стогнала, поки її одягали спільними силами. Дюрі випровадили за двері, щоб він не дивився, тому, що мадам Крісбай була дуже цнотлива дама. Пані Мравучан узялася нести великі хустки та накидки.

— А по скриню я надішлю слугу.

Потім вона запропонувала мадам руку, щоб та могла на неї спертися, і з великою бідою звела гувернантку їх східців.

Мадам стогнала і бурмотіла щось на змішаній німецько-французькій мові, а пані Мравучан тим часом не затихала ні на мить, звертаючись то до молодих людей, що

йшли попереду, то до бідолашної мадам, скуйовджена зачіска якої надавала їй схожості з хворим какаду.

— Сюди, сюди, панночко! Он-но наш будинок. Кілька кроків залишилося, люба моя пані. Собака не кусає. Тубо, Гарам! Зараз будемо дома. Ось побачите, яку постіль я вам улаштую на ніч. Подушки — чистісінький пух!

Її зовсім не бентежило, що мадам Крісбай не розуміє ані слова. Деякі жінки говорять лише через саме задоволення поплескати язиком. Та й що б вони робили, якби не розмовляли? Не дай боже, — рот павутинням би затягло!

— Боляче, правда? А завтра ще більш болітиме. З побитими місцями завжди так. Ще зо два тижні відчуватимете, будьте певні! Але ж гляньте, — сказала вона, кинувши багатозначний погляд на молодих людей, що йшли попереду, — нічого сказати, прекрасна з них буде пара!

Будинок Мравучана з привітним ґанком та усміхненими вікнами стояв усього за кілька кроків, але був би ще ближче, якби перед ратушею не утворилася велика калюжа, через яку доводилося повертати до корчми. А втім, ця калюжа також була потрібна, і усі у Бабасеку ставилися до неї з пошаною, бо в ній плавали міські гуси, по краях її валялися свині і, нарешті, під час пожеж з неї тягли воду пожежники. Я вже не згадую про те, що вона була оселею усіх міських жаб, які давали чудові концерти для місцевих мешканців.

Отже, калюжа була необхідна, її охоче терпіли, як загальнокорисне явище, і, коли одного разу головний інженер комітату Янош Непомук Брункус, проїжджаючи ці місця, вказав міській управі, що вибоїну біля ратуші слід було б засипати, інженера підняли на глум.

Зважаючи на це, і гостям Мравучанів довелося обійти калюжу, тримаючись ближче до корчми, яку подорожні називали між собою "Замерзлою вівцею", натякаючи на кліматичні умови Бабасека. Із "Замерзлої вівці", як завжди, долинала музика; усі гості не могли поміститися всередині, і двоє турецьких лоточників пили паленку, стоячи надворі, тоді як зойомський візник, присівши до єдиного столу, замовляв собі по три пляшки вина разом. Він уже добряче упився і провадив голосну розмову з самим собою, моргаючи приязним оком своїй миршавій шкапі, яка з похиленою головою чекала господаря біля сплетеного з комишу стійла.

— А мій сусіда, той каже, — філософствував візник, — що коняка моя, мовляв, не кінь. Та як це так не кінь! Та він уже за Кошута конем був... А що сусід каже, ніби воза він не тягне, то це справді так, це точно, тому що віз тяжкий. Худючий він? А як він буде не худючий, коли я йому вівса не даю? Чому не даю? Так от дав би, коли б мав. Він каже, що коняка і раніше, мовляв, не могла воза тягти. Ну, не могла! Що ж вдієш, коли колесо у вибоїну ускочило!.. Ох, і осел же мій сусіда! Так чи ні?

Він устав, заточуючись, і почав вимагати, щоб турецькі лоточники неодмінно висловилися: осел його сусіда чи ні?

Ті намагалися його спекатися, а візник, неначе скажена собака, яка не бачить, не чує, але якимсь нюхом знаходить людину, кинувся до мадам Крісбай, що повагом ішла

під руку з пані Мравучан.

— Ану, кінь моя коняка чи не кінь?

Мадам Крісбай злякалася, заверещала, від винного перегару, яким тхнуло з рота візника, вона мало не зомліла.

— Господи Боже милосердний! — простогнала вона передсмертним голосом. — У яку країну я потрапила!

Але лагідна пані Мравучан, як з'ясувалося, могла бути і дуже войовничою.

— Чи кінь твоя шкапа, я не знаю, — сказала вона, — але що ти п'яна свиня, це я бачу!

І вона так штовхнула його, що візник розтягся на вулиці, як колода. Але, і лежачи, він і далі розводився хрипким своїм голосом:

— А от сусіда патякає, що кінь кривий на одне око. Це все дурниці! Адже і одним оком він ту саму дорогу бачить, що і двома...

Потім він сьак-так підвівся і з несвідомою послідовністю п'яного спробував кинутися навздогін за дамами, а мадам Крісбай, забувши про свої рани, дременула від нього, незграбно до колін підібравши довгу спідницю, щоб не заплутатися в ній. Логочники дивилися їй услід і, сміючись, показували на худенькі литки: "На таких ногах тільки в пекло бігти!"

Ще більше здивувалася Веронка, яка, йдучи попереду і заговорившись із Дюрі, не помітила нетактовного вчинку зойомського візника і не знала, що й подумати, коли побачила прудкі стрибки хворої дами.

— Мадам, мадам, що з вами?

А та, не відповідаючи, мчала просто до воріт Мравучанів, від яких, проте, з відчайдушним криком сахнулася назад, на смерть перелякана трьома величезними псами, що зустріли її голосним гавкотом.

Вона б тут-таки і зомліла, впавши просто на землю, коли б перед нею раптом не з'явився Мравучан, що дожидав гостей, і вона знепритомніла вже у його обіймах.

Шановний бургомістр тримав її на руках, і обличчя у нього було ошелешено-безпорадне; він ніколи ще не бачив непритомних жінок, і хоч і чув краєчком вуха, що в подібних випадках слід покропити їх водою, піти по воду не зміг. Він хотів був її злегка вщипнути (а від цього і мертва жінка розплющить очі), але для щипка потрібне м'ясо, а мадам Крісбай складалася з самих кісток.

Тому, зібравши все християнське терпіння, він вирішив чекати, доки підійдуть інші і приведуть до пам'яті бідне нервове створіння.

— Ох, — знову і знову зітхала мадам Крісбай, — в яку глушину я потрапила!

Частина четверта

БАБАСЕКСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ

ВЕЧЕРЯ У МРАВУЧАНІВ

Я не маю наміру детально описувати все, що сталося далі. Лише Христос мав одіж з чудодійною властивістю рости разом із зростанням дитини. Мантия, що прикривала тіло Ісуса, коли він сходив на Голгофу, була тією самою, що він носив її у дитинстві.

Відтоді не стало таких мантий (на велику радість кравців), і тільки з-під руки романіста виходять іноді подібні дива: невеликий шмат матерії, що годиться хіба що на жилетку, розтягується з допомогою їхнього пера до нескінченності.

Але я цього не люблю і хутко впораюся з вечерею у Мравучанів, яка, до речі, була пречудова і пресмачна, а коли і були незадоволені, то це могла бути хіба що мадам Крісбай, яка, скуштувавши першої страви — чудового паприкашу з баранини, — обпекла собі рот.

— Ой, щось кусається у мене в горлі! — скрикнула вона.

Ще менше сподобалася їй друга страва — локшина з сиром і шкварками із копченого сала, колупнувши яку, вона, презирливо скривившись, відклала виделку:

— Mon Dieu!^[34] Та це ж просто якесь мокре нарізане ганчір'я!

Бідну пані Мравучан аж розпука брала, що гостя нічого не їсть. "Яка ганьба!" — бідкалася вона і нарешті принесла різні компоти, за які мадам і узявся з найбільшою ретельністю. Як тільки її шлунок змирився з харчами, почала при звичаюватися до свого становища і вона.

Та й час уже було їй оговтатися — адже місцевий пастор-лютеранин преподобний Шамуель Рафанідес і кантор Теофіл Клемпа всіляко розважали її за столом: один зліва, другий справа. Це навіть у запрошенні було обумовлено: "Неодмінно приходьте, серед гостей буде німкень, її треба розважати". А втім, вони робили б це і без попередження, просто з бажання похвалитися перед сенаторами, наскільки вони вправні у вишуканій німецькій розмові.

Мадам Крісбай вирішила, що її сусіди — приємні люди, особливо коли довідалася, що преподобний Шамуель Рафанідес не від того, щоб одружитися. Як? Значить, тут священики одружуються? (Можливо, вона потрапила не в таку вже погану країну?)

Кантор був гарніший, але він був жонатий та й підстаркуватий. Його інтелігентне довгасте обличчя неначе мало своє продовження у довгій, чорній, блискучій бороді, яка прикривала його груди; крім того, він був не позбавлений почуття гумору, але проявлялося воно у дещо дивній формі, просочуючись неначе піт або смола із грубого стовбура дерева.

Мадам Крісбай часто сміялася з дотепів, шкода тільки, що вона не насмілювалася повністю віддатися нападам сміху: у горлянці все ще пекло від клятої паприки або принаймні від жахливих спогадів про неї. Її жовтувате, наче віск, обличчя час від часу буряковіло, і було помітно, як натужно вона противиться кашлю, — а це не тільки провісник старості, а до того ж і порушення правил пристойності.

— Ет, дрібниці, — підбадьорювала її пані Мравучан, — сміливіше, серце, відкашляйтесь гаразд! Кха, кха! Ні кашель, ні бідність приховати не можна!

Що далі, то краще почувала себе мадам. З'ясувалося, що преподобний учився колись у Мюнхені і вмів розповідати сміховинки про тамтешнє життя на місцевому мюнхенському діалекті, а це для мадам було правдивою насолодою.

Преподобний пан Шамуель Рафанідес аж ніяк не належав до тих нудних попів, що прикидаються побожними. І хоч у Бабасеку дуже популярна була словацька приказка:

"Седі на фаре Рафанідес" (тобто "Сидьма сидить у парафії Рафанідес"), — так дотепно складена Теофілом Клемпою, що звучала однаково, як її не читати — зліва направо чи справа наліво, — приказка, що характеризувала преподобного, як любителя посидіти вдома, та насправді він був цілковитою протилежністю і вічно десь волочився та мандрував. Словом, у нього була добра кров, а з попередньої парафії (десь у комітаті Но— град) йому навіть довелося забиратися через якусь романтичну історію. Пані Мравучан ця історія була відома, і жінку вона ту знала, якусь Баго; невеликого розуму, напевно, була ця особа — сама ж і розпатякала усе чоловікові, церковному старості, про свої стосунки з пастором, — та й не бозна-яка красуня.

Ось що сказала про неї пані Мравучан, слово в слово:

— Дурний був Рафанідес, що з нею злигався. У негарної жінки не слід просити поцілунку, а у злидаря брати в борг: вони зараз же почнуть цим хвалитися.

Так проголосила Мравучан, щоправда, при цьому додавши: "Та тільки якщо хто-небудь на мене посилатися буде, я, звичайно, усе заперечуватиму". Тому не ручуся, що пані Мравучан сказала саме так, — довести ж бо цього однаково не можу.

Та, врешті-решт, хіба не все одно! Головне, що мадам Крісбай весело цокотіла із своїми сусідами. Обидва високоосвічені мужі поліпшили її думку про нашу країну. Воістину щастя, що вона не розуміла по-словацькому і не могла чути відверто буденної розмови, котру провадили між собою запрошені представники вищого бабасекського товариства. Звичайно, вони також люди тямущі, але на свій манір. Прекрасна Веронка не раз сміялася з їхніх жартів — вона таких ще не чула, — але місцеві жителі здавна знали усі застільні дотепи кожного з присутніх: і звичай багатого різника Пала Кукучки щоразу, коли приносили печеню, вставати і, рохкаючи, пропонувати вихилити келихи за його власне здоров'я: "Дай боже здоров'я чоловікові моєї жінки!" — і сто разів загадуваний ребус опецькуватого помічника нотаріуса, який оце зараз — у сто перший уже раз — загадав його панночці Веронці, стягнувши з пораненого (нібито на полюванні) мізинця захисний гумовий палець: "Що це за місто, панночко?" Хто ж тут відразу здогадається, що мова йде про Кішуйсаллаш^[35]. А втім, у коротуна помічника нотаріуса у цю мить навряд чи болів мізинець, а скоріш за все і взагалі ніколи не болів, а гумовий палець він лише для того носив, щоб мати можливість загадувати панночкам свій ребус.

Власне кажучи, бажання описати подібну вечерю є не що інше, як завзята зухвалість. Адже нічого визначного на таких вечерях не відбувається. їдять, п'ють і розходяться по домівках. Може, говорять про щось цікаве? Аж ніяк. Впливає тисяча неістотних дрібниць. Боронь Боже усе це надрукувати! А тим часом у Бабасеку день у день будуть перебирати усі ці дрібниці — наприклад, як пан Мравучан розілляв червоне вино і воно розтеклося по скатертині, як заходилися посипати пляму сіллю, а сенатор Конопка вигукнув:

— Еге, сусідочко, видно, хрестини будуть!

Пані Мравучан, звичайно, зашарілася. А Веронка, навпаки, з невинним личком запитала:

— А звідки ви знаєте, що будуть хрестини?

(Дівчина була ще або зовсім дурненька, або вже справжня актриса).

От і спробуйте їй відповісти! А обличчя у неї при цьому таке невинне, яке, напевно, було у діви Марії, коли вона ще бігала у коротенькому платтячку. Всі презирнулися. Але, на щастя, серед запрошених була і жінка лісничого Владіміра Слімінскі. Це була кмітлива жінка, і вона пояснила так:

— Знаєте, панночко, часто лелека, який приносить дитину, спочатку з'являється невидимий і штовхає склянку, ніби попереджуючи...

Веронка на мить замислилася, а потім недовірливо струснула гарненькою голівкою, навколо якої, здавалося, майорів ореол невинності.

— Але ж я бачила, як пан преподобний перекинув склянку ліктем!

Пані Слімінскі не знала, що на це відповісти, і повернулася до звичних своїх турбот — оберігати та плекати чоловіка:

— Зніми жир з гусячої ніжки, Владіне!

Владін ображено наморщив чоло, на його тонкій шиї зарухався борлак: усе це свідчило про те, що він гнівається.

— Але ж я більше всього люблю жир!

— Все одно, Владіне! Я не дозволяю. Здоров'я понад усе!

Владін слухняно зняв з ніжки гусака жирні частини.

— Чому у тебе розстебнутий піджак? Ти що, не відчуваєш, як тут прохолодно? Зараз же застібнися, Владіне!

Лісничий застібнувся і з приємним відчуттям виконаного обов'язку знову потягнувся до тарілки.

— Більше ні шматочка, Владіне! Навіть найменшого! Досить! Зовсім не обов'язково, щоб уночі тобі снилися бики.

Владін слухняно поклав виделку й побажав випити склянку води.

— Дай-но. спочатку сюди! — злякано скрикнула жінка. — Я покуштую, чи не дуже холодна.

Владін простягнув їй склянку з водою.

— Можеш випити два-три ковтки. Вона досить тепла. Але більше не пий, недобре, коли у шлунку хлюпоче багато води. Але що це, Владіне! Ти п'єш, неначе кінь! Досить, ради Бога, досить!

Бідний Владімір, мученик подружньої любові! Шістнадцять років поспіль він був оточений цією невсипущою турботою, і хоч одружувався міцним здоровим чоловіком, та й відтоді теж ніколи не хворів, він, проте, жив у невідступному очікуванні катастрофи: адже внаслідок безперервного опікування тюхтій поляк і сам свято повірив, що досить одного струменя повітря або одним єдиного несвіжого шматка — і йому кінець. Він гостро й постійно відчував, як природа у найрізноманітніших своїх подобах чигає на нього повсюди із найсмертоноснішими намірами.

— Обережніше, Владіне! Собака укусить тебе за ногу!

Під столом, пробравшись серед ніг гостей, гриз кинуту кістку великий пес, а трохи далі відчайдушно нявкала кішка, ніби говорячи: "Тут так багато їжі! Дайте й мені щонебудь!"

Запанувало так зване *amabilis confusio*^[36]. Усі говорили разом, кожен про своє і по своєму. Сенатори знову повернулися до громадських справ — конфлікту, викликаного чоловіком, якому заманулося повіситися; пані Мравучан бідкалася, що ніхто не їсть, і на її чесному, простому обличчі знати було щире засмучення. Поки пастор розважав мадам своєю розмовою, Теофілові Клемпі розв'язало язик червоне вино, і він вигукнув, бажаючи привернути до себе загальну увагу:

- Панове сенатори, я хочу зробити щиросердне зізнання.
- Слухаємо! Слухаємо! Про що?
- Про самогубство собак.

А, оце питання справді варте уваги. Запанувала загальна тиша, навіть пасторові довелося припинити своє базікання. Тсс, тсс! Послухаємо про самогубство собак!

Від якихось пір в окрузі почали коїтися загадкові події: на пасіці кантора Клемпи в ранковий час стали знаходити мертвих собак, які явно здійснювали самогубство, прострілюючи собі з рушниці не голову, а хребет.

— Це я вбивця! — заявив Клемпа. — Я це ось як звичайно влаштовую: дуло рушниці застромлюю в горішню частину порожнього вулика, зведений курок залишається назовні, я беру мотузку, обв'язую приклад рушниці і, підтягнувши її під спусковий гачок, заводжу всередину вулика. До кінця мотузки прив'язую шматок м'яса. Собака підходить, чує м'ясо, засовує голову у вулик і, звичайно, хапає м'ясо зубами. Рушниця гримить — бум! — у результаті — смертельний випадок!

Розповідь про хитромудру вигадку була зустрінута гомеричним реготом, а Мравучан одразу ж вивів з цього мораль:

— Самогубства, безперечно, бувають різні, але най— жахливіше самогубство, викликане спрагою. Вип'ємо, панове!

Всі цокнулися, але у веселий дзенькіт келихів вплився голос:

— Гей, Владіне, Владіне!

То був голос пані Слімінські, незадоволеної з того, що Владін також підхопив свою чарку. А втім, незадоволе— ний був і коротун Мокрі, помічник нотаріуса: йому не подобалося, що, незважаючи на захопливу тему, якою він розважав свою даму, її увага була весь час прикута до чоловіка.

— Міцні сигари шкідливі, Владіне! Поклади назад! Затягся кілька разів і досить... Для чого ж ви їздили у Бестерце, любий Мокрі?

— У мене було багато дрібних справ, і на додачу до всього я привіз од кравця одягу, що зараз на мені.

Із захватом, змішаним з насолодою, хтозна вкотре за сьогоднішній вечір, він оглянув свій новий темно-синій костюм.

— Гарний костюм. Скільки заплатили?

— Замовив по мірці у кравця Клеиера, точно по моїй фігурі скроєний...

— А скільки коштує?

— Це польське сукно, ох, і щільне! Навіть воду не пропускає; його вдень треба було б дивитися...

— Так, але ж у скільки він вам обійшовся? — неуважно запитала польська молодиця.

— Сам бачив — рулон ще був непочатий, на краєчку навіть жовта марка фірми стояла... Переді мною й кроїли. А як виграє матеріал на сонячному світлі!

— Добре, добре, але ж я питаю про ціну.

Однак Мокрі тяжко було вибити з колії, якщо вже йому випала нагода поговорити про свій новий костюм.

— У Кленера є закрійник, на ім'я Купек. Раніше він у Відні працював у придворного кравця. Отож цей Купек сказав мені: "Не шкодуйте грошей, пане Мокрі, це таке сукно, що і шкірі не поступиться". Та ви самі помацайте, пані!

— М'яке, як шовк... Владіне, серденько, що, коли б ти помінявся зі мною місцями. Там дуже тягне, коли відчиняють двері. Ну, що ти зробив таку вперту kwasну міну? Може, хочеш мені заперечити? Ану, раз-два, пересідай, Владіне!

Мученик любові помінявся місцями з дружиною, і пані Слімінські опинилася тепер поруч з молодим адвокатом Вібра, який був зайнятий переважно Веронкою. Та й сама дівчина щебетала з Дюрі так, наче язик у неї був добре вигострений. Славнозвісний розумник, якого ладили рано чи пізно у депутати від Бестерцебані, слухав її з такою напруженою зацікавленістю, ніби з самим єпископом розмовляв; нізачо в світі не спустив би він з неї очей, хіба що тільки на мить, коли сама Веронка позирала на нього.

Вони говорили тихо, можна було навіть подумати, бозна про які важливі справи радяться, а насправді мова йшла про неістотні дрібниці. Що звикла робити Веронка вдень? Коли що, читає, гуляє. Звідси випливало інше питання: що вона читає, де гуляє? Веронка назвала книжки. Дюрі їх також читав, і вони почали згадувати героїв романів, наче спільних знайомих: орла Елемера, Івана Беренда, Ержіке Анкершмідт, Аранку Бельді. Звичайно, Пал Бельді явно схибив, не прийнявши князівського титулу.

— А може, це було і не так нерозумно. Адже коли б він прийняв цей титул, на чому б тоді будувався прекрасний роман?

Далі адвокат почав розпитувати про Глогову, про те, чи дуже там нудно.

Веронка здивовано зняла на нього темно-сині очі.

— Хіба можна нудьгувати у Глогові? (Неначе якийсь невіглас запитав, чи не нудно у Парижі).

— А ліс у Глогові є?

— Ще б пак!

— Ви туди ходите?

— Звичайно, ходжу.

— І не боїтеся?

— Чого ж мені боятися?

- Ну, знаєте, в лісах іноді зустрічаються такі його мешканці...
- Ох, в нашому лісі якраз навпаки! Його мешканці мене бояться.
- Правда? Вас також можна боятися?
- Так, тому що я їх ловлю.
- Розбійників?
- Та годі бо вам! Будете гак говорити, то я вас по руці вдарю.
- Ну бийте! Ось моя рука.
- Якщо ви ще хоч раз так скажете... Я ловлю у лісі метеликів.
- А трапляються вам гарні метелики? Коли я був студентом, у мене була колекція.

Досі збереглося декілька екземплярів.

Але і Веронку охопило бажання похвалитися:

— От коли б ви мою колекцію побачили! У ній все є: "жалібник", "адмірал", "поповий кіт", "Аполлон". Шкода тільки, що у мого "Аполлона" надірване крильце.

— А "хебе" у вас є?

— Є, та ще який великий! З мою долоню завбільшки.

— А долоня у вас велика? Ану лишень покажіть!

Веронка поклала долоню на скатертину. Звичайно, вона була крихітна та така тоненька, неначе пелюсток троянди.

— Ого, майже цілий сажень у країні ліліпутів, — лагідно сказав адвокат і, схопивши сірника, почав, пустуючи, вимірювати ширину долоні.

Під час обміру він ненароком торкнувся долоні Веронки пальцем, дівчина здригнулася, відхопила руку і за— шарілася.

— Дуже душно, — сказала вона здавленим голосом і притисла руку до розпашілого личка, наче тільки для цього і відхопила її.

— Справді, жарко, — підтримала пані Слімінські. — Розстібни піджак, Владіне!

Владін зітхнув і розстебнув піджак, а Веронка повернулася до своїх метеликів.

— Лови метеликів для мене справжній спорт. Напевно, як для чоловіків — полювання на звірів.

— Я також захоплююся метеликами, — запевняв Дюрі, — адже вони люблять тільки один раз.

— О, я люблю їх за інше...

— Чи не тому, що у них є вуса?

Веронка ображено відвернула голівку.

— Пане Вібра, ви стаєте нестерпним!

— Дякую за освідчення!

— Яке освідчення?

— Що я стаю нестерпним. Отже, дотепер я таким не був.

— Ага, ось ви себе і показали! Відомий адвокатський прийом — тлумачити слова по-своєму, приписуючи людям те, чого вони не говорили. Знаєте, з вами небезпечно розмовляти! Я не вимовлю більше жодного слова.

Дюрі благально склав руки.

— Я більше не буду! Ніколи! Тільки, будь ласка, кажіть!

— Ви серйозно цікавитеся метеликами?

— Слово честі, ніякі леви чи тигри не цікавлять мене зараз так, як метелики.

— Знаєте, метелики прекрасні, неначе святково вбрані жінки. А яке сполучення кольорів! Коли я розглядаю їхні крильця, мені здається, ніби це візерунчаста матерія. Ось, наприклад, "хебе": хіба не чудове сполучення його нижніх чорно-червоних крилець з верхніми жовто-синіми? Така ж чудова гармонія і у строкатому вбранні "попового кота". А наскільки урочисто-похмурий туалет "жалібника" — брунатний із жовтою мережкою та синіми цятками! Повірте, знаменитому паризькому Вурту й тому не завадило б піти у ліс та повчитися у метеликів мистецтва одягатися!

— Тихіше, Владіне! — скрикнула в цю хвилину пані Слімінські. — Побережи свої легені! На місцевого листа досить наклеїти марку в три крейцери!

Владімір Слімінські зайшов у суперечку з сенатором Файкою на злободенну тему про те, що сталося б, коли б люди не мали слуху, і так голосно заперечував йому, що велелюбна його половина не могла залишити без уваги марнотратство Владіна щодо власних легень і закликала його до порядку.

— Сидять поруч і так кричать, — бурчала вона, хитаючи головою. — Це те саме, що на місцевого листа наклеїти марку в п'ятнадцять крейцерів. О Боже мій, Боже, чи наберуться колись ті люди розуму?

У цю мить звівся сенатор Конопка і підняв тост за господаря, "відбудовника" Бабасека. Він говорив тим же тонким скрипучим голосом, який був у Мравучана: якщо заплющити очі, можна було подумати, що Мравучан сам себе вихваляє, і це викликало гомінке похваллення. Потім вихопився Мравучан і підняв келих за Конопку, жестами, гримасами та підморгуванням наслідуючи манеру Конопки. І з цього багато сміялися. (А тим часом хіба не так роблять і королі, коли, демонструючи ввічливість, з'являються у шатах один одного, — однак із цього ніхто не насмілюється сміятися!)

Почалася злива тостів.

— Спустили собак з ланцюгів, — шепнув Файка Конопці.

Мокрі виголосив тост за здоров'я господині, потім знову встав Мравучан і від імені жінки і свого власного імені випив за шановних гостей, подякувавши за те, що віддали їм шану своєю присутністю. Він відзначив, що з числа запрошених не змогла прийти одна лише Мюнц, — понад вечір у неї розігралася подагра. Та й не диво: адже бідній жінці випало сьогодні, під час ярмарку, чимало турбот. І він підняв келиха за відсутню єврейку Бабасека.

Почулися голосні та радісні здравиці, а коли вони стихли, пролунав вигук Владіміра Слімінські.

— А тепер я беру слово!

— Владіне, не смій! — загрозово сказала жінка. — Тобі не можна говорити! Твоїм легеням шкодять голосні промови.

Але з Владіном уже не можна було порадити. Чоловік, що живе під каблуком у жінки, ладний на все: застібатися, розстібатися, не пити, не їсти; але не проголосити

тоста, що зав'яз у горлі, — така покора невідома в угорській історії.

— Я піднімаю свій бокал, панове, за найпрекраснішу квітку цього товариства! За сестричку Господа нашого, Ісуса Христа, за невинну овечку, заради якої Бог явив чудо, сказавши своєму слугі: "Йди швидше, Петре, не дай крихітці змокнути!" Хай живе і процвітає многая літа Веронка Бейї!

Веронка стала яскраво-червоною, мов ягода, коли гості поскакали з місць і по черзі почали підходити до неї цілувати ручку, причому деякі навіть ставали перед нею на коліна, а побожна пані Мравучан схилилася до землі й торкнулася губами до краю її спідниці.

Почувши блазенські епітети, Дюрі спочатку подумав, що лісничий спав з розуму, але коли побачив, що і все товариство звихнулося, його охопив глибокий подив, змішаний з якимось дивним почуттям ніяковості.

— Про яке чудо казав ваш шановний чоловік? — знічено запитав він, звернувшись до пані Слімінські.

Слімінські сплеснула руками.

— Як? Ви не знаєте? Правда, не знаєте? Просто неймовірно! Про це навіть словацькі вірші були надруковані.

— Що було надруковано?

— Та історія парасольки... Владіне, ти дуже розігрівся, — червоний як рак, спітнів увесь... Дати тобі моє віяло?

— Яка парасолька? — нетерпляче квапив її адвокат.

— Ну, та це цікаво! Значить, ви нічого не чули? Це сталося тоді, коли ваша красуня сусідка була маленькою дитиною, і її забули десь на подвір'ї будинку священика. Її старший брат, глоговський священик, молився у церкві. У цей час знялася буря, ринула злива, і слабе дитя загинуло б, діставши запалення легенів, або, звідки мені знати, яка ще біда могла б скоїтися, якби не сталося чудо. Де не взявся, з'явився раптом сивий чоловік, немов посланець божий з неба впав, і розкрив над дівчинкою парасольку.

— Мою парасольку! — мимоволі вихопилося у адвоката.

— Що?

— Нічого, нічого.

Кров швидше заструмувала в його жилах, серце голосно забухало, він, не стримавшись, змахнув руками, та так, що також перекинув келих.

— Хрестини! Ще одні хрестини! — знявся веселий гамір навколо. Розлите вино потекло до пані Слімінські.

— Вітаю вас, пані лісникова, — ущипливо зачепив її преподобний пан Рафанідес.

Пані Слімінські потупила очі.

— А от і ні, — засоромлено пробуркотіла вона. — Правда, Владіне?

Але адвокат не міг допустити, щоб нова недоладна дрібниця поглинула велику тему, над якою він працював. Він підсунув стілець ближче до молодої Жінки.

— А потім? — запитав він, нервово дихаючи, мов у лихоманці.

— Сивоголовий старець зник у тумані, і сліду не залишилося. Але ті, хто бачив його

мигцем, по великій бороді пізнали в ньому святого Петра.

— Це був єврей Мюнц!

— Ви щось сказали?

Дюрі прикусив губу, соромлячись, що знову подумав уголос.

— Нічого, нічого. Будь ласка, розкажуйте далі.

— Ну, а потім святий Петро щез, парасолька залишилася.

— І вона ціла? — жадібно запитав він.

— Ще б пак! Її, неначе скарб, зберігають у глоговській церкві.

— Слава Богу!

Він глибоко зітхнув, ніби з серця впав великий тягар, і витер носовичком чоло, на якому блищали крапельки поту. "Знайшлася!" — пробурмотів він і нерухомо втупився у простір. Йому здалося, що він зараз зсунеться з стільця. Він про все дізнався, і величезне щастя раптом приголомшило його. Він відчув затерплість у в'язах, серце стискалося, у повітрі носилося якесь надокучливе дзижчання.

— А чия ж тепер парасолька? Вона належить церкві? — механічно розпитував він далі.

— Може стати і вашою, — грайливо вимовила молода жінка. — Веронка разом із собою піднесе її чоловікові. Так сказав мені колись глоговський пан священник. Парасолька належить його сестрі, якщо, правда, вона не подарує її церкві, коли вийде заміж.

— Ні, ні, — затрусив головою адвокат, роззираючись навколо розгублено та ніяково, неначе був трохи як не свій. — Я не дозволю... Тобто що я кажу? Так, так, про що йшла мова? Мені страшенно жарко. Я зараз задихнуся! Прошу вас, пане Мравучан, чи не можна було б трохи відчинити вікно?

— Чому ж не можна?

Мравучан кинувся до вікна.

— Застібни піджак, Владіне!

Прохолодне нічне весняне повітря посунуло від вікна, примхливий струмінь, пустуючи, несподівано загасив обидві свічки.

— Можна цілуватися! — закричав у темряві бешкетник Клемпа.

Із садка у вікно похилилася гілка бузку, і, на зміну цигарковому димові, що ринув до вікна, у кімнату полився, збуджуючи любов, ніжний аромат.

Мадам Крісбай заверещала, напевно, перелякавшись темряви, але пустун Клемпа постарався використати цю невинну обставину, кинувши ехидну репліку:

— Слово честі, це не я!

Навкруги почулося загадкове хихотіння. А втім, у темряві здавлений сміх завжди звучить загадково. Тільки пані Слімінські, бажаючи продемонструвати, що вона стоїть вище грубих двозначних жартів, незворушно розповідала далі історію парасольки, чекаючи, поки запалять свічки, і доводячи у такий спосіб, що губи її зайняті розмовою, і тільки розмовою.

— Повірте, пане Вібра, це чудова легенда. Я жінка недовірлива, крім того, ми

лютерани (хоча в цьому не звикли зізнаватися), але хоч би там як, це справді дуже красива легенда. Парасолька — справжнє чудо. Хворі, які постоять під нею, одужують. Стався навіть випадок, коли воскрес небіжчик, якого торкнулася парасолька. Даремне ви хитаєте головою. Це дійсно так. Я сама знайома з цим чоловіком. Він і справді ще живий. І взагалі незбагненно, чого тільки не траплялося з цією парасолькою! Хоча б і те, що вона принесла щастя і багатство у дім глоговського священика...

Страшна підозра охопила Дюрі. Оскільки свічки запалили знову, в світлі їхнього полум'я можна було помітити, що обличчя його зблідло, як у мерця.

— А священик багатий? — запитав він тихо, і його очі похмуро блиснули.

— Дуже багатий, — відповіла пані Слімінські.

Він ще ближче нахилився до неї й раптом гарячково схопив її за руку. Слімінські просто не знала, де сиділа. (Якби він зробив це раніше, вона б зрозуміла, але ж тепер свічки вже горять!)

— Значить, він щось знайшов у парасольці? — задихаючись, запитав він придушеним голосом.

Пані Слімінські манірно стенула білим плечем, що майнуло крізь мережані комірці.

— Та що ж могло бути в парасольці? Це не казан, не залізна скриня. Але ось уже чотирнадцять років поспіль у Глогову їздять вінчатися під парасолькою з найвіддаленіших місць і щедро за це платять. І крім того, скільки б не було заможних хворих та небіжчиків по берегах Белої Води від Сітні до самої Кривани, всі вони сповідаються перед смертю у глоговського священика, і він же потім ховає їх зі своєю парасолькою.

Веронка, якій пані Мравучан показувала вишивані скатертини та чудове льняне полотно, лише тепер краєчком вуха почула, про що говорять сусіди.

— Ви говорите про нашу парасольку? — невимушено запитала вона, мило гойдаючись на стільці.

Дюрі і пані Слімінські здригнулися.

— Так, панночко, — відповіла лісничиха дещо розгублено.

Дюрі глузливо усміхнувся.

— Ну, а ви, бачу, не вірите? — запитала Веронка.

— Ні!

— О! — сказала дівчина, з докором поглянувши на нього. — А чому?

— Тому що я не вірю в такі дурниці і тому що...

Він уже ладний був виказати все про велику справу,

але слова, як кажуть, застигли у нього на вустах — такими явними були образа, переляк, які заповнили все єство дівчини. Вона зіщулилася, мов пташка, у якої висмикнули перо. Відвернувши голівку, вона мовчки втупилася в тарілку, де зеленіло лушпиння — скоринки копченого овечого сиру.

Дюрі також замовк, хоча щось лоскотало його, неначе якийсь біс під'юджував стрибнути з місця і вигукнути: "Я багач, я став вельможею, адже в ручці парасольки сховані мої скарби!" Дивно, але коли людині випадає велике щастя, першим її

бажанням (тому що якесь бажання все одно залишається, навіть коли всі бажання здійснюються) — першим її бажанням буває потреба про все розповісти: їй хочеться, щоб гриміли фанфари, хочеться, щоб герольди на весь світ трубили про велику подію...

Але якщо перше почуття таке, то другим уже буває сумнів; навіть над найбільшим щастям нависає тінь, неприємне "а що, коли". Це "а що, коли" виникло тепер у Дюрі.

— Як виглядає парасолька, панночко?

Веронка примхливо випнула губки, не варто, мовляв, відповідати на таке питання.

— Та в ній нема нічого особливого, — промимрила вона нарешті. — Яскраво-червона матерія, вицвіла, немов їй тисяча років, є на ній латки, не знаю навіть скільки.

— А довкола, по краю, дрібні зелені квіточки?

— Ви її бачили?

— Ні, тільки запитую.

— Так, по краях квіти.

— Можна її подивитися?

— Звичайно. Хочете подивитися?

— Таж я за тим і їду до Глогови.

— Хіба за цим? Як це зрозуміти, якщо ви не вірите у її походження?

— Саме тому. Якби вірив, не поїхав би.

— Ви лиха людина. Язичник!

Вона злегка відсунула стілець від Дюрі. А Дюрі раптом дуже розхвилювався і відразу споважнів.

— Я вас образив? — запитав він лагідно, з каяттям.

— Ні, тільки налякали. — І на її прекрасному овальному личкові відбилося розчарування.

— Краще я буду всьому вірити, тільки не бійтеся мене!

На губах Веронки майнула посмішка.

— Гріх було б не вірити, — втрутилася пані Слімінські. — Це не забобони: це все факти, які можна довести. Хто в це не вірить, той ні у що не вірить. Або чудеса Христа — істина, і тоді це чудо також істина, або...

Але закінчити вона не встигла, тому що мадам Крісбай, першою вставши від столу, заявила, що вона стомилася і йде спати. Усі попідводилися, і пані Мравучан повела мадам і Веронку у дві кімнати, що виходили у двір.

Біля дверей Дюрі підійшов до Веронки, яка і йому побажала добраніч, кивнувши голівкою.

— Вранці вирушимо чимскоріше? — запитав він.

З пустотливою покорою вона присіла, схиливши набік, неначе надламану, сніжно-білу шийку.

— Як вам буде завгодно, пане Хома невірний!

Дюрі влад їй жартома відповів:

— Усе залежить від того, наскільки довго будуть спати святі.

Веронка озирнулася з передпокою і викривила сердиту міну; стиснувши маленькі

кулачки, вона вдавано насварила Дюрі:

— Ну, стривайте!

Дюрі не міг відвести від неї очі. Вона була така хороша, пустунка з цими загрозливо зведеними кулачками! Нехай би святі спробували так зробити, коли б зуміли!

Невдовзі вирушили додому і Слімінські. (Мравучан послав з ними провідника з ліхтарем, бо ніч була безмісячна). Пані Слімінські закутала Владіна у весняне пальто, на пальто накинула ще плащ, шию вгорнула шерстяною хусткою, залишивши лише отвір для носа, щоб можна було дихати. При цьому вопа встигала ще цокотіти з Дюрі:

— Справді, це прекрасна легенда! Мене принаймні вона дуже розчулила.

— О, бідні легенди, — відповів Дюрі. — Дмухнеш на таку легенду, і злетить з неї позолота, аромат святості, туман таємничості, зостанеться лише дивна, але і буденна дійсність.

— То й не треба дмухати, — сказала жінка. — Підніми комір плаща, Владіне!

Адвокат замислився.

— Можливо, ви й маєте рацію, — мрійливо пробурмотів він.

Трохи зачекавши, Дюрі також виявив бажання лягти спати або просто побути на самоті, і він попросив пані Мравучан показати йому місце для ночівлі.

— Гм, пішов, нарешті, і магніт! — пробурчав помічник нотаріуса.

Щойно Дюрі зачинив за собою двері, як різник Кукучка, весело гикнувши: "Бур'ян із поля геть!" — скинув піджак, хвацько підсукав розвіяні рукави сорочки (на оголеній лівій руці його видніла витатуйована бичача голова) і лукаво підморгнув Мравучану.

Мравучан відразу збагнув суть справи.

— Вірно, вірно! — заохотив він із сяючим обличчям. — Не можна іти на спочинок, не перевіривши, чи люблять ще нас жінки?

І він витяг із старого гардероба шухлядку, а з шухлядки видобув колоду карт.

У картах, щоправда, бракувало зеленого валета, але це зовсім не турбувало бабасекську інтелігенцію, вони вже не раз гак грали в преферанс: останньому під час роздачі припадало на карту менше, однак вважалося, що вона в нього є і бере участь у грі, називаючись при цьому "уявною". Якщо треба було ходити з зелених, останній "давав" на взятку зеленого валета, приказуючи:

— А ось і "уявний" валет!

А іноді навіть бив ним, особливо якщо зелені були козири.

Однак цього разу відсутність однієї карти була узята до уваги, і почалася гра у ферблі, яка затяглася до глибокої ночі. Грали сенатори, різник і пан преподобний. Помічник нотаріуса обносив усіх вином, а Клемпа, що не мав грошей (кантори завжди найбільшні), вештався, по-пустому переходячи з місця на місце, бо його всі проганяли, твердячи, що він приносить невдачу; твердження це дуже гнітюче та прикре по суті, але все ж не образливе. Бідний Клемпа те й знай пересідав, мандруючи від одного гравця до другого, поки нарешті не похилив свою натомлену голову на край столу між різником та паном преподобним і не заснув, поклавши підборіддя, мов на подушку, на свою довгу, густезну бороду. Однак цим він підготував собі неприємне майбутнє,

оскільки бешкетник Пал Кукучка в піднесеному настрої (зірвавши великий куш) запропонував припечатати бороду Клемпи до столу. Ото буде кумедія, коли він прокинеться, а стіл його не пустить!

Отож усі жадібно вхопилися за цю вишукану ідею: Мокрі тримав свічку, Кукучка у трьох-чотирьох місцях накапав на бороду віск, а сам Мравучан притис до столу кільце з печаткою. Ото буде сміху!

Сталися й інші, настільки ж незначні епізоди. Мадам Крісбай, яку пані Мравучан помістила до окремої кімнати, не наважувалася пірнути у море перин. Вона боялася, що потоне серед них і задихнеться. За всяку ціну вона вимагала стьобану ковдру. У пані Мравучан такої не виявилось, однак, напруживши гаразд свій винахідливий розум, вона принесла пухнастий кожух свого чоловіка і вкрила мадам, яку це так перелякало, що у неї почалася мігрень; довелося всю ніч класти їй хрін на скроні.

А Веронку спіткало інше лихо. Залишившись на самоті у найкращій кімнаті будинку Мравучанів, вона зачинила зсередини двері, повісила на ручку мантилю, щоб ніхто не міг її побачити через замкову щілину, занавісила вікно, яке виходило у двір, а потім почала роздягатися: розстебнула один за одним гачки безрукавки, китовий вус уже не стягував її фігурку, груди і стан набули природних своїх форм — стократ прекрасніших, ніж це можна було собі уявити. Подався останній гачок, що притримував на стегнах спідницю, і спідничка із шлярочками і квіточками ковзнула додолу, немов заздрісна зелена оболонка, що спадає з трояндового пуп'янка.

Вона падала, в'юнилася по молочно-білій спідній спідниці. Веронка вже намірилася була смикнути за шнурок (спідниця була не застебнута, а зав'язана), коли раптом із жахом помітила, що на неї спрямовані двоє маленьких, червонуватих очей. З-під ліжка вилізло крихітне смугасте кошеня і втупилося в неї з такою цікавістю, розглядало з такою допитливістю, немов було зачарованим принцом, якого чарівник обернув на кішку.

Веронка переполохано підхопила розстебнуту безрукавку, рвучко нахилилася, другою рукою підтягнула зсунуту додолу спідницю, з якої вона вже хотіла вийти, і дзвінким владним голосом почала сварити і лякати кошенятко:

— А дзусь звідси, киця! Дзусь, лиха кицько! Не смій на мене дивитися!

Дівчина соромилася роздягатися перед кішкою. Вона знову одяглася і спробувала вигнати кішку, але та ховалася за меблями, вистрибувала на шафу; усі зусилля Веронки були марні — вигнати кішку з кімнати було неможливо.

Пані Мравучан, повз увагу якої не минув цей гамір, запитала з сусідньої кімнати:

— Що сталося, панночко?

— Я не можу вигнати кішку, тітонько Мравучан.

— Що то за біда, серденько моє, якщо вона і залишиться у кімнаті, — це добре, безневинне створіння.

— Але ж вона на мене дивиться! — боязко заперечила Веронка.

Тепер вона загасила свічку й хотіла роздягнутися в темряві, але клята кішка знову вийшла на середину кімнати, і у нічному мороці очі її сяяли ще яскравіше.

— Ну, стривай, капосна звірюко! Я тебе перехитрую!

Веронка забарикадувалася стільцями і там, за барикадою, немов у фортеці, до якої не можна зазирнути, сіла на край ліжка, спустивши ніжки, і передусім розшнурувала черевички. Тіп-топ, — ударився перший черевичок, який вона, знявши з ноги, скинула на підлогу. Тіп-топ, — упав і другий.

Але кішці, звичайно, не до смаку була фортеця з стільців. Скок! Вона стрибнула, витяглася й опинилася на туалетному столику, вкритому вишиваною скатертиною. Скок! Вона зробила ще один стрибок — і ось уже опинилася серед подушок на ліжку Веронки. Але даремно підійшла вона так близько. Веронка теж гав не ловила і спритним рухом схопила кішку. Оце так ускочила, моя мила! Ану, мерщій, де тут хустка? Я тобі покажу, як за дівчатами підглядати, коли вони роздягаються! Чи знаєш ти, що це непристойно, киценько?

Веронка знайшла велику вовняну хустку, зав'язала нею кішці голову, склавши удвоє на тому місці, де були очі. "Тепер от і дивися, якщо зможеш!" І дівчина знову почала роздягатися.

НІЧ ДАЄ ПОРАДУ

Поки жінки були зайняті цими наївними дрібницями і поки Клемпа з припечатаною бородою спав непробудним сном (ніхто не може спати краще, ніж невдаха уболівальник), Дюрі Вібра не стуляв очей, заглиблений у роздуми. Він роздягнувся, ліг, але не заснув. Процедура його роздягання (не звольте лякатися) я не буду описувати докладно, адже з погляду освічених людей це виглядало б скандально. Чому? А я звідки знаю! Негарно — отже, не підлягає описуванню. У роздяганні жінки є якась поезія, і якщо його добре змалювати, читач відчуває, як від літер, замість запаху друкарської фарби, струмують тонкі, запаморочливі пахощі жіночого тіла, але роздягання чоловіка, — тьху! — я й згадувати про нього не наслідуюся. Спідниці можна присвятити оди і дифірамби, а у штанів навіть назва є — "незгадувані". А чому? Та Бог його відає! Що це доводить? Можливо, що чоловік менш естетична істота, ніж жінка? Та ні, мабуть, це лише доказ того, що той, хто вигадав правила пристойності, був великий недотепа.

Та врешті-решт найгірше те, що наш герой не спав. І зовсім не тому, що його шлунок був перенасичений наїдками пані Мравучан, — ні, його душу і мозок переповнювали великі події цього дня. В голові кружляла в химерному танку величезна кількість різноманітних вражень. Протягом кількох годин він наче пережив кілька років. Тільки вранці він шукав на горищі у старої Мюнц парасольку — але, Господи, як давно це було! І от нарешті парасолька знайшлася. Виникла з волі провидіння. Бог довірив її ангелу.

Тут думки Дюрі з парасольки перескочили на ангела. Ніде правди діти — гарненьке створіння! І зовсім не кривляка, а такими бувають усі панночки-недоростки: церемонні, мляві, манірні, нема у них нічого природного. Веронка — виняток. Веронка — славненька дівчина. І, здається, трохи йому симпатизує...

Він згадував усе від самого початку — кожне її слово, кожний рух, який він міг би, так би мовити, записати на свою користь, і знову, і знову насолоджувався ними,

причому тепер, коли він згадував утретє, вчетверте, в них було ще більше меду. Строката нитка спогадів розмотувалася в зворотному напрямку, збираючи посмішки, безтурботні погляди, кинуті слова, м'який голосок, інстинктивні жести (яка це була солодка колекція!), але раптом пригадалися серед них і байдужість, і навіть холодність... Відразу засмутившись, Дюрі майже силоміць змусив себе переступити мур мрій і перейти до золотої дійсності — до парасольки.

Безперечно, він міг почувати себе щасливим, і не було ніякої потреби довго думати про витівки якогось жовторотого пташеняти. Від сьогодні він став вельможею, набобом. Тепер він буде проводити свої дні, як герцог, узимку поїде до Будапешта або на Рів'єру, влітку в Остенде, Монако, — словом, стане поважним паном і навіть не дивитиметься на якихось там попівських сестер! (Воно, може, й так, але думки його все ж таки весь час поверталися до цієї пустунки Веронки).

Сон не склеплював його повік, та й як можна було заснути? Перед ним, немов метелики у глоговському лісі, пурхали, миготіли у повітрі найрізноманітніші задуми, один прекрасніший за інший. А він усе відганяв їх та відганяв... Ех, швидше б світало, щоб можна було їхати, рухатися.

Кишеньковий годинник весело цокав на столику біля ліжка. Він поглянув на нього — стрілки показували північ. Неймовірно, невже ще тільки дванадцять? Можливо, годинник відстав? Десь через два двори закукурікав півень, ніби говорячи: "Точний у вас годинник, пане Вібра!" Із "Замерзлої вівці" долинали тихі звуки музики. Якийсь підпилий пастух наспівував, зажурившись, відому словацьку вівчарську пісню, початок якої у перекладі звучить приблизно так:

Не вівчар той, хто куповане м'ясо полюбляє,

Та не той господар вівці, хто її випасає...

Дюрі закупив сигару; кучерявий дим та нехитра ця мелодія повернули назад прекрасну червону стрічку його думок.

І справді, трапляється так, що "не той господар вівці, хто її випасає". Ось і парасолька, звідки вона з'явилася? Власне, ще і не з'явилася! Адже Дюрі ще не тримає її в руках. І якщо гаразд зважити, то й не набагато він до своєї парасольки наблизився. Досі він боявся, що парасольку як непотріб викинули на сміття, де вона й згнила, і тому мало надій її повернути. А що сталося тепер? Усе перевернулося шкереберть, зараз складність у тому, що парасолька виявилася святиною, церковною реліквією. Що ж тепер буде? І що він скаже завтра глоговському священику? Що прибув по свою парасольку? Священик, безумовно, поглузує з нього, адже він або святенник, фанатик і свято вірить у те, що парасольку приніс сестрі святий Петро, або він ошуканець, фарисей, і тоді не такий він дурний, щоб дозволити себе викрити.

Знадвору заворушився вітер, сердито засвистів у комірчині з розхитаними дверима та вікнами, до якої пані Мравучан уклала Дюрі на ночівлю. Меблі рипіли, тріщали. Добре було чути дальній шум лісів Лісковіни. Це там той повішеник лютує, якого згадував Мравучан. Дюрі знову задув свічку, — було неприємно бачити, як тріпоче її полум'я від подихів вітру, — зарився у перину, заплющив очі: в його розбурханій уяві

виник повішеник, який, розгойдуючись сюди й туди на дереві, осміхався і кивав йому: "Звичайно, пане Вібра, висміють вас у глоговській парафії!"

"От кляте ускладнення!" — твердив він сам до себе, неспокійно перекидаючись на сніжно-білих подушках, од яких ішов легесенький аромат весняного сонця. (Недаремно їх сьогодні розвішували на подвір'ї!)

"Але ж ні, — вирували думки далі, — парасолька все ж таки належить мені. Адже в крайньому разі це можна довести у суді. Свідками можуть бути і Столарік, і стара Мюнц, і її сини, усе місто Бестерце!"

Раптом він гірко розсміявся.

"Тобто як це можна довести, де ж розум? Адже парасолька належить не мені, а Мюнцам, а мене обходить лише те, що заховано всередині парасольки. А чи можна розпочати такий позов? Чи можу я сказати священику: "Ваше преподобіє, у ручці парасольки лежать банківські чеки на дві або три сотні тисяч форинтів. Прошу віддати їх мені, оскільки вони мої..."

Тепер Дюрі почав обмірковувати, що відповість на це глоговський священнослужитель. Якщо він вірить у святу легенду про парасольку, то скаже таке: "Забирайся під три чорти! Святий Петро не такий дурень, щоб приносити тобі з небес чеки". А що буде, коли він не втримається, та знайде у порожній ручці чеки, а тоді скаже: "Якщо вже це святий Петро приніс, то, безумовно, не тобі, а мені!" — візьме із парасольки чеки і сам подасть їх до оплати. Навіщо йому віддавати їх Дюрі?

Чим Дюрі може довести, що вони належать йому?

І наш герой розмірковував собі далі:

"Можливо, відкрити перед священиком історію мого життя, розповісти йому все від початку до кінця про матір, батька, обставини його смерті? Нехай він повірить в усе від альфи до омеги, а чого це варте? Хіба все це доводить, що скарб належить мені? Мабуть, ні. Але якщо священика і пощастить переконати, що скарб мій, чи захоче він його віддати? Адже він також тільки людина. Що мені, вимагати судом, якщо він не віддасть? Смішно! Витягне він спокійнісінько чеки, і які я тоді матиму аргументи, як доведу, що чеки були в ручці парасольки?"

Піт заливав очі Дюрі, він люто кусав подушку. Бути так близько від спадщини і разом з тим перебувати в такій неосяжній далині від неї!

"...Чорна ніч, дай мені пораду!"

А таки варт звертатися до ночі! Добре зробив Дюрі, що попросив у неї поради. Добрий вона радник для тих, хто розмірковує та шукає рішень.

Серед інших золотих порад непогано було б записати: "Кожну велику справу обдумай уночі, навіть якщо вдень ти її вже вирішив". Бо у людини є нічний розум і розум денний. А от який з них кращий, цього я не знаю.

Підозрюю, щоправда, що жодний з них недосконалий. Яскраве денне світило неначе ткач, вплітає у думки свої кольори, але і ніч уряди-годи скидає в них пера зі своїх чорних крил. Обидва вони розмальовують, відбирають, збільшують, зменшують — словом, фальсифікують. Ніч малює твою кохану прекраснішою, ніж насправді, ворога —

сильнішим, біди — більшими, радощі — меншими. Це недобре з її боку, але ж ніч суверенна, їй нема перед ким звітувати.

Сприймай її такою, якою вона є, наївний мрійнику, але не зневажай її, коли шукаєш істину... А втім, хіба ти шукаєш істину? Та навіть якщо ти зустрінешся з нею віч-на-віч — і тоді спробуєш обійти! Ні, я погано висловився. Отож не зневажай ніч, коли шукаєш вихід.

Ніч тільки здається мовчазною. Вона тобі своє нашепче так, що ти цього і не помітиш. А якщо не зможе зробити по-іншому, то тихесенько навшпиньках принесе сон і у нього з невичерпною винахідливістю загорне те, що хоче порадити.

Вітер урешті-решт стих, змовкла і музика у "Замерзлій вівці". Дюрі тепер чув тільки повільне ритмічне

дзижчання, потім йому примарилося, ніби вони з Веронкою йдуть глоговським лісом і ловлять метеликів.

Ідуть вони, дибають серед чагарів, і раптом перед ними на стежці виростає дідуган із золотою ковінкою, з сяючим німбом над головою; за плечима у нього теліпається бриль, підв'язаний на шиї мотузкою.

— Ви пан Вібра? — запитує старець.

— Так, а ви хто?

— Я святий Петро.

— Чим можу служити?

— Я хочу підписати на вашу користь одну заяву.

— На мою користь?

— Мене повідомили, що ви не можете одержати парасольку. Мій друг Грегориц просив, щоб я вам допоміг. Я охоче підпишу заяву про те, що я не давав парасольку панночці.

— Це дуже мило з вашого боку, але тут у мене немає ні паперу, ні чорнила. Ходімо назад до села!

— Це неможливо, у мене немає часу. Вам слід було б знати, що я стою на варті біля воріт, мені треба йти.

— Ну що ж мені тоді робити? Як отримати парасольку?

Знизавши плечима, святий Петро рушив стежкою далі, туди, де росла ожина. Біля величезного дуба усе ж зупинився й поманив Дюрі, щоб той підійшов ближче.

Дюрі підкорився.

— Знаєте що, друже, не мудруйте ви лукаво, одружуйтеся на Веронці, а разом з нею вашою стане і парасолька.

— Ходімо, — сказав Дюрі, міцно схопивши святого за мантию. — Посватайте її за мене!

Дюрі потягнув старця за собою, але в цю мить ззаду його наче схопила якась груба рука й почала трясти зі страшенною силою... Він прокинувся.

У двері стукали.

— Увійдіть, — із запамороченою головою машинально пробурмотів він.

Двері відчинив нечесаний, патлатий слуга Мравучана. Він широко позіхнув і сказав:

— Я прийшов за вашими черевиками.

Відганяючи сон, Дюрі протер очі. Був ранок.

У вікні сміявся сонячний промінь.

У пам'яті миготіли деталі зниклого сну. Дюрі здавалося, ніби він усе ще бачить у танучому тумані його примарні контури. Усе було таким свіжим та реальним. Якщо можна так висловитися, під ногами святого Петра ще шелестіла суха трава й урочисто звучав добрий голос: "Одружіться, мій друже, на Веронці, і парасолька буде ваша".

"Дивне сновидіння, — міркував Дюрі. — І скільки у ньому логіки! Адже це могло спасти на думку і мені самому!"

...Гай-гай, наче це не йому самому спало на думку! Ніч тільки наказала: "Лети, сон, склади йому доладну казку з того матеріалу, що вирує у ньому".

Коли Дюрі одягнувся, було вже нерано. Весь будинок Мравучанів гудів, ворухився, мов густонаселений вулик. Хто ніс цеберко, хто цідило (для надоеного молока), біля воріт, які зірвав із завіс нічний вітер, покурював Янош — кучер Дюрі, допомагаючи іншим дивуватися силі вітру. Помітивши свого пана, він зірвав з голови хвацького капелюха зі страусовим пером.

— Запрягати?

— Ще не знаю. Гей, дівчино! Що, панночка прокинулася?

— Вони вже снідають у садку, — відповіла струнка, як серна, служниця, що несла каструлю з кип'яченим молоком. — Прошу вас сюди!

— У такому разі можеш запрягати, Яноше.

Дюрі знайшов усе товариство під горіховим деревом за великим круглим кам'яним столом. Вони вже кінчили снідати, і тільки мадам ще гризла грінки.

Його зустріли сміхом. Веронка задиркувато вигукнула:

— А ось і рання пташка!

— Я незгодний титулувати його ранньою пташкою, — заперечив Мравучан, — це скоріше мене стосується. Адже я і не лягав, ми до самого ранку грали в карти. Бідний Клемпа і досі ще спить з припечатаною бородою там, біля столу.

— Хіба можна так жартувати? — з докором сказала пані Мравучан.

— Доброго ранку! Доброго ранку!

Усі привіталися з Дюрі за руку, підвелася і Веронка, пустотливо схилившись перед ним:

— Доброго ранку, рання пташко! Доброго ранку! Але чому ви так на мене дивитеся?

— Дивлюся, — розгублено промовив Дюрі, не відриваючи погляду від вродливого обличчя дівчини,

як би це сказати... як ви виросли!

— За одну ніч?

— Вчора ви ще були дівчинкою.

- Просто у вас в очах ряботіло.
- У мене і сьогодні ряботить.
- Ви ще зовсім сонний. Хіба можна так пізно вставати?

Веселий задерикуватий голосок, неначе приємне лоскотіння, розворушив Дюрі, до нього прийшов добрий гумор, він став багатослівним, жартівливо боронячись від наскоків Веронки:

— Я трохи заслав і спав би ще й зараз, коли б не постукав слуга. Хоча краще було б, якби він почекав ще п'ять хвилин.

— Справді? — промовила пані Мравучан. — Вам снився такий чудовий сон? Що вам подати? Каву чи холодну печеню?

- Будь ласка, каву.
- Тож ви нам не розкажете, що вам снилося?
- Уві сні я одружувався. Точніше, сон урвався на сватанні.

— Ну і як? Відмова? — запитала Веронка, повернувши зацікавлено голівку, яку сьогодні робила ще прекраснішою розкішна корона з волосся, прикрашена ранньою гвоздиною.

— Ще невідомо, що могло б статися! Слуга розбудив мене у вирішальну хвилину.

— Хіба так? А я вже подумала, що не сподобався добрий козак красній дівиці, — сказала Веронка, переходячи на казковий стиль. — Як жаль, що ми тепер не зможемо про це довідатися!

— Клянусь, ви дізнаєтеся!

— Яким чином?

— Дуже просто. Я вам скажу.

— Ох, обличте! Адже сні не мають продовження з однієї ночі до іншої, як романи в газетах.

Дюрі випив каву, закупив і з таємничим виглядом, звернувши очі до неба, жартівливо вимовив з хмарки диму:

— Бувають і такі сні, ось побачите! А ви як спали?

Тільки цього й дожидала пані Мравучан! Вона миттю вхопилася за тему й детально розписала історію з кішкою, через яку Веронка не сміла вночі роздягнутися.

Дюрі уявив собі цю милу сценку, і душу його переповнив захват; Веронка соромилася і червоніла, Мравучан реготав, а його жінка не забула сказати кілька повчальних слів, як і годилося досвідченій, літній жінці.

— І добре, моя голубко, буває потрібним лише до міри. Соромливість також шкодить, якщо її більше, ніж треба. Слід і до цього звикати! А як же воно буде, коли ви заміж вийдете, Моє серденько? От навернеться ваш чоловік у спальню і сам розшнурує вам ліф. Це все також у вас попереду.

— Ох тітонько, тітонько! Що ви кажете, тітонько!

Веронка затулила вуха, підхопилася і кинулася до кущів смородини. Невелика гілочка зачепилася за лиштву спідниці, смикнула і відірвала її.

Ну й шарварок тут знявся! Хутчій голку, нитку! Метушня збільшилася ще і від того,

що коляску Вібра уже подали. Двоє гнідих коней нетерпляче трусили гривами у запрягу з мідними прикрасами. Еге! Непогане ремесло у адвоката! (Молодий ще, а вже заробив собі на такий запряг!)

Ото було клопоту пані Мравучан та усім її домашнім.

— Анко, швидше загорни у серветку шинку, що приготували на дорогу. А ти, Жужіко, біжи по булку! А може, у них немає ножа? Ану швиденько принесіть ніж з роговою ручкою! Чи не покласти вам у коляску трохи сушні? Приємно буде погризти в дорозі, особливо закордонній пані. А чи не покласти в горнятко трохи варення? Звичайно, покласти!

— Але ж тітонько, тітонько! — відмовлялася Веронка. — Адже ми до обіду будемо дома!

— А якщо з вами щось трапиться по дорозі? Ніколи нічого не можна знати наперед!

Добра тітонька Мравучан метушилася, крутилася, немов колесо, — то побіжить, то вернеться, — а сам Мравучан запально переконував їх залишитися обідати, або, якщо не обідати, то принаймні ще хоч на годинку. Врешті-решт він почав випрошувати тільки півгодини, запевняючи, що до того часу прокинеться Клемпа, а видовища, подібного до цього, навіть сам король не бачив.

Але нічого не допомогло, вони твердо вирішили їхати й посідали у маленьку зручну коляску: дами позаду, Дюрі поруч з візником, повернувшись до них так, що його коліна торкалися ніжок Веронки... Не знаю, що там може статися, поки вони дістануться до Глогови.

— У Глогову! — наказав Дюрі візнику.

Янош ляснув батогом, коні рушили з місця, але не встигла коляска викотитися з воріт, як услід, задихаючись, кинулася пані Мравучан, репетуючи на повний голос:

— Гей! Гей! Зупиніться!

Коляска зупинилася, дами злякано озирнулися: що могло там статися? Але нічого не сталося, просто добра Мравучан розкопала десь у коморі кілька цілісіньких яблук; ці ревно збережені нею скарби вона принесла у фартуху, а що у дам на платтях не було кишень, то навантажила яблуками Дюрі, приказуючи при цьому:

— А ось це гарне червоне яблуко нехай неодмінно з'їсть Веронка!

Потім вони знову рушили вперед, а вслід їм махали капелюхами та хустками доти, доки привітний будинок Мравучанів з його мешканцями, великим горіховим деревом та димом над комином не зник за поворотом. Усе нові й нові картини з бурхливого життя Бабасека поставали тепер перед ними. Стара Мюнц у сніжно-білому очіпку з оборками стояла біля своєї крамниці й доброзичливо кивала мудрою сивою головою, яку ділили прямою лінією на дві рівні частини блискучі окуляри. Перед кузнею щосили били молотами, лагодячи поламану коляску глоговського священика. Облите водою розпечене залізо сичало, як змія. Трохи далі ремісники складали свої нерозпродані товари у великі трикутні скрині.

Поступово залишилися позаду хатинки з переплетеними ініціалами господарів і тюльпанами на воротах. Біля останнього будинку, вікна якого виходили на майбутнє

єврейське кладовище, з-за живоплоту пролунали два постріли, — бум, бум! — від яких здригнулися коні. Мандрівники озирнулися і побачили пана Мокрі у новенькому синьому костюмі, тому, що був пошитий славнозвісним Кленером з Бестерце; в одній руці у нього був капелюх, яким він розмахував на прощання, у другій, високо піднятій, — пістолет, що випалив на їхню честь. На протилежному боці страхітливі крила підступного вітряка кидали похмуру тінь на червоні розсміяні квіти конюшини. На щастя, вітряк тепер стояв нерухомо, немов величезна муха, настромлена на шпильку.

В природі було повне затишшя. Пшениця не гойдала своїми маленькими убогими колосками; під зливою гарячих променів сонця вони стояли непорушно, прямо, як гренадери. Навкруги у полях панувала глибока тиша. Тільки цокали по камінню підкови коней та чулося, ніби легенько дихають своїм лінивим, безкрайнім зеленим тілом ліси Лісковіни, все ближче та ближче підкрадавшись до мандрівників.

Частина п'ята

ТРЕТІЙ ДИЯВОЛ

ТРОЯНДА МАРІЇ ЦОБОР, УЩЕЛИНА ТА СТАРЕ ГРУШЕВЕ ДЕРЕВО

Мадам Крісбай милувалася краєвидами, безперервно ставлячи запитання. Її цікавило все, що вона бачила: нанівзруйнований хлів на узліссі Лісковіни, капличка в глибині лісу, що визирала з-поза білявих стовбурів берез... Веронка пояснювала мадам: колись розбійники вбили тут багатого корчмаря — і невтішна вдова, побиваючись з горя, збудувала на цьому місці каплицю.

— А може, з радощів, — додав Дюрі.

— Ви зла людина, — дорікнула йому Веронка.

Лісковіна — це широкі, великі ліси, перемежовані

мальовничими видолінками, крутосхилами; вона нагадує англійський парк, тільки тут не такі різноманітні дерева, зате дуже багато берези — улюбленого дерева слов'ян, такого ж світлокосого та меланхолійного, як їхні дівчата з волоссям, мов льон, — Анчурки та Богушки. Розкішні трави Лісковіни, навпаки, дуже різноманітні: величезні папоротники піднімаються мало не до половини стовбурів дерев, всілякі духмяні трави уже відцвіли і, засихаючи, наповнюють ліс своїм ароматом. І у рослинному світі зустрічаються такі екземпляри, якими можна насолоджуватися тільки після їхньої смерті. Але ж скільки різноманітності у нерухомій живій природі! Ось у шаблеподібних гладіолусів найцінніша частина — цибулька — ховається під землею; хто її з'їсть, тому вночі присниться його наречений або наречена. Значно більш товариські прості ромашки: вони без церемоній кажуть людині, чи любить її той, про кого вона мріє, сильно любить, або не дуже, або взагалі не любить, — треба тільки відривати по черзі сніжно— білі зубки квітки, і останній відкриє все.

Це не якісь там манірні пестунчики садів, не чужоземні дитинчата, силоміць накинута матері землі (декоких вона і не приймає, доводиться їх тримати у спеціальних горщечках), а плоть од її плоті, власні її паростки, яких вона добровільно народжує, виховує, як заздалегідь задумала під час зимового відпочинку, зважаючи на потреби інших тутешніх рослин.

Чашечки диких гвоздик — це заїжджий двір для легковажних ос, тюрбани лілій правлять за горнятка для пиття птахам, великі волотки трав — гойдалки для метеликів. Привітний ліс Аісковіна! Жукам вона стелить постіль у дзвіночках; дітей, що вишукують пташині гнізда, пригощає суницями. Кожному вона служить, кожного обдаровує як належить: співучих пташок — ягодами, дівчат та молодниць — букетами, старих жінок — цілющими травами, а злих вовків — аконітом, рослиною-вбивцею, яка в народі зветься вовчою ягодою.

А от чи вбивала вона коли-небудь вовків — це, звичайно, питання. Адже і вовки свій розум при собі мають, вони, певна річ, розуміються на ботаніці і передають своїм нащадкам з покоління у покоління: "Не торкайтеся, дітки, до цього *Aconitum Lyscoctonium*'а, краще їжте м'ясо!"

Дорога через Аісковіну була приємна, принаймні у затінку. Щоправда, мадам Крісбай раз по раз стріпувалася, варто було якій-небудь білочці зашелестіти у густих чагарях; вона весь час очікувала розбійників, котрі убили багатого корчмаря.

— Але ж це сталося вісімдесят років тому, мадам! Вони всі давно вже померли.

— Так, а їхні сини?

Мадам заспокоїлася аж тоді, коли, проминувши Аісковіну, вони виїхали на відкриті опорцькі землі з убогим вівсом та гречкою. Сумні це місця, де копиці сіна висять на жердинах^[37].

А втім, мадам не довго насолоджувалася спокоєм, тому що за опорцькими землями знову починався ліс — славнозвісна "Зелена Грушка"; цей ліс і справді має грушовидну форму і тягнеться до самої Макови. А раптом саме тут з'являться з-поза вікових дубів розбійники!

Але того, чого гак боялася мадам, пристрасно бажав Дюрі. Він сидів навпроти дівчини, і у ньому дедалі міцніло рішення одружитися на ній заради парасольки. Дівчина дуже хороша, але навіть якби вона і не була красивою, парасолька варта була жертви. Сам святий Петро дав йому цю пораду, і Дюрі прийме її, неодмінно посвтається. Пусті забобони, щодо яких йому раніше так подобалося блазнювати, впіймали його у свої сіті, відвоювали собі місце серед розумних думок. Він відчував, як невидима сила штовхає його на цей крок.

Що то за сила? Ну, звичайно ж, святий Петро, який уві сні давав йому наказ!

Але з якого боку починати справу? Всю дорогу він сушив собі над цим голову. Не завадило б зараз трохи романтики (як це буває у романах)... Скажімо, у лісі на них нападають розбійники, і він усіх їх убиває з револьвера, відбиває Веронку, яка розчулено каже: "Ти врятував мені життя, я твоя до могили".

Але просто так, без будь-якого приводу, він не насмілювався наближатися до неї: слова, що так гарно склалися в голові, зав'язали у нього в горлі. Його заповнили сумніви: що, як він їй не до серця! А що, коли у неї вже є хтось дома? Не може бути, щоб не було. Адже, побачивши її тільки один раз, неможливо у неї не закохатися! Ні, тут потрібні тільки якісь зовнішні події, тільки вони й можуть допомогти!

Проте розбійники не з'являлися, — можливо, їх тут і не було. Край цей дуже

убогий, ні в кого красти, нікого грабувати, тож розбійники тут не водяться.

За Зеленою Грушкою виникла Слатіна із стрімкою дзвіницею та старовинним замком на вершині гори, володарем замку був колись Цобор, а тепер він належить князю Кобурзькому. Біля корчми треба було нагодувати коней, і Веронка запропонувала оглянути за той час замок, який охороняв і показував мандрівникам старий воротар. Корчмар божився, що кілька кімнат збереглося точнісінько в такому ж вигляді, якими їх покинули Цобори; на підвір'ї зяяли жерлами дві старовинні гармати, і у кімнатах ¹ залишалася чудова зброя; особливо цікаво подивитися сімейні портрети, а серед них — портрет маленької Каталіни Цобор, яка в семирічному віці зникла з дому.

Веронка зацікавилася дівчинкою.

— А що з нею сталося? — запитала вона у корчмаря.

— Бідну паняночку і донині не знайшли, — скрушно зітхнув корчмар.

— А коли вона зникла?

— Років триста тому, — відповів він з лукавою посмішкою, а потім провів гостей крутою стежкою, що вела поміж кущів бузку до вершини пагорба, у давнє покинуте гніздо.

Вони вийшли звідти, пригнічені думками про тлінність усього земного. Мадам Крісбай крутила носом: "Яке затхле повітря". А Веронка, збуджена думками про минувшину, помітила серед вежових мурів, що перетворилися наполовину в руїни, прекрасну розквітлу троянду.

— Ой, леле, яка чудова квітка!

Старий воротар і тут не забув розповісти легенду.

На цьому самому місці віддала Богу душу прекрасна Марія Цобор, яка стрибнула вниз із вежі, тому що кохала молодого пастуха, а батько хотів силоміць видати її заміж за цісарового бригадира. Пастух посадив на цьому місці трояндовий кущ, і відтоді щороку він дає одним один бутон.

Дюрі відстав і покликав воротаря.

— Зірвіть мені цю троянду.

— Ох, та що ви, пане! Душа дівчини буде ображена!

Дюрі вийняв гаман, два срібних форинти ковзнули до рук старого, після чого той мовчки витяг ніж і обережно зрізав троянду.

— Тепер душа не буде ображена? — сміючись, запитав Дюрі.

— Тепер, мабуть, ні, бо за половину цієї суми я замовлю обідню.

Дюрі із своїм скарбом кинувся до дам і урочисто подав квітку Веронці.

— Ось троянда Марії Цобор! Міню на вашу гвоздику, панночко!

Веронка сховала руки за спину і холодно вимовила:

— І у вас не забракло духу її зривати?

— Не забракло для вашої втіхи. Поміняємося?

— Ні! Навіть за всі скарби світу я не приколола б цієї троянди. Мені б здавалося, що я обікрала мертву дівчину.

— Ви й справді не приймете від мене квітку?

— Ні!

Засмучений Дюрі гнівно жбурнув троянду, вона покотилася крутим схилом пагорба серед своїх сестер — трав, кущів і диких квітів і зісковзнула у придорожній порох.

Веронка з жалем дивилася вслід квітці, поки не згубила її з очей.

— Навіщо ви це зробили? — з докором сказала вона йому. — Хіба бідна троянда провинилась перед вами?

— Провинилась! — гаряче відповів адвокат.

— Але чим? Вона вас вколола?

— Заколола на смерть! Вона дала мені зрозуміти щось дуже неприємне.

— А що саме?

— Доказала продовження сьогоднішнього сну.

— О, маленька торохтійка! — Милі пустощі прозвучали в її голосі, і великі очі, сміючись, зупинилися на Дюрі.

— Я й справді дістав би відмову!

Веронка закинула голову, звела до неба очі, в яких відбилася блакитна синь, і зробила жалібну міну.

— О бідний пане Вібра, яке нещастя! — І вона лукаво йому посміхнулася. — Ви одержали б відмову уві сні!

— Що ж, можете знущатися, — вимовив адвокат, не приховуючи смутку.

— А ви впевнені, що й справді наразилися б на відмову?

— Так, тепер упевнений, — сумно відповів він. — Адже ви здогадуєтеся, чиєї я просив руки?

— Я здогадуюсь? — вимовила вона, побілівши, і сміх урвався на її вустах. — Я? — Більше вона нічого не сказала і, схиливши голову, мовчки пішла вниз слідом за мадам вузькою стежкою.

Злегка піднявши спідницю (щоб бур'яни, колючки та чагарі не порвали її), так, що майнули стрункі ніжки, вона ступала гарно, ритмічно; туп-туп — поскрипували крихітні черевички; трави і польові квіти схилялися перед ними, зминаючись, але не ламаючись, а випроставшись, ставали ще свіжішими і пишнішими.

Дорогу перебігла яскрава маленька ящірка, убрана у срібний панцир. Звіроч з'явився з-за куща бруслини, націлюючись прослизнути у карликовий ліс з чорних ягід. Але яка доля спіткала маленького рицаря у панцирі? Його шлях перетнувся з дорогою розлюченого велетня (відомого адвоката з Бесгерцебані), який сік і рубав з досади: "Нехай гине усе живе!" Одним ударом каблука відтяв він голову від тулуба маленької ящірки.

Веронка озирнулася, побачила це і мало не заплакала над нещасною ящіркою, але не наважилася нічого сказати: дівчина також почала побоюватися страшного Голіафа і лиш тихо пробурмотіла, але, правда, так, що можна було почути: "Кат!"

Однак, коли вона, зійшовши з пагорба, опинилася біля троянди, яка валялась забруднена у поросі, з пораненими об каміння пелюстками, — Бог знає, які думки майнули в голові у дівчини, — але несподівано вона нахилилася, підняла квітку,

подихала на неї, подумала, а потім приколола до великого жабо на грудях. Здавалося, що квітка там і народилася.

Вона не сказала ні слова, не поглянула на страшного Голіафа, навіть відвернула голівку, щоб він не міг бачити її обличчя, але Голіаф цілком задовольнився тим, що побачив троянду; він відчув, як потепліло на серці, його посіло бажання бути добрим; тепер він не шкодував би й ста форинтів, аби тільки знову приставити до голови тулуб маленької хороброї ящірки, але зробити це було понад його силу.

Внизу біля корчми Янош уже погодував коней, запряжена коляска чекала пасажирів; молоді люди повсідалися, відчуваючи якесь гнітюче, дивне засоромлення. Мовчки сиділи вони один проти одного, і якщо один дивився ліворуч, погляд другого перебігав праворуч, кудись на вершину сіро-сталевої гори; коли ж випадково їхні очі все ж таки зустрічалися, вони відразу їх відводили. Розмовляючи, обидва зверталися тільки до мадам Крісбай, яка нарешті відчула, що між ними щось сталося. Але що саме? Ет, чи варто про це говорити? Адже усе це — казна-що, кілька пустих слів, які в їхніх дитячих головах гіперболічно розрослися, як розрослася одного разу з допомогою диявола тісна келія пана професора Гатвані^[38], поки врешті-решт там помістилося усе місто Дебрецен. Отак і в ці кілька слів умістилося все, все...

А потім сталося щось більше, поважніше. Так воно було чи не так, але, мабуть, загубилася якась шпилька, тому що Веронка нахилила раптом голівку, бажаючи, напевно, розшукати пропажу, і з її волосся випала жадана гвоздика, впавши просто на коліна Дюрі.

Дюрі підняв квітку, щоб повернути її власниці, але Веронка махнула рукою: залиште, мовляв, собі.

— Нехай буде вашою, якщо вже впала, не захотіла залишитися у моєму волоссі.

Невже справді не захотіла? Дюрі міркував над цим, нюхаючи гвоздику. Який чудесний, солодкий аромат! Від чого б це? Від волосся. А який має бути аромат у самого волосся без гвоздики!

Тим часом бричка котилася собі то вниз, то вгору під горою Брана. Ех, Брана, славнозвісна Брана, ти загородила світ, немов ворота двір, тому й назвали тебе Браною (воротами). Брана — це не абищо. Вона наче вельможа серед гір — навіть у гарну погоду носить шапку: на маківці у неї сидить хмарка. Але стара ще й потіє: дзюркотливі струмки та джерельця, що б'ють серед ущелин, стікають по її жовтій, зморщеній спині на полонину Кветіну, через яку шалено струмує кам'янистим річищем, загородженим лозою, велика світла ріка.

— Це Бела Вода, — пояснила Веронка мадам Крісбай. — Глоговська ріка. Ми вже недалечко!

Треба ще тільки переїхати через ліс, і одразу в глибині долини відкриється Глогова з її маленькими білими будиночками. Але дорога ця — просто собача, покручена, як душа диявола; вздовж неї повно урвищ, скель і місцями вона така вузька, що коляска на ній ледве поміщається, а колісні втулки дряпають об скелі.

Янош озирнувся, почухав голову.

— В цих місцях люшня — король.

Люшня? Але в колясці адвоката немає люшні, — отже, наші мандрівники ускочили в халепу. Так ось навздогад повідомив Янош свого господаря про їхнє становище.

— Пильнуй, Яноше, коли б не перекинутися!

Візник раз у раз злізав, щоб прив'язати або відв'язати колесо, коні йшли тихою ступою, де-не-де дорога вела таким міжгір'ям, що тільки небо виднілося.

— Одне слово — пташине царство! — бурчав Янош.

— Тобі що, не подобається цей край?

— Бо дуже в нього пика вищерблена, — бурчав Янош. — Це не місце для одруження.

Дюрі здригнувся. Чи не помітив чого-небудь кучер?

— Чому, Янош?

— А тому, що колишній мій господар барон (Янош раніше служив у барона з комітату Шарош), а був він розумний пан, завжди казав синам: "Ніколи не їдїть одружуватися туди, де немає комарів, а тільки добре повітр'ї та мінеральні джерела".

На це уже не тільки Дюрі, але й Веронка засміялася.

— Оце істинно шарошський хід думок! Але, бачиш, ти розгнівив панночку.

— Отже, я повинна залишатися старою дівкою? — жартома зітхнула Веронка.

Янош запротестував руками й ногами:

— Ой святий Боже, щоб ви та старою дівкою! Та якщо навіть...

Він хотів сказати щось піднесене, шукав тільки підходящого слова, але Господь розсудив так, що у нього зірвалася лайка, бо в цю хвилину вони з розгону втелючилися у якийсь виступ скелі біля вибоїни, і передок коляски відломився з сильним тріском та скрипом...

— Тю-ю, матері його ковінька! Ваша милість, вісь поламалася!

Жінки злякалися. Дюрі зіскочив униз, оглянув вісь. Так, велика поломка: вісь поламалася зліва од дишля.

— Що ж ми тепер будемо робити? — бідкався Янош. — Казав я, що це пташине царство, адже їм ні пішки ходити, ні возом їздити не доводиться.

— Дрібниці, — відповів Дюрі, якому вже тепер ніщо не могло зіпсувати доброго настрою: ні одна вісь, ні сотня їх. — Дай-но сюди сокиру. Ти потримай коней, а я зараз зрубаю жердину для осі.

Під сидінням візника лежала сокира з короткою ручкою. Янош передав її панові, і Дюрі заспокоїв дам: зараз він щось придумає — треба спокійно ставитися до таких неприємностей; потім він перестрибнув через рівчак, минув чагарник, густо перевитий ліанами, і дійшов до дерев. Щоправда, дерев тут було стільки, як волосся на черепі у старого діда: чахла берізка, здоровезний лісний горіх, кущі дикої шипшини, далі взагалі нічого, потім ще кілька старих одиноких дерев урозкид, ніби ліс забув їх тут, тікаючи геть. Та й яка вона земля, оця червоно-бура глина, нема у ній плодоносної сили! Тільки гриби та ковилу родить вона. Фортеця на тілі землі — ось що таке глоговська гора.

Дерево, придатне для підпірки, знайти було тяжко; то надто товсте, то дуже тонке, — Дюрі все більше віддалявся від дороги. Тут довелося обійти розколину, гам розмитий водою рівчак. Він зайшов так далеко, що коляски вже не було видно, і тільки парасолька Веронки червонілася, немов мухомор.

Нарешті він помітив березу, що самотньо росла на краю прірви. Вона була завелика для дубця і надто мала для дорослого дерева — справжній підліток серед дерев, багатонадійна, струнка. Та тепер однаково — ^смерть тобі, юне створіння! Дюрі загнав сокиру в березу.

Та не встиг він ударити сокирою раз-другий, як почувся крик:

— Рета! Рета! (Рятуйте! Рятуйте!)

Дюрі розгублено озирнувся. Хто кричить? Голос, здавалося, лунав зовсім поруч, але ні поблизу, ні вдалині нікого не було видно, хоча перед його поглядом відкривався досить великий простір. Знову почувся крик про допомогу, тремтячий, глухий, неначе він ішов з-під землі. Тепер стало ясно: хтось кричав з глибокої розколини.

Дюрі побіг по краю розколини.

— Ге-ей! — гукав він. — Де ти? Що сталося?

— Я тут, — відповів з глибокої западини той самий голос. — Допоможи мені, якщо ти хрещена душа.

Заирнувши в провалину, Дюрі побачив чоловіка в пальті, що скоцюрбився на дні, але гаразд роздивитися його він не зміг, тому що ступати на самісінький край сипкого ґрунту було небезпечно.

— Що за диво! Як ви туди потрапили?

— Я впав учора увечері, — простогнав чоловік у пальті.

— Як, ще вчора увечері? І не могли вибратися нагору?

— Це неможливо, тут нема за що ухопитися; коли я чіпляюся за кущ, він з коренем виривається з землі, і я відразу ж падаю назад.

— От лихо! Дурне становище! І ніхто відтоді тут не проходив?

— Сюди ніхто не ходить. Я вже готувався до найгіршого, коли поблизу почувся стукіт сокири. О, дякую тобі, Господи! Допоможіть мені, чоловіче добрий, і я віддячу вам, хто б ви не були.

— О, будьте певні! Я тільки думаю, як саме вам допомогти. Може, спустити до вас довге деревце, і ви по ньому видряпасієся?

— Я дуже ослабів від безсоння та голоду, — почувся з глибини слабкий, змучений голос.

— Ой бідолаха! Стривайте-но!

Дюрі згадав про яблука, які вранці поклала йому до кишені пані Мравучан.

— Слухайте! Приготуйтеся, я кину вам зараз кілька яблук, з'їжте їх, поки я щонебудь придумаю.

Він вийняв яблука і кинув їх у розколину. Раптом він злякався. Адже там і Верончине яблуко! Що, коли вона розсердиться?

— Знайшли?

— Так. Дякую.

— Прошу вас, не їжте червоного яблука, воно не моє!

— Не з'їм.

— Ви, мабуть, людина освічена.

— Я глоговський священик.

Вражений Дюрі відсахнувся. Святий Боже: глоговський священик! Нічого несподіванішого він не міг би почути.

— Почекайте трохи, панотче. Зараз я вам допоможу.

Він мерщій побіг до коляски, що нерухомо стояла внизу, у долині, серед кам'янистих, поритих гірських схилів, які стрімко височіли справа і зліва.

Звідси відкривався краєвид, що нагадував нутрощі розколотої голівки маку. Підходити до коляски не довелося; почувши голоси, Дюрі крикнув Яношу:

— Гей, Яноше! Ану хутчій знімай з коней упряж і неси за мною, а коней прив'яжи до якого-небудь дерева!

Янош підкорився, хоч від невдоволення бурчав і хитав головою. Він ніяк не міг второпати, що там стряслося, і навіщо потрібна упряж. Колись він чув, як одна служниця розповідала казку про дроворуба Габора, що зловив одного разу в лісі двох ведмедів для свого воза. Чи не для того потрібна панові упряж?

Ет, та хіба не однаково? Для чого потрібна, для того й потрібна. Він узяв упряж на плечі і поніс за господарем до розколини.

Там вони зв'язали обидві віжки і спустили їх униз.

— Чіпляйтеся, панотче! А ми з тобою, Яноше, потягнемо вгору!

Священик зробив, як сказав Дюрі: зачепився за подовжену віжку, напружив останні сили і, хоч стрімка стіна провалини і зараз осипалася під його ногами, щасливо видерся нагору.

Але що в нього був за вигляд! До краю забруднений, запарошений, в очах гіркота нічного розпачу, до якого додавався голод та виснаження. Бідолаха стояв як з хреста знятий. Ми (тобто я та мої читачі), що зустрічали його востаннє молодим, даремно сподівалися б побачити красиве, вкрите ніжним пушком обличчя; тепер це був зарослий щетиною чоловік: в його каштановій чуприні де-не-де просвічували білі нитки — словом, довго довелося б шукати, перш ніж око зупинилося б на двох-трьох знайомих рисах. Одне тільки не змінилося: доброта та лагідність, що освітлювали його худе, поважне обличчя — справжній лик священнослужителя.

Він був вражений, побачивши перед собою елегантно одягнутого молодого пана, — тут, на краю глоговського лісу, це справжнє чудо!

— Як мені віддячити вам за вашу доброту? — вигукнув він з тим пафосом, від якого віяло пахощами амвона.

Він ступив кілька кроків до джерела, щоб умитися, але ноги його підточилися: він відчув гострий біль у попереку.

— Здається, я вдарився, коли впав, я не можу йти.

— Зіпріться на мене, дорогий пане священику! — підбадьорив його Дюрі. — На

щастя, моя коляска недалеко. А ти, Яноше, зрубай тим часом деревце для осі. Ми будемо йти повільно.

Що й казати, йшли вони повільно: ліва нога священикові майже не служила, він раз у раз спотикався об вимите з землі коріння дерев, що звивалося в різні боки, немов султанський підпис. Очевидно, тут, під землею, ліс ще й досі жив у повній своїй незайманості, тоді як нагорі на місці колишніх велетнів стояли карлики: калина та ліщина — жалюгідні кущі, маленькі розбійники з великої дороги. На одному з них принаймні хоч ростуть гарні біло-червоні квіти, і він бундючно погойдує повними кетягами ягід, але другий для того лише й росте, щоб створювати людині перешкоди на шляху.

Коляска стояла далеко, і у них був час для того, щоб поговорити, тим більше що священикові доводилося вряди-годи зупинятися для перепочинку — стільців, тобто пеньків, траплялося дорогою чимало.

— Скажіть, панотче, як це ви один опинилися тут уночі?

Священик розповів, що чекав учора сестричку, яка поїхала на далеку залізничну станцію зустрічати гувернантку. Оскільки вони вчасно не приїхали, увечері він відчув неспокій, нетерпіння і своїм звичаєм вирушив їм назустріч лісовою стежкою. Він ішов далі й далі, із усе більшою тривогою вдивляючись з пагорбів у дорогу, спостерігаючи, як сутеніє, прислухаючись, чи не долине цокання копит. Раптом йому спало на думку: а що, коли вони біля Прібальського млина повернули на далеку, але мальовничішу дорогу, яка через Уг'явну веде на Глогову? "Веронка (так, пробачте, звуть мою сестру) обожнює тіністі лісові дороги". Так, мабуть, так вони й зробили: вони вже давно прибули додому, поки він тут тривожиться. Отже, найкраще буде зараз же повернути назад. На ту біду, розраховуючи чимшвидше дістатися додому, він повернув на коротшу стежку. Злий демон поспіху накликав на нього біду: у темряві він оступився й упав у провалину.

— Бідолашна маленька сестричка! — зітхнув священик. — Як вона, напевно, тепер через мене страждає!

Дюрі будь-що хотів розвіяти сумний настрій його преподобія.

— Ет, панночка скоро буде втішена, запевняю вас! Та й ви, панотче, оговтаєтесь, коли трохи зможете поспати. Повірте, через два-три дні це здасться вам лише смішною пригодою.

— Яка, проте, дуже просто могла б закінчитися лютою смертю, коли б вас не послало провидіння.

— Так, напевно, справа не обійшлася без провидіння. По дорозі у мене зламалася вісь, без якої я не можу зрушити з місця.

Священик розчулено звів очі до неба.

— Сто літ буду жити, і тоді не забуду вашої дивовижної люб'язності, і невтомно буду згадувати ваше ім'я в молитвах. Але — о, я невдячний! Адже я навіть не запитав ваше ім'я!

— Дердь Вібра.

— Славнозвісний бестерецький адвокат? Господи, такий молодий! Я щасливий, що можу потиснути руку славетної людини, яку звеличує все Бестерце. Але я був би стократ щасливіший, якби переді мною замість такої-от відомої людини стояв би бідний мандрівний студент, якого я міг би достойно винагородити як свого рятівника. А як мені віддячити вам? Я знаю, що ви від мене нічого не приймете...

На губах Дюрі заграла хитра посмішка.

— Це ще побачимо! Адже ви чули, що адвокати дуже жадібні?

— А, коли так, то кажіть далі, далі! — священик нерішуче зазирнув йому в очі. — Це правда? Ви зі мною не жартуєте?

Адвокат відповів не відразу. Вони мовчки пройшли кілька кроків, прямуючи до розщепленої блискавкою дикої груші на вершині пагорба, недалеко від якої стояла коляска.

— Так, — сказав Дюрі здавленим, майже тремтячим голосом, — дещо я охоче прийняв би від вас.

— Тож, прошу вас, кажіть, не соромтеся!

— Я згадав, що в моїй колясці є щось таке, що належить вам...

— У вашій колясці?

— ...про що ви не знаєте і що зробило б мене щасливим.

Священик гаряче простягнув до нього обидві руки.

— Що б це не було, воно ваше.

Не минуло й півхвилини, як вони вже були нагорі, біля груші.

— Ось там стоїть моя коляска!

Священик поглянув у той бік. В очі йому перш за все впала червона парасолька, а під нею — чорний солом'яний брилик з білими квіточками — ромашками — й сяє личко. Усе це було таке знайоме: парасолька, брилик, ромашки і обличчя!

Він затремтів, немов це був сон, потім схопив адвоката за руку й вигукнув:

— Господи, моя Веронка!

Адвокат лагідно посміхнувся, схилив голову перед священиком і благально склав руки.

— Точніше, ваша Веронка! — виправився священик добрим голосом. — Якщо вона цього також хоче.

У цей час Веронка впізнала брата, вистрибнула з коляски і з веселим вигуком підбігла до нього.

— Я тут! Зі мною нічого не сталося! Боже, як ти, напевно, хвилювався! Наша коляска поламалася. Коли б ти міг бачити наших коней! Ото була пригода! Я привезла мадам Крісбай.

Священик обняв Ті. Він був радий, що вона нічого не знала про його біду. (Який чуйний цей адвокат Вібра, не захотів лякати дитину!)

— Добре, добре, серденько моє, ти мені потім розкажеш усе спочатку.

Але Веронка хотіла розповісти про все відразу: і про те, як поламалася у Бабесеку коляска, і про вечерю у Мравучанів, — тільки б не забути, дядечко Мравучан наказував

передати від нього вітання! — і про перебіг сьогоднішньої подорожі, і те, як загубилися та знайшлися смарагдові сережки...

Священик поступово зрозумів зв'язок подій і лагідно урвав її мову:

— А ти дала що-небудь тому, хто їх знайшов?

Несподіване питання спантеличило її. Вона замовкла, ніби в швидке колесо самопрялки встромили палицю.

— Ні, ні! Як ти міг подумати таке? — відповіла вона простодушно та засоромлено.

— Адже це було б принизливо, та він і не хоче нічого.

— Дивно, адже він уже від мене дещо вимагає.

— Не може бути, — ошелешено вимовила Веронка, зиркнувши на Дюрі. (Якась дивна підозра, яку вона не змогла б висловити, почала поволі закрадатися до її серця).

— А що він просить? — майже нечутно додала вона.

— Він багато просить!

— Багато? — полотніючи, перепитала вона тремтячим голосом.

— Він просить назад сережки, які знайшов, але разом із їхньою власницею, — урочисто сказав священик. — І я вже обіцяв йому!

Веронка похилила голівку, немов надломилася стеблинка-шия; обличчя її запалало, як смолоскип, груди схвильовано підіймалися, ніздрі роздувалися... Ой, зараз очі будуть на мокрому місці!

— Що ж ти нічого не відповідаєш? Добре я зробив, що віддав йому тебе? Що? Ану відповідай, Веронко!

Дюрі підійшов до неї і тихим, несміливим голосом попросив:

— Панночко Веронко, благаю вас, одне тільки слово.

Вона боязко відступила під спорохнявілу грушу,

зламана бурею гілка якої повисла майже до землі і трохи прикрила дівчину.

— Ох, мені так ніяково, — проказала вона ледь чутним голосом, — так ніяково...

Вона не сказала більше ні слова, ні єдиного слова — тільки раптом розридалася. Подув вітру з Брани сильно струснув старе дерево, і воно покійно засипало її голову і плаття своїми блідо-червоними квітами, можливо, останніми, які воно на схилі віку змогло породити на світ.

ТРИ ГОЛОВЕШКИ

Ви сидите у колясці, мадам, нічого не підозрюючи й відчуваючи лише голод. Довірена вашим турботам дівчина вискочила з коляски, побігла, кинулася на шию якомусь довгополому суб'єктові і зараз із сяючими очима щось розповідає під деревом, жваво жестикулюючи. Потім дівчина весело, як телятко, підстрибуючи, почервонівши, наче рожа, повертається назад, під руку з юнаком, який учора знайшов її серги. Усе це так несподівано і дивовижно. Поки ладнають зламану вісь коляски, загнздувають та запрягають коні, чоловік у довгому пальті, який виявився братом довіреної вам дівчини, тихенько вам шепоче: "Ваша вихованка стала нареченою!" Господи милосердний, коли і де? Та ось зараз, тут-таки під деревом.

Ох, мадам Крісбай, я прекрасно розумію, що тепер вам належало б зомліти, адже,

по-перше, це так природно для тендітної, вишуканої дами, що несподівано дізналася про таку подію, а по-друге, ви потрапили До таких легковажних людей! Але флакон з одеколоном захований дуже глибоко у вашому чемодані, і тому краще буде не зомлівати, а обмежитися зовнішнім обуренням.

Дерево, звичайно, дуже доречне для флірту і звіряння почуттів при місячному світлі, але для освідчення та для заручин (особливо у романах) дуже бажаний гарно мебльований салон. Дівчина вибігає за двері, якщо вона сором'язлива, а якщо не дуже сором'язлива, падає на коліна перед батьками або перед опікуном, просячи благословіння, — але як стати на коліна перед деревом?

Просто жах! Під деревом! Про людей, що незаконно зішлися, звикли казати: "Вони в лісі повінчані". Яка ганьба! Що будуть довкола говорити? Адже вони якщо й не повінчалися, то заручилися під деревом! Заперечувати це буде неможливо!

Але все це хвилювало тільки мадам Крісбай і аж ніяк не Веронку. Навпаки, дівчина думала про те, що колись удень в хорошу погоду вона приїде сюди з альбомом ескізів та увічніть старе дерево.

Тим часом коляска тихенько котилася далі. Візник у ній не помістився, і Дюрі наказав йому злізти і йти пішки. Він сам узяв віжки, і Веронці довелося сісти з ним на передку, як це звичайно роблять легковажні дівчиці. Боже, Боже, що скажуть у селі, коли їх так побачать!

Видряпавшись з розколотої "макової головки", де густо чергувалися ущелини та сипкі западини, внизу, у долині, стрибаючи з каменя на камінь, знову з'явилася Бела Вода, тепер вона, не ухиляючись, бігла поруч з коляскою, як циганча. По хорошій дорозі коляска котилася швидше, весело постукували колеса, і Дюрі, попустивши віжки, замріяно думав про те, що сталося... Далебі, чи не сон усе це? Ні, ні, адже поруч сидить Веронка, а позаду його преподобіє пан Янош Бейї розмовляє з мадам Крісбай, калічачи мову галлів. Так, усе це — сама дійсність. Те, про що він знає, у нього перед очима. Ще неймовірніше, ніж у романі, і все ж таки дійсність! Хіба міг він ще вчора повірити, що не встигне двічі зайти за горизонт сонце, як він знайде спадщину, та на додачу ще й дружину?.. Усього лише за одну добу! Вчора в цю саму пору він взагалі не знав про існування Веронки Бейї. Неймовірно! Потім він почав пригадувати, як виглядав світ без Веронки. Дивно, вчора в цю пору йому не здавалося, ніби чогось не вистачає. Як це можливо? Але капосні колеса так шалено гриміли, що він ніяк не міг уявити собі своє вчорашнє "я"... Чудасія! Одна легенда — про парасольку — розтанула, але інша прийшла на її місце. Небо і земля перетворилися на його адвокатів, щоб допомогти йому в цій справі із спадщиною. Небо надіслало сон, земна розколина — покровителя.

Серце Дюрі стукотіло, кипіло, солодко тріпотіло, переповнене великим щастям: "Ех, коли б ти тільки знала, дівчино, якому багачеві віддаєш свою руку!"

Ця думка колисала, піднімала, лоскотала його, він потай усміхався, немов король, одягнений у маскарадний костюм: "От коли маленька дізнається!.."

За відрогами хребта Копаніц, що, наче ширма, перегороджували долину, раптом, де

не взялася, виринула Глогова зі своїми маленькими хатинками.

— От ми і дома, — сказала Веронка.

— А де церковний будинок?

— На другому кінці села.

— Скажіть, де треба повернути, — направо чи наліво?

— Добре, добре, пане кучер. А тепер їдьте прямо.

Пахощі лаванди розлилися по дорозі. З'явилися знайомі садочки з живоплотами із дерези, високими соняшниками, глечиками на кілках, розвішаною на мотузках білизною. Перед воротами, плетеними з лози, дітлахи в сорочечках грали в коники відламаними ручками від глечиків, а всередині, у дворі, басувало лошатко з бубонцем на шії.

Село здавалося безлюдним: усі, хто міг ворухити руками, працювали на полях, а жінки варили їжу та носили її чоловікам. Тільки перед школою на лужку вирувало життя, але діти вже не виглядали такими однаковими, як за молодих років учителя Майзіка; чорняві та біляві, височенькі та крижасті, вони по-угорському славили Господа Бога, обертаючися до коляски.

З чоловічого населення дома байдикували тільки "магнати". З веранди гарного, критого черепицею будинку махав капелюхом пан Гонгой; він страшенно розжирів, відростивши таке черево, немов десять років просидів у кайданах^[39]

Біля кузні сидів Клінчок, тихенько попихкуючи люлькою й чекаючи, поки коваль натягне йому на колесо обруч.

— Куди, куди? — весело вигукнув він, руками і ногами вітаючи пана священика. — А ми вже хотіли собі іншого священика шукати. (Як видно, в зв'язку з відсутністю Яноша Бейї селом уже пішли пересуди).

Але боже милий, як же розквітла ця Глогова! Нагорі, на пагорбі, за будинком Кріжанеків, біліє зображення Голгофи з усіма дванадцятьма апостолами. А яку гарну та струнку дзвіницю з бляшаним дахом побудували на церкві! Немає їй рівних до самого Лошонця. Хіба що на лошонцькій є ще тільки півень^[40].

Серед села височить ресторанчик під назвою "Свята парасолька", а за ним, на старому підмурку Міхая Стрельніка, — надзвичайно гарний будиночок з колонами, обвитими диким виноградом, увесь білий, неначе вирізаний з цукру; позад нього садок, перед огорожею стрункі молоді тополі стоять гордо, немов гренадери на чатах.

— Чий це будинок? — питає Дюрі, озирнувшись назад.

— А ось на передку сидить його господарка.

— Оце так! Він справді ваш, Веронко?

Вона мовчки й ніяково ствердно хитає головою.

— Є у нас ще й трішки землиці, правда, не дуже доброї, — додає священик з благородним гонором.

Дюрі зневажливо перекинувся;

— Ми, звичайно, її не візьмемо, нехай вона залишається братові. Правда, Веронко?

Потім він знову озирається назад і говорить священику:

— Є у Веронки великий посаг, та такий, що до лиця і графині, але про це не сказав ні його преподобіє, ні вона сама.

Над цією таємничою фразою священник і Веронка так замислилися, аж незчулися, як прибули додому. Дюрі поганяв би коней і далі, якби собака Вісла не кинулася до них з радісним скавчанням і якби стара Адамец, що схлипувала біля воріт, не заголосила, як навіжена:

— Свята діво Маріє, ти почула уклінні прохання раби твоєї!

— Тпру-у! Стій! Ми дома! Відчиняйте ворота, Адамец.

Старенька витерла сльози, опустила на груди чотки і пішла одчиняти ворота.

— Чи готовий обід, Адамец? — жадібно запитав його преподобіє.

— Ой лишенько, нема, нема! Та й для кого ж мені було варити? Ми вже думали, що зовсім пропав панотець. їй-богу, навіть вогонь сьогодні не розпалювала. Та й до чого б розпалювати? Однаково залила б вогонь своїми сльозами!

— Ну гаразд, добра Адамец. Я знаю, що ви побивалися через мене, знаю ваше чуле серце, але тепер підіть та подивіться, чи нема чогось пообідати. Тільки поспішіть, моє серце, адже всі ми помираємо з голоду.

Слова старої служниці навіяли на Веронку підозри, вона вчинила братові допит, а в кінці розридалася, образившись уже і на Дюрі за те, що від неї щось приховують. Урешті-решт довелося їй про все розповісти, і серденько її мало не розірвалося, коли вона уявила собі, на яку небезпеку наражався її брат.

А тим часом на кухні варився обід, навколо цього зчинилася велика метушня: дві служниці та посудниця ледве встигали поратися.

— Ану хутчій збивай білки, Ганко! Принеси-но трохи солі, Борбало! А гуску вже обскубли? Гей, ви, ледарі короля Матяша! Ану ворухіться-рухайтесь, раз-два-три! Андраше, швидше нарви на городі трохи петрушки. О боже, яку ж це худючу виховательку привезла панночка! Бачили її? ("Ну, Адамец, — сказала вона собі, — будеш мати роботу, поки вигодуєш цю дошку!") Ану витягни деко, та не те, а друге! А ти, Борбало, накриши трохи сухарів. Цікаво, де вони підібрали цього молодого пана, красеня, що з ними приїхав? І для чого підібрали, ніяк не доберу. Ти що сказала? І ти не розумієш? Дурепа! Ну що ж можеш знати ти, курча нетямуще, коли навіть я не знаю! Та вже як собі хочете, нехай буде між нами, та тільки є щось дивне в очах у панночки. Щось там сталося! Нехай би мені повилазило, якщо ні! Тільки не можу я в її очах прочитати.

Багато ще плела стара Адамец такого, що ні пришити, ні прилатати, але варила вона завжди чудово і невдовзі подала на стіл такий обід, що навіть закохані поїли з апетитом.

Після обіду Дюрі найняв посильного, щоб він верхи відвіз листа голові суду Столаріку в Бестерце. Він писав:

"Дорогий опікуне!

Коротко повідомляю Вас про великі події. Усі інші деталі — при зустрічі. Я знайшов спадщину батька, парасольку, частково завдячуючи старій Мюнц, частково завдяки

сліпому випадку. Нині я перебуваю у Глогові у священика, сестрі якого, Веронці, я зробив пропозицію про одруження. Вона напрочуд мила дівчина, але, крім того, я можу одержати спадщину лише в тому випадку, якщо одружуся з нею. Мають місце незвичні обставини. Прошу Вас, надішліть з цією людиною дві золоті обручки з крамниці золотаря Шамуеля Гусака разом з моїм свідоцтвом про хрещення, яке знаходиться у Ваших опікунських паперах. Мені дуже хотілося б, щоб перше оголошення зроблено було уже післязавтра. Залишаюся і т. д."

Дюрі наказав вершникові поспішати.

— Я б поспішив, та ось кінь противиться!

— Ну то підхлести його!

— Ех, не сотворив Господь Бог на личаки остроги!

З норовом був кінь у словацького хлопця, але

і час мчав як вітер. День минув як одна хвилина. І ось наступного ранку задеренчала коляска, і хто б ви думали став у дверях? Та не інший хто, як голова суду, пан Столарік!

Та яким би він не був великим паном і приємною людиною, зрадів йому хіба що тільки священик. А Веронка навіть злякалася. Від нього, здавалося, віяло крижаним холодом. І для чого він сюди прибув?

А тим часом голова був з нею дуже щирий, дуже лагідний.

— Оце і є маленька Веронка?

— Певно, що так! — з торжеством сказав Дюрі.

У цьому "певно!" і було висловлено його торжество! (О Господи, яка ж ти мила, наша рідна мово!)

Голова ляснув своєю великою лапою по її маленькій долоньці і за добрим старечим звичаєм жартома вщипнув за побіліле личко, яке навіть од цього не порожевішало. Тривожне почуття стискало серце Веронки: навіщо сюди приїхав цей чоловік?

Сам Дюрі також був вражений. Прибуття неохочого рушати голови справляло досить дивне враження.

— Привезли? — допитливо запитав він.

— Привіз.

Веронка полегшено зітхнула. (Дюрі вже встиг їй сказати, що чекає з Бестерце обручки).

— Давайте сюди!

— Потім дам, — з притиском сказав голова. — Спочатку мені треба з тобою поговорити.

Спочатку треба поговорити! Отже, він хоче сказати щось таке, про що не можна буде говорити потім. (Тобто після того, як обручку буде віддано). Веронці здавалося, ніби земля під нею заколивалася.

Дюрі неохоче підвівся — він сидів поруч з Веронкою; в руках схвилюваної дівчини сполохано замиготіли в'язальні спиці.

— Ходімо до моєї кімнати, опікуне!

Кімната Дюрі містилася в кінці будинку, побудованого у формі літери "Г". В старі часи, до того як побудували школу, тут було класне приміщення. (Стара Адамец, наприклад, навчилася тут абетки). Але вже попередник Бейї розділив навпіл цілком пристойною дощаною стінкою цю схожу на сарай кімнату; в передній — більшій половині — він улаштував вітальню, у задній — комірчину.

Веронка почувала себе безмежно нещасною і готова була віддати все в цю хвилину, аби тільки почути, про що вони говорять... Адже від цього все, геть усе залежить! Якийсь демон, котрий, очевидно, ніколи не ходив у інститут до черниць і не знав, що підслуховувати не годиться, почав її під'юджувати, підштовхувати: "Ану, Веронко, біжи мерщій у комірчину! Звідти й почуєш, про що вони говорять, — варто тільки, тихенько й непомітно сховавшись, прикласти вушко до тонкої стінки".

І Веронка не дала себе довго вмовляти — пішла, побігла, помчала. (Просто неймовірно, скільки меду на вустах у демонів, які намовляють на варті осуду справи!) І от, прошу, добре виховане благородне дитя виявилось здатним на те, щоб, скоцюрбившись на діжці з огірками, серед бідонів із смальцем, мішками з продуктами, напружуючи всі свої нерви, прислуховуватися до кожного звуку!

Глибоку тишу порушувало тільки калатання серця та капання жиру з сала, що висіло на бантинах. Від теплоти сало почало жовкнути, гіркнути і танути. Кап-кап-кап... Капали краплі, падали на гарне, кольору резеди, плаття Веронки, та що вже тепер про це зітхати!..

— Denique^[41], ти підібрався до парасольки, як ти кажеш, — виразно почувся голос голови. — А ти її вже бачив?

— А навіщо?— відповів Дюрі. — Адже скарб я можу дістати тільки після весілля.

— А чому не до нього?

— Тому що я з дуже багатьох причин не хочу розкривати історію парасольки.

— А чому саме?

— Перш за все тому, що священик став би загальним посміховиськом.

— Яке тобі діло до священика?

— По-друге, тому, що це було б непорядно по відношенню до Веронки: вона подумала б, що я хочу на ній одружитися тільки через парасольку.

— Але ж вона однаково потім про це дізнається.

— Я їй ніколи не скажу.

— А є у тебе ще які-небудь причини?

— Є. Може статися, що вони не віддадуть банківських чеків, адже чеки неіменні, — чим я доведу, що вони мої? Скоріше вони належать тим, у кого в руках. А може, я й дівчини не дістану: якщо там лежить таке багатство, як ми думаємо, вона на кожний пальчик знайде по магнату.

У Веронки запаморочилося в голові. їй здавалося, що саме так забивали цвяхи в тіло Ісуса Христа... Саме так. Вона мало що зрозуміла з тих безладних розмов про парасольку, банківські чеки, багатство. Яке багатство? Але одне їй стало ясно: вона є лише засобом для досягнення якоїсь таємничої, незбагненої мети.

— Добре, добре, — знову почав голова після деякої паузи, — справа і так була заплутана, але найбільші ускладнення, можливо, ще попереду.

— Ет, та що там ще може статися? — невпевнено запитав Дюрі.

— Не перебивай мене зараз: дочекайся, коли вдарить грім. Перш за все з'ясуємо, чи любиш ти дівчину?!

Бідолашна Веронка затремтіла у своєму сховищі, як пташка, якій дошкуляє холод. Вона заплющила очі, немов приречений до страти, що повірив безглуздому інстинкту, який підказує йому, ніби занесена сокира не така страшна, коли її не бачиш. Ой лишенько, що ж він на це скаже?

— Думаю, що люблю, — невпевнено відповів Дюрі. — Вона така гарненька! Хіба вона вам не подобається?

— Чому ж ні, адже і я не з хлібної м'якушки зіплений. Але питання в тому, чи освідчився би ти їй, якби не ця історія з парасолькою. Відповідай одверто!

— Мені й на думку б не спало!

З сусіднього приміщення почувся стогін і слідом за ним гуркіт, неначе впало щось тяжке.

Голова сторожко прислухався і, показуючи на стіну, запитав:

— Ти не знаєш, що там?

— Здається, комора.

— Таке враження, що там хтось застогнав.

— Напевно, служниця побачила мишу.

Авжеж, авжеж! Так часто виглядає трагедія з сусідньої кімнати, якщо тонкі стіни; а якщо стіни виявляться трохи товщі, — люди і цього не помітять... Якась служниця побачила мишу або розбилося чиєсь серце. Хто може знати? У відчаю та веселого переляку голоси однакові. Веронка із застромленим у серце шпичаком вибігла на чисте повітря, більше вона нічого не хотіла знати, — тільки б швидше геть звідси, інакше вона задихнеться; геть, геть, байдуже куди, аби тільки якнайдалі... А там, у сусідній кімнаті, здавалось, ніби стара Адамець або Танка наступили на мишу! Та й здавалось всього лише півхвилини, а потім вони про це забули, знову заглибившись у важливу розмову.

— Ти кажеш, тобі й на думку не спало б просити її руки... Отож-бо й є. Не можна поспішати з заручинами, а тим паче з вінчанням. Подивимось спочатку на ведмедя, тобто на парасольку, або, точніше, на її вміст, а ..потім можна буде розмовляти.

Дюрі байдуже крутив цигарку, думаючи знічев'я: "Старіє Столарік, верзе казна-що!" Проте він намагався бути з ним лагідним.

— Я все зважив, дорогий опікуне. Тут не можна зробити нічого іншого, як тільки одружитися.

Столарік підвівся зі стільця, зупинився перед юнаком і пильно втупив у нього хитруваті, примружені очиці; здавалось, він мав намір навести якийсь важливий доказ.

— А якщо ти без Веронки зможеш одержати спадщину?

Дюрі не міг стримати недбалої посмішки.

— Адже я щойно пояснив, — нетерпляче вимовив він, — що не можна. Але якби

навіть і можна було, я не захотів би позбавляти її спадщини. Адже вона сама почасти знахідка, провидіння ніби навмисно вабило мене до неї.

Тепер Столарік поставив питання інакше:

— А якщо, навіть одружившись на Веронці, ти не одержиш спадщину?

— Думаю, що це майже виключено.

— Ага, ось як? Тож слухай тепер мене уважніше, друзяко Дюрко, тому що зараз і вдарить грім, про який я згадував раніше.

— Що ж, слухаю.

Але думки його гасали десь в іншому місці, і він неухважно й нетерпляче постукував пальцями по столу.

— Отож сьогодні вранці я дістав твого листа і зайшов до золотаря Гусака, щоб купити обручки і надіслати їх з посильним, який приїхав з листом від тебе, — мені й не снилося тоді, що я сам поїду!.. Самого пана Гусака в крамниці не було, там я зустрів тільки його помічника Йозефа Кланіцаї — ну, того, що із заячою губою.

Дюрі ствердно хитнув головою: він, мовляв, його знає.

— Я йому кажу, дай-но мені дві золоті обручки. Він запитує: "А для кого ж це?" — "Далеко звідси", — відповідаю. "Куди ж?" — "У Глогову". — "Невже сестричці священика?" — "Атож, якраз для неї". — "Чудесне створіння!" — каже він... "А ви її знаєте?" — "Навіть дуже добре".

Дюрі перестав стукати пальцями, його охопив страх, він схвильовано зірвався з місця.

— Він сказав що-небудь про Веронку?

— Зараз дізнаєшся. Поки Кланіцаї загортав обручки, слово по слову — ми розговорилися. "Звідки ви знаєте панночку?" — "Та от, був, мовляв, минулого року у Глогові". — "А що ж ви там не бачили?" — "їздив оце до них у село, робив срібну ручку до старої парасольки, яку воші зберігають у церкві. Ото навіжені, — сказав він, — навіть не посміли сюди привезти парасольку, боялися, що вкрадуть, а цей непотріб і двох шелягів не варт. Отак і довелося мені туди їхати, щоб приробити ручку".

— Але це жахливо! — побілівши, скрикнув Дюрі.

Голова суду згорда усміхнувся.

— А тим-то я й казав тобі, голубе: давай-но спочатку усе з'ясуємо.

— Ходіте швидше! Пошукаємо священика!

Земля горіла у Дюрі під ногами. Здавалося, він

був уже так близько від спадщини — і ось вона знову зникає, неначе блукаючий вогник, що, манячи за собою, обманює подорожнього.

Знайти священика було неважко — він годував голубів біля свого голубника.

— Святий отче, — гукнув його Дюрі, який під час учорашньої вечері перейшов на "ти" з майбутнім шурином. — Коли вже голові довелося тут опинитися, йому хотілося б глянути на славнозвісну парасольку. Можна?

— О, звичайно! — І священик одразу ж гукнув Адамець, яка оципувала на призьбі курчатко: — А принесіть-но, голубко, ключ од церкви.

Стара Адамець заметушилася, почала поратися з великим ключем, а потім, ідучи попереду священика, провела гостей серед почорнілих од часу лав під прохолодне церковне склепіння.

Ех, на що вже гарні убогі селянські церкви і все, що з ними пов'язано! І моріжок перед церквою, і устроєні в ремінці на краях лав червоні, зелені, різнобарвні церковні хоругви з портретами гарних, лагідних жінок — святої Барбари, святої Розалії, oга pro nobis!^[42] Скільки священних легенд відразу! Усі небожителі зібрані тут на половині шляху (адже церква — це півдороги до неба), де вони можуть перебувати разом із мешканцями землі. Напроти стоїть головний олтар зі святим Міклошем, що роздає дітям горіхи, — цей святий раніше вважався покровителем глоговців. (Раніше — тому що від деякого часу святий Петро почав переймати у нього хліб). Ліворуч від чаші з свяченою водою — зображення Христа із штучними рожками над терновим вінцем. Тут молився молодий священик того дня, коли привіз йому Мате Біллегі сирітку Веронку. Все тут тихо і велично, похмурі стіни дихають миром та благодаттю, і пахощі ладану, змішані з ароматом резеди, що приколювали до свого конопляного волосся глоговські дівчата, здавалося, ще не випарувалися від неділі і висять, колихаючись в іскристому снопі сонячних променів, що скрадаються з горішнього вікна.

Усе тут має свою історію: товсту, різнобарвну воскову свічку купила Богові вдова Доманік, коли Господь покликав до себе її чоловіка Міклоша. Дехто може подумати: рука руку мие, але це не так. Адже ось яке гарне покривало вигаптувала жінка Гонгоя на олтар, а все ж таки потонула в річці. Ні, ні, Господа не підкупиш!..

— Туди, туди, панове, будь ласка, до ризниці!

Як тільки вони увійшли, в очі їм одразу впала

стара парасолька, що належала колись Палу Грегорику: серед церковного оздоблення, риз та епітрахилей знайомо посміхалася вицвіла червона матерія і тільки срібна ручка — ох, уже ця срібна ручка! — відчужено виблискувала в напівтемряві.

Дюрі, закам'янівши, непорушно втупився в неї, не в змозі вимовити жодного слова. Він відчував, що проти нього була сама доля. Один диявол ішов за ним, весь час підганяючи: "Шукай, шукай свою спадщину!" — другий йшов попереду, під'юджуючи: "Йди, йди, он-о вона де!" Але був і третій, найметкіший диявол: випередивши другого чорта, він вештався біля мети і, коли Дюрі до неї добувся, з глумливою посмішкою казав: "А тут-таки нічого й немає!"

Столарік холоднокровно, з величезною увагою розглядав ручку парасольки, ніби насолоджуючись роботою майстра.

— А що, хіба ручка і раніше така була? — запитав він.

— Ох, ні! Ця з чистого срібла, та й робота знаменита! Великий майстер робив її, Гусак з Бестерце. Будь ласка, роздивіться якнайкраще! Оце так смак, оце так стиль! Чи не правда, чудова річ? Уявіть собі, минулого року, поки я їздив на скленойські купелі, мої парафіяни приготували мені сюрприз. Від старої ручки відламалася кістяна головка, і нею вже майже неможливо було користуватися. Збирати на ручку почав такий собі Іштван Клінчок, це його заслуга. О, є ще віруючі християнські душі!

Потім він повернувся до Дюрі:

— Я познайомлю тебе з цим Клінчком. Він і справді шановна людина.

Дюрі хотілося послати куди далі шановного Клінчка, — і було б із ким, тому що за спиною його знову де не взявся перший диявол, під'юджуючи: "Шукай свою спадщину!"

— Але ви, звичайно, зберегли і стару ручку? — запитав він з відродженою надією.

— Навряд, — відповів священик, — це була звичайна собі дерев'яна паличка; здається, стара Адамець випросила її тоді у Веронки.

(Напевно, вустами священика говорив середній диявол: "Ручка парасольки у старої Адамець").

Тепер і голова зацікавився:

— А хто така ця Адамець?

— Моя стара куховарка, ось та, що ключі приносила.

Пан Столарік голосно засміявся, навіть сльози

з очей покотилися, так він широко сміявся. Цей сміх відлунювали кам'яні плити та стіни церкви, і, здавалося, реготала уся церква.

Коли вони вийшли з церкви, і отець Янош пішов сховати ключі, пан Столарік вийняв загорнені у цигарковий папір обручки, тицьнув їх Дюрі у долоню і з легким гумором сказав:

— Якщо дотримуватися твоєї попередньої логіки, тепер треба одружитися на старій Адамець. Ось обручки, йди швидше, заручися з нею!

Дюрі не відповів на в'їдливу насмішку і, знервований від сумнівів, удерся на кухню, де стара служниця смажила в цей час млинці на плиті, полум'я якої шугало через конфорку.

— Послухайте-но, Адамець, куди ви запроторили стару ручку церковної парасольки?

Куховарка спершу досмажила млинець, обережно вивалила його на дерев'яну таріль, де вже височіла велика гірка млинців, і тільки потім звела очі: хто це до неї звертається?

— Про стару ручку питати зволите, голубе мій, ваша милість? А діло було ось яке: захворів мій онучок Матько... минулого року це було, капуста ще тільки достигала, та ні, мабуть, ще раніше.

— А мені що до того, коли це було!

Адамець спокійно вилила нову порцію тіста на сковороду.

— Так... на чому оце я зупинилася? А, Матько! Зурочили його! На що вже хороше дитя цей Матько...

Дюрі нетерпляче тупнув ногою:

— Скажете ви, нарешті, де зараз...

— А он-о у кутку їсть.

— Ручка парасольки?

— Та ні, Матько!

І справді, біля цебра для миття посуду сидів, скоцюрбившись на перевернутому

кошику, синьоокий словацький хлопчина із замурзаним личком. В руках у нього рябіли боби, а щоки нап'ялися до краю, через те що він напхав у рот одразу декілька млинців.

— Грім би вас побив, бабо! Ви глухі, чи що? — розлютився адвокат. — Я питаю вас про ручку парасольки.

— Та я ж про це й кажу... зурочили, кажу. Матько пропадав зовсім, моє ангелятко, пустунчик мій милий, а од цього тільки одні ліки, серденько, вельможний пане. Треба покласти дитині у воду для пиття три розжарені головешки і поїти її цим три дні. Але, Господи Боже, що тільки не робили, що йому не давали, а хлопчина хирів та нидів день по дню, чисто серце кров'ю обкипіло від виду його мученицького... бо дуже вже чуле у мене серце, це і пан священик визнає...

— Я теж це згодний визнати, тільки, ради Бога, повернімося до діла!

— А я ж бо до того і веду, прошу уклінно... саме тоді і зробили срібну ручку для святої парасольки, і панночка, добра душа, подарувала мені стару ручку. Ото, — кажу, — пощастило Матько, — аж три головешки з святого дерева! Якщо вже й це не допоможе, бути Матько божим солдатом, покличе його Господь до себе.

І вона заридала від думки, що маленький Матько міг стати солдатом Господа, сльози покотилися, як роса з листя, щастя, що у тісто для млинців не потрапили.

— Тітонько Адамець! — вигукнув Дюрі тремтячим од хвилювання голосом. — Ви спалили ручку парасольки?

Стара здивовано глянула на нього:

— А звідки б я могла узяти три головешки, коли б не спалила?

Дюрі відсахнувся до стіни, кухня закружляла разом з ним, шалено крутилися тарілки, дека, глечики, а з пічної конфорки висолопив величезний палаючий язик третій диявол, який завжди насміхався з нього біля самої мети: "А тут нічого і немає!"

Чиясь рука вже давно трясла його, тяжка рука Столаріка.

— Хай йому! Що в воду впало, те пропало. Не сумуй, хлопче! Так доля вирішила — і край. Тепер принаймні не будеш залітати у хмари, знову будеш покладатися на власні сили. Повір, це також чогось та варте!

ВЕРОНКУ ВІДВОЗЯТЬ

Та марними були спроби Столаріка розрадити Дюрі. Легко проповідувати, що земні блага позбавляють людину благ духовних, — а проте, солодкі ж вони, земні блага!

Коли у людини помирає улюблена дитина, в родині завжди з'являється великий мудрець, що бажає вилікувати стиснене жалем серце; хтозна, твердить він, що могло вирости з дитини, не дай-то боже, довелось б ще на шибениці помирати; може, й краще, що тепер умер, — та тільки ніколи ще ця мудрість не осушувала ні єдиної сльозинки. Так, негодящі це ліки від болю.

От і Столарік плів на осиці кислиці, а серце Дюрі точила думка, що ніколи у нього не буде маєтку, англійського парку і всього, що з цим пов'язано; він немов знову побачив світ, і цей світ здався йому сумним та похмурим.

А світ який був, такий і залишався. Усе йшло своєю чергою, немов би Адамець і не спалила старої ручки від парасольки. У вітальні священика стрілка мелодійного

годинника підійшла до римської цифри два, годинник зіграв пісеньку, слуги зібрали на стіл для обіду, Адамець подала суп, пан священник розшукав своїх гостей, припровадив їх у їдальню, посадовив праворуч і ліворуч од мадам Крісбай і раптом помітив, що немає Веронки.

— Саме про це я й хотіла запитати, — сказала мадам. — Хіба вона не була з панами?

— Я думав, — сказав священник, — що вона була з вами.

— Я її не бачила вже зо дві години.

— Ми також.

— І я.

— Може, вона на кухні?

Мадам Крісбай з незадоволеною міною підвелася з чільного місця, щоб привести Веронку, але невдовзі повернулася, знизуючи плечима.

— У кухні її не бачили.

— Оце так утнула, — скипів панотець і вибіг сам розіслати слуг, щоб вони якнайшвидше знайшли панночку, — сидить, напевно, десь у альтанці і читає роман.

З кухні долинало голосіння Адамець: мовляв, обід тепер перестойтись, усі страви зіпсуються...

— Ну то подавайте на стіл, — наказав священник. — Хто забарився, той лишиться без обіду. Не можна, зрештою, змушувати чекати таку вельмишановну особу, як пан голова, тим паче, що він збирається їхати додому.

Одну по одній вносили страви: після юшки гуску з кашею, голубці з свинячими вухами та шкварками — сам король не куштував нічого смачнішого! — потім поросся, млинці. Про Веронку не було ні слуху, ні вісті. Зайшла Танка і доповіла, що панночки ніде немає.

Дюрі сидів незворушно, наче закам'янілий, тільки обличчя у нього побіліло, як у покійника.

— Е, а може вона заснула на пасіці? — зауважив священник. — Або... — він на мить завагався, чи казати далі, — може, між вами щось сталося?

Він допитливо подивився на Дюрі.

— Між нами? Ні, нічого, — сказав Дюрі, мерзлякувато стеновши плечима.

— Тоді біжи-но, Ганко, у новий будинок, подивися там на пасіці. А ми, панове, вип'ємо, не варто тривожитися! Адже вона ще дитина, то одна у неї примха, то інша. Може, за метеликами ганяється. Ось спробуйте— но цього червоного, пане голова.

Так він умовляв скоріше не гостей, а себе, сидячи як на голках; серце його неспокійно стискалося, розмову він провадив неуважно. Голова запитав, чи позначилося раннє літо цього року на місцевих врожаях, і якщо позначилося, то як саме.

— Не знаю, — відповідав священник.

— У вас, панотче, є ще браття чи сестри?

— Було, мабуть, зо двоє.

Недоладні відповіді свідчили про його пригнічений настрій, він сидів з гостями тільки для годиться. Нарешті голова наважився і за чорною кавою сказав йому:

— Краще б ви, преподобний отче, самі пошукали панночку. І будьте ласкаві, накажіть моєму візникові запрягати. Адже звідси до Бестерце дорога не близька!

Священик поспішив скористатися з цієї нагоди, мадам Крісбай також попросила дозволу залишити товариство: все те, що сталося, було таким дивним, що й вона почала тривожитися.

Двоє чоловіків zostалися самі. Запала болісна тиша. Примарно цокав настінний годинник.

Широко розплющеними очима Дюрі пильно, непорушно втупився у зіщулену в клітці канарку. Вона також здавалася зараз дуже сумною.

— Накажи і ти запрягати, — порушив нарешті мовчання голова. — Поїдемо разом.

Щось подібне на стогін вирвалося у Дюрі, зрозуміти, в чому справа, було нелегко, але оскільки при цьому він ще захитав головою, було зрозуміло, що він не має наміру їхати.

— Адже тобі неодмінно треба їхати звідси. Ми свою роль тут зіграли.

— Кажу вам, це неможливо!

— Чому?

— Хіба ви не бачите, що Веронка пропала?

— А тобі що до того! Адже і ручка парасольки пропала.

Дюрі з досадою стукнув кулаком між келихів.

— Ця ручка мене зовсім не обходить!

— Овва! Отже, тобі потрібна дівчина? А тим часом перед обідом ти мені казав зовсім інше.

Дюрі знизав плечима.

— Коли то було! Тоді я ще й сам не знав.

— А тепер ти знаєш?

— Тепер знаю, — коротко відказав Дюрі.

— Гай-гай, — глузливо вимовив пан голова, — і коли це Амур запалив свій чарівний, вогонь! Адже зникнення

дівчини зовсім не свідчить про її великий інтерес до тебе.

— Ось тому-то я й відчуваю зараз усі пекельні муки. Ох опікуне, повірте, втрата спадщини здається мені тепер майже дрібницею!

Голова був глибоко зворушений щирим горем юнака.

— Тоді це інша справа. Хай йому чорт, так би й казав одразу! Тепер і я тут залишусь. Ходімо пошукаємо маленьку, заирнемо їй у вічі, дізнаємося, чого вона хоче.

Коли вони вийшли, на подвір'ї панував великий гармидер, але найдужче голосила, заламуючи руки, стара Адамец.

— Ой лишенько, знала я, що цим скінчиться! До казкової феї не можна й пальцем доторкнутися: бо, як туман, розтане. Ох, мила наша маленька панночка! Була вона Христовою нареченою, а її нареченою простого смертного зробили, от Ісус і покликав її

до себе.

Столарік підскочив до неї і схопив за руку:

— Що ви базікаєте? Ви що-небудь чули?

— Та от, панночку, як собі хочете. Щойно жінка пастуха Гундроша сказала, що перед полуднем бачила нашу панночку, йшла вона лукою навропростець до річки Бела Вода, і очі у неї були заплакані... Ох Господи, та ж кожному ясно!

Жінки і діти юрмилися біля дверей кухні — їх зігнала сюди чутка про те, що сталося. Одна з жінок також бачила Веронку біля садів, правда, ще вранці.

— Вона була сумна? — запитав Дюрі.

— Плакала.

— От лиха година! — прошепотів він у відчаї.

— Ходім пошукаємо її, — бадьорився голова.

— Де?

— За околицею, звісно! Тепер уже ясно, що вона пішла туди, а куди саме — зараз довідаємося.

— Ех, якби це було так легко, — зітхнув Дюрі. — Тільки у казках буває чарівне дзеркало.

— Зараз я сюди нажену всю околицю!

Дюрі з сумнівом похитав головою: може, пан Столарік з'їхав з глузду, якщо хоче пригнати сюди все, що є довкола, — всю рівнину з лісами та перелісками, — і подивитися, де ж Веронка. А пан Столарік і справді сушив цим собі голову. Веронку треба розшукати, де б вона не була, а потім від неї довідатися про все інше.

— Де панотець? — запитав він у цікавих, що ловили гави.

— Пішов до копанки для конопель подивитися, чи не впала туди панночка.

— А де дзвонар?

— Я тут.

— Виліжай-но мерщій на дзвіницю і бий на сполох.

— Але ж пожежі-то немає!

— Все одно, я наказую. Знаєш мене?

Ще б пак! Перш ніж стати нотаріусом, пан Столарік був судовим приставом в окрузі, а в Глогові і тоді вже росло дуже багато ліщини. Пал Квапка побіг стрімголов, і скоро глухо, сповіщаючи про небезпеку, загув дзвін — бім, бам, бам...

Вітру не було. Чистий та гучний лунав, скликаючи людей, тривожний дзвін; і зразу ожили луки, рівнини, гори, ущелини, ліси та осока: з півночі, з півдня, із заходу і сходу побігли люди до села. Це було майже чудо: і звідки взялася раптом така сила людей? Тільки той, хто доживе до дня страшного суду і почує ріг архангела Гавриїла, — тільки той побачить щось подібне.

Столарік задоволено дивився з церковного пагорба униз на захекану юрбу, що прибувала звідусіль.

— Ну, бачиш, тепер нам треба тільки стати посередині села, а вже ті, що біжать з усіх закутків, принесуть якусь звістку про Веронку. Та навіть і цього непотрібно. Зараз

сама Веронка з'явиться. Гей, дзвонаре, ану поглянь у вікно: чи не видкодесь панночки?

— Точно так, видко, он-о там біжить край Шранкової кукурудзи.

— Жива! — вигукнув Дюрі, просяявши, але відразу ж був убитий своїм же висновком: жива, з нею нічого не трапилося, — отже, від нього сховалася!

І він замислився над тим, чи не краще було б, якби вона померла. Тоді він міг би думати, що вона його любила, і оплакувати Ті.

Голова grimнув на дзвонаря, який і далі смикав за мотузку:

— Зараз же припини, бовдуре! Покажи рукою, з якого боку Шранкова кукурудза?

Дзвонар показав у напрямку лук.

— Рушай-но, Дюрі, тепер їй назустріч і дізнайся по-доброму, що сталося.

А Дюрі тим часом уже пройшов священиків сад, повернув до люцерни Йожефа Магата, і раптом серце його здригнулося: він побачив Веронку. Вона була у зеленому платті з оборками, на голові замість капелюшка була недбало накинута маленька червона хусточка; Дюрі покvapливо продерся верболозом Дердя Славіка і на Гонгоєвій луці став перед нею.

Дівчина скрикнула, побачивши його, і затремтіла усім тілом.

— Де пожежа? — глухо запитала вона.

— Не лякайтеся, Веронко. Пожежі немає. Це мій опікун наказав дзвонарю ударити на сполох, щоб заманити вас додому. Чому ви пішли?

Обличчя дівчини пополотніло, вона покусувала гарні яскраво-червоні губки.

— Це моя справа, — вимовила вона здавленим голоском. — О, облиште мене, прошу вас... облиште мене!

Вона обернулася, ніби знову хотіла повернутися до лісу.

— Веронко, ради Бога... не мучте мене! Що сталося? Чим я завинив перед вами?

Дівчина подивилася на нього холодно, ущипливо. Очі її були немов дві крижинки.

— Облиште мене, — проказала знову. — Чого ви від мене хочете?

Юнак несподівано підскочив до неї і схопив за руку. Веронка будь-що хотіла вирватися; так вони боролися, і, як це не було соромно, він не відступився доти, поки силоміць не надів на її палець обручку.

— Ось що я хочу! — вимовив він з благанням у погляді.

— Оце ви хочете? — гірко засміялася дівчина. — А я ось що хочу! Дивіться!

Вона стягла обручку і далеко закинула її в густу траву, що вкривала широку луку.

Бідний Дюрі схопився обіруч за скроні.

— О, що ви зі мною наробили? Що ви наробили?

— Далєбі, не варто розігравати зі мною комедію, пане Вібра. Натягніть обручку не на мій бідний палець, а на парасольку... адже ви хочете одружитися на парасольці, а не на мені. Тепер, сподіваюся, вам зрозуміло!

Дюрі несподівано стало ясно, звідки усі ускладнення.

— Господи, ви нас підслухали!

— Так, я все знаю, — червоніючи, вимовила вона. — Не варто заперечувати!

— О боже мій, я нічого не хочу заперечувати! Вислухайте мене, прошу вас, вислухайте!

Вони повільненько пішли лукою. Дюрі говорив, дівчина слухала, а навкруги у траві безліч жучків, коників дзижчали, шерхотіли, верстаючи в різних напрямках свої дивовижні дороги. Дюрі захоплено говорив: він розповів про все своє життя, про історію свого батька, про ймовірну спадщину, про те, як вони здогадалися, куди заховав її Грегориш, яким чином по ниточці, крок за кроком, він дійшов до Бабасека — словом, розповів усе. Дівчина слухала спочатку, наче обвинувач, мовчки, з гірким докором в очах, потім немов суддя, що хоче з'ясувати істину. Але що далі розвивалася історія, то більше вона зацікавлювалася, добирала смаку: вона не була вже ні обвинувачем, ні суддею, а тільки враженою слухачкою, що часто переривала нитку розповіді здивованими вигуками.

А ще коли історія почала наближатися до неї і повільно, але виразно показалися лінії, що вплелися у її власну долю... Але далі, далі!

А історія тривала, напруження дедалі зростало... ось уже мова про Мюнца-сина. Мюнц напоумив Дюрі, що парасолька у Глогові... Потім заговорила лісничиха на вечері у Мравучанів... Ага, так це лісничиха розплескала, що приніс святий Петро дівчинці-сирітці!

Ще кілька слів, і Веронка знала все, про все здогадалася, і на очі їй навернулися сльози.

— О боже, але ж Адамець спалила ручку парасольки!

— Хай її Бог благословить за те, що вона зробила, — весело сказав Дюрі, побачивши, що дівчина полагіднішала. — Ось тепер я принаймні можу вам довести, що люблю вас без будь-якої парасольки!

Веронка розв'язала червону хусточку, і коли вона зашелестіла в її руках, раптом ударила нею Дюрі по плечу й крізь сльози посміхнулася юнакові.

— То ви й справді хочете зі мною одружитися навіть зараз?

— Ну звичайно! Що ви на це скажете?

— А те, що...

Вона затнулася, дивне відчуття перехопило їй подих.

— Що?..

— Що ви дуже легковажна людина і...

— І?

— І що... біжімо назад шукати мою обручку!

Вона повернулася і, пустуючи, наче маленьке лошатко, прудко побігла назад на луку Гонгоя — так що Дюрі ледве встигав за нею.

Вони довго, але марно шукали обручку. Незабаром туди прийшов і панотець. ("Мовчіть, Дюрі, ні слова братові про парасольку!" — "Ні, моє серденько, не скажу ніколи!") Панотець суворо висварив Веронку.

— Ну стривай, ледащице, та хіба ж можна так робити? Де ти вешталася? Ми так перелякалися. Мабуть, ти бігала за метеликами?

— Радше бігла від нього, та ось упіймав.

— Хто, метелик?

— Так, цей осоружний великий метелик.

Панотець, зрозумівши, наскільки йому дозволили

зрозуміти, приєднався до пошуків обручки, але вони могли б шукати і до дня страшного суду, якби не почув про це пан Гонгой і не причвалав туди зі своїм великим черевом, на якому велично теліпався капшук, оторочений баранячою шкірою.

А Веронка була вже зовсім удалася у відчай через утрату обручки.

— Но-но, — промовив глоговський набоб, похитуючи головою; його довге сиве волосся позаду було схоплене гребінцем. — Не сумуйте, панночко, дядько Гонгой знайде для вас обручку, їй-богу, знайде. Є такий спосіб. Обідню відслужити одне діло, а це — інше. Зараз накажу косарям траву скосити, за годину впораються.

Хоч трава була не більш, як на два пальці заввишки (всього лиш два тижні перед цим склали сіно у копи), пан Гонгой покликав косарів, і невдовзі під однією з кіс задзвеніла, засяяла маленька золота обручка, яка наступного дня уже виблискувала на Верончиному пальчику. Відтоді луку галантного Гонгоя, зберігаючи пам'ять про чудотворну подію, косили тричі на рік, і цим похвалялися за звичай усі мешканці Глогови, коли подорожні, завертаючи до села, починали ганити родючість їхньої землі.

Про що іще слід було б розповісти? Мабуть, чимало назбиралося всячини на вістрі мого пера. Є й таке, що назавжди залишиться таємницею: наприклад, про спадщину Пала Грегори́ча і зараз ні слуху, ні вісті. Чи були в старій ручці від парасольки, як це уявлялося, банківські чеки, чи ні, цього ніхто не знає, навіть маленький Матько, що випив настій з трьох головешок. Такого дорогоцінного напою, якщо все це правда, не доводилося пити навіть імператорам.

Легенда про глоговську парасольку святого Петра і по сьогодні жива в окрузі. Щоправда, завдяки Столаріку, який завжди не від того, щоб розповісти, як старий єврей Мюнц обдарував християнство святою реліквією, в історію цю проникає і гола істина, але віра сильніша за істину, а у дрібницях навіть перемагає її. Я, звичайно, не збираюся заглиблюватися далі. Прошу пробачення уже й за те, що наговорив тут раніше. Тому що неможливо заперечувати: є щось містичне в усій цій історії. Свята парасолька усім принесла безмірну благодать і щастя, навіть Дюрі, якому завдяки парасольці у третю неділю після описаних подій дісталася найчарівніша дружина у світі.

Ніколи ще в Глогові не бачили такого весілля. Треба було рахуватися з примхами Веронки: їй заманулося запросити всіх гостей, що були присутні на вечері у Мравучанів, — нехай ті, хто був свідком їхнього першого знайомства, погуляють і на весіллі. І з Бестерце приїхало багато народу, серед них мати молодого в чорному платті, голова суду, віце-губернатор, і Бог відає, хто там ще був. З Копаніце прибули Урсіні, з Леготи — дочки пана управителя маєтку (у рожевих спідницях, зібраних гармошкою), з Бабасека — стара Мюнц (з золотими сергами з мій кулак завбільшки). Скільки колясок та бричок зібралося відразу у Глогові — навіть тижня було б мало, щоб

намилюватися самими тільки кінськими запрягами!

Після вечірні церковний сторож одразу виштовхав селян, але панотець залишився всередині. Звичайно, він чекав весільних гостей.

Єзус-Марія, скільки панів, скільки на них сукна! Вони ступали парами, чоловік і жінка, дівчина і юнак. Попереду йшла молода з білим вінком на голові, у білому платті. (Ох, і гарна ж була дівчина, — шкода, що колись і вона постаріється!)

Але і молодий був не гірший, варто було подивитися: вбрання достоту таке, в якому королів малюють. Шабля з позолоченим ефесом в оксамитових піхвах хвацько дзенькала кам'яною підлогою церкви. Любо було дивитися!

Потім усі жінки поставали біля олтаря півколом; у руках букети, волосся покроплене дорогою пахучою водою. Церква від них такою духмяною стала, мов аптека. Було трохи прохолодно. Тендітні панночки управителя маєтку тремтіли у своєму тюлі, а втім, все проходило чудово... на диво чудово.

Молодий хоробро сказав "так", і воно загуло під високим склепінням, а молода — та, звичайно, шепнула своє "так" тихесенько, наче яка мушка прозумкотіла. Бідолашна врешті-решт так розчулилася, що заплакала. Заходилася шукати хусточку у своєму чудовому білому платті, — адже має бути у ньому кишенька! — але ніяк не могла знайти, поки нарешті не подала їй свою хусточку пані, яка, стоячи за її спиною, щоразу поверталася до свого чоловіка й казала: — Застібни ж піджак, Владіне!

Примітки

1

Друже (*лат.*).

2

Шановний брате мій (*лат.*).

3

Zlevka — вино, яке одержує священик від виноградарів; воно зливається в один великий дзбан і на смак досить незвичайне. (*Прим. автора*).

4

Кожен заможний словак купує своїй жінці хутряний ментик; дороге убрання зберігається у чотирьох-п'яти поколінь; його накидають на одне плече і носять тільки до церкви. (*Прим. автора*).

5

Словаки називають "магначами" дванадцять найзаможніших селян; слово це, природно, походить від відомого всім "магнат". (*Прим. автора*).

6

Господь всемогутній (*лат.*).

7

Тут мається на увазі національно-визвольна війна 1848—1849 рр.

8

Орбан I (III ст.) — папа римський; за переказом, помер мученицькою смертю, і

душа його довго не знаходила заспокоєння; пізніше був зарахований до сонму святих.

9

Дембінський Генріх (1791—1864) — учасник польських повстань проти царату, один з визначних воєначальників угорської національно-визвольної армії в 1849 р.

10

Нарешті (*лат.*).

11

Відомий ліцей у Відні, зайнований 1746 р., де навчалися діти вищої знаті; згодом був перетворений на академію гуманітарних наук.

12

Має смак, колір та запах (*лат.*).

13

Шановний пане (*лат.*).

14

"Рятівник життя" (*нім.*).

15

Старовинна одиниця міри рідин (приблизно 50 л).

16

Мається на увазі п'єса Шекспіра "Зимова казка".

17

Клапка Дєрдь (1820—1892) — генерал угорської національно-визвольної армії у 1848—1849 рр.; після поразки революції змушений був емігрувати.

18

Шкварка — зневажлива назва крихітного земельного маєтку у провінції. (*Прим. автора*).

19

Цінна як згадка (*лат.*).

20

Що ж (*лат.*).

21

Три виграшні номери у лото.

22

Мається на увазі перша династія угорських королів (з X до XIV ст.), родоначальником якої був князь Арпад (помер у 907 р.).

23

Деак Ференц (1803—1873) — угорський політичний діяч, що стояв за політику угоди "компромісу" з Австрією.

24

Пурім, куці — єврейські свята.

25

Запекачка — глиняна люлька, яку словаки набивають тютюном, заривають у жар,

залишають там на деякий час і аж потім починають обкурювати. (Прим. автора).

26

Так минає земна слава (лат.).

27

Прізвисько, яке встановилося у XIX ст. за урядовою партією в угорському парламенті.

28

Страхове товариство, засноване 1831 р. у м. Трієсті, що мало широку мережу агентів в усій Європі.

29

За асоціацією думок (лат.).

30

Мова йде про героїв одного з французьких любовних романів, що друкувалися в угорських журналах у кінці XIX ст.

31

По-перше (лат.).

32

По-друге (лат.).

33

По-третє (лат.).

34

Боже мій! (Фр.)

35

Місто у східній Угорщині: букв. "kisujszallas" — "притулок мізинця" (угор.).

36

Приємне пожвавлення (лат.).

37

У тих краях, де мало пасовиськ, сіно дбайливо складають і піднімають на жердинах, щоб не пропало ані жмутика. (Прим. автора).

38

Гатвані Іштван (1718—1786) — угорський учений-енциклопедист. З його ім'ям пов'язано багато легенд; після його смерті чутки приписали йому чародійство.

39

Селянин звичайно товстішає тільки у тюрмі. (Прим. автора).

40

Дзвіниці кальвіністських церков замість хреста увінчують півнем, що вилитий з бронзи.

41

Отже (лат.).

42

Хай помоляться вони за нас! (Лат.)